

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПОЛІТИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ**
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Серія
«Studia Regionalistica»

Юрій Остапець, Наталія Шестак, Ірина Дудінська

**ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СОЦІАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ
СТРУКТУР**

Ужгород
Центр інформаційно-видавничої діяльності ЗППО
2016

УДК 329. 14 (477): 316. 423. 2
ББК Ф69 (4 Укр), 3
О – 76

У монографії досліджується еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур та окреслюються тенденції її подальшого розвитку. Простежено витoki, охарактеризовано основні етапи еволюції партійної системи України, виокремлено основні чинники впливу на її розвиток, вказані напрямки вдосконалення нормативно-правової основи функціонування політичних партій, проаналізована конфігурація партійної системи за результатами парламентських виборів упродовж 1994 – 2014 років, охарактеризовані основні політичні партії України.

Видання розраховане на фахівців – політологів, соціологів, істориків, студентів і всіх, хто цікавиться політичною наукою і вітчизняною політичною практикою.

Рецензенти:

Романюк Анатолій, доктор політичних наук, професор кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка;

Климончук Василь, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Басараб Михайло, кандидат історичних наук, заступник директора з науково-дослідної роботи та міжнародної діяльності Закарпатського інституту післядипломної освіти.

Дев'яте видання із Серії «Studia Regionalistica»

Координатор проекту: Маріан Токар
(Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатця»)

*Рекомендовано до друку
Науковою радою НДІ політичної регіоналістики
(Протокол № 6 від 24 травня 2016 р.)*

ISBN 9789663321028

© Юрій Остапець, Наталія Шостак, Ірина Дудінська, 2016

© НДІ політичної регіоналістики, 2016

© Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія», 2016

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлена важливою роллю, яку відіграють партії в сучасному політичному процесі. Сучасна демократична держава не можлива без політичних партій, а партійна система є одним із важливих елементів демократичної політичної системи. У транзитних суспільствах партійну систему можна навіть назвати індикатором демократизації. А встановлення консолідованої демократії залежить і від консолідації партійної системи.

Разом з тим, становлення партійних систем представляє собою складний процес, який залежить від багатьох факторів і конкретно-історичних умов, в яких він відбувається. Вивчення досвіду становлення партійних систем у державах, де політична демократія щойно формується, є необхідним для теоретичного осмислення загальних закономірностей і соціально-культурних особливостей еволюції партійних систем. Осмислення такого досвіду необхідно і в аспекті вивчення особливостей функціонування вітчизняної партійної системи.

Становлення і розвиток партійної системи України – складний і суперечливий процес, який потребує аналізу та вивчення. Міністерством юстиції України станом на кінець 2015 року зареєстровано понад 300 політичних партій, з яких тільки 39 легалізовані у 2014 р. Така кількість партій і бурхливе їх утворення потребує детального аналізу як процесу інституціоналізації політичних партій, так і їх функціонування. У вітчизняній політичній науці є велика кількість наукових праць, присвячених партійній системі України. Слід відмітити дослідження як різного роду інституцій: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, Українського центру політичних і економічних досліджень імені Олександра Разумкова, Українського незалежного центру політичних досліджень, Лабораторії законодавчих ініціатив, так і окремих українських дослідників: Ю. Шведа [304-306], А. Романюка [239-241], Н. Хоми [292], М. Примуша [219], М. Гетьманчука [44], М. Кармазіної [91], Т. Бевз [8] та інших.

Попри успіхи, досягнуті у вивченні вітчизняного партогенезу, слід акцентувати увагу і на труднощах та проблемах, які чітко окреслилися на нинішній час.

Перш за все, на якості досліджень позначається відсутність не тільки загальноприйнятої теорії партій та партійних систем, але й теорій, які б пояснювали формування багатопартійності у посткомуністичних країнах. Оскільки застосування до аналізу українських політичних реалій методології, яка використовується західними дослідниками, не завжди є продуктивним. Теоретичні підходи, які застосовуються для вивчення партійних систем країн західних демократій, розроблені з врахуванням особливостей історико-політичного контексту, форми правління, наявності тих чи інших соціально-політичних розмежувань тощо. Відтак український партогенез потребує власної методології дослідження, яка була б побудована з врахуванням досягнень зарубіжної політичної науки, і яка б враховувала вітчизняний досвід партійного будівництва. Тому нагальною є потреба нового змістового наповнення, реконцептуалізації термінів і категорій, які застосовуються для аналізу партійної системи України, враховуючи соціально-політичні реалії української трансформації.

Дискусійним серед вітчизняних науковців є і ряд проблем, пов'язаних з розвитком і функціонуванням партійної системи України: питання щодо періодизації її розвитку, інституціоналізації політичних партій, їх взаємодії з іншими органами влади тощо. Вони також потребують нового концептуального осмислення.

Слід також зазначити, що дослідження партійної системи України в основному є фрагментарними, в яких аналізуються певні аспекти її функціонування. Таким чином, актуальність нашого дослідження очевидна і з огляду на відсутність комплексного вивчення еволюції партійної системи України (1991 – 2014 рр.), незалежної політологічної оцінки попередніх студій, переосмислення деяких міфологем окремих дослідників.

Методологічною основою дослідження є теорія інституціоналізму / неінституціоналізму, застосування якої дозволило дати комплексну характеристику партійної системи як політичного інституту, охарактеризувати її призначення в суспільстві та державі. Робота базується на засадах дослідження партійної системи

на теоретичному та емпіричному рівнях.

Наукове дослідження побудоване на використанні порівняльно-історичного, системного, структурно-функціонального методів. Вказані методи є базовими для даного дослідження, оскільки дозволяють вивчати партійну систему України як цілісну багаторівневу систему зі складною організаційною структурою та динамічними зв'язками як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. За допомогою цих методів партійну систему розглянуто як складну підсистему суспільства, яка має відповідні функції і складається з політичних партій, які взаємодіють між собою і беруть участь у реалізації владних відносин.

Оскільки еволюція партійної системи України розглядалась в умовах трансформації соціальних і політичних структур, це обумовило використання ряду методологічних підходів представників порівняльної політології. Перш за все, йдеться про поєднання теоретичних моделей транзитології (Д. Растоу, Л. Даймонд, Ф. Шміттер та інші) і методології дослідження політичних партій і партійних систем у перехідних суспільствах (Г. Кітчельта, О. Кірххаймера, Дж. Сарторі та інших).

Широкого застосування в роботі набули також загальнонаукові методи: індукції, дедукції, аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення.

Для вивчення партійної системи на емпіричному рівні використовувалися такі формалізовані методики дослідження, як розрахунок індексу ефективної кількості парламентських та електоральних партій, індексу неусталеності партійних уподобань М. Педерсена, індекс пропорційності, індекс диспропорційності, індекс фракційності та інші.

Результати дослідження можуть бути використані:

1) для подальшої наукової розробки теорії політичних партій та партійних систем;

2) органами державної влади та місцевого самоврядування в їхній політичній практиці (розробленні нормативно-правової бази функціонування політичних партій, відносинах з політичними партіями, організацією виборчих кампаній тощо);

3) представниками політичних партій і громадських організацій для вдосконалення їхньої роботи з громадянами;

4) у навчальному процесі у вищих навчальних закладах при викладанні курсів партології, політології, соціології.

Аналіз, узагальнення, систематизація фактологічного матеріалу, його оцінка допоможуть політологам, державним службовцям, лідерам та членам партій осмислити логіку розбудови партійної системи України, участь політичних партій у виборчих процесах і зробити відповідні висновки.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ТА ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Зарубіжний досвід вивчення еволюції політичних партій у перехідних суспільствах: історіографія проблеми

Перші предметні дослідження партій на Заході з'явилися ще наприкінці XIX – на початку XX століть. Визначними авторитетами, свого роду засновниками науки про партії, вважаються М. Вебер [19], М. Дюверже [70], К. Джанда [63], А. Лейпхарт [127], Дж. Лапаломбара [328], С. Ліпсет [118], Р. Міхельс [148], М. Острогорський [168], Дж. Сарторі [252], більшість підходів яких нами буде проаналізовано в нашому дисертаційному дослідженні.

Специфіка нашого дослідження полягає в тому, що еволюція партійної системи України розглядається в умовах трансформації суспільства. Відтак нас більше цікавлять дослідження політичних партій і партійних систем у контексті трансформації. У той же час ми не можемо не зупинитись на загальній теорії партій та партійних систем і підходах, які існують нині до аналізу політичних партій у новітніх суспільствах.

Концепт «політичної партії» визначений і охарактеризований у працях відомих вчених. Для нашого дослідження ми використали модель політичної партії, запропоновану Г. Алмондом [2], К. Джандою [63], Р. Ігнаці [87], Дж. Лапаломбарою та М. Вайнером [328] та іншими дослідниками.

Партійні системи, особливості їх формування, класифікація розглянуті нами на основі праць Дж. Сарторі [252], Г. Голосова [51], Г. Міхалевої [147] та інших дослідників.

Логіка демократичного транзиту відображається на логіці еволюції партійної системи. На нашу думку основні чинники, які впливають на формування партійної системи, є наступні: а) суспільно-політичні поділи; б) виборча система; в) вибір форми правління; г) об'єктивні умови, які обумовлюють специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі; д) логіка трансфо-

рмаційного процесу в тій чи іншій країні. Вказані чинники в роботі були охарактеризовані на основі робіт наступних відомих дослідників: К. Деттербека [60], Т. Кіса [97], Т. Карозерса [94], В.Меркель [332], С. Липсета [118], Х. Лінца [121] та інших.

Особливості демократичного транзиту та його вплив на соціальні структури, у тому числі і політичні партії, розкрито у працях Л.Даймонда [57], Т.Карозерса [93], П.Льюїса [131] та інших.

Проблеми демократичного транзиту вивчаються транзитологією – порівняльно молодого галуззю соціальних наук. Одна з перших моделей переходу до демократії була запропонована Д.Растоу в роботі «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» (1970 р.) [], у якій обґрунтовується генетичний підхід до суспільно-політичної модернізації. Іншу модель демократичного транзиту запропонували Г.О’Доннелл і Ф.Шміттер. Вони розрізняють три стадії переходу до демократії: лібералізація, демократизація, ресоціалізація. Відповідно до цих стадій пропонується розглядати і еволюцію політичних партій.

У теорії транзиту сформувався два підходи щодо побудови загальних моделей походження переходу до демократії, перший робить наголос на структурних чинниках (структурний підхід). Структурна модель (С.Ліпсет, Г.Алмонд, Д.Растоу, Р.Інглехарт та інші) пояснює трансформацію політичних режимів у результаті зміни соціально-економічних та культурно-ціннісних характеристик соціуму. Вказані характеристики в теорії партій і партійних систем можна розглядати як соціетальні або соціокультурні чинники впливу на їх функціонування і еволюцію.

Представники процедурного підходу (Ф. Шміттер, Г. О’Доннел, Т. Карл, Х. Лінц та інші) головну увагу приділяють процедурним чинникам, які обумовлюють демократичний транзит. Перш за все, це процедура прийняття політичними акторами відповідних політичних рішень, які приводять до інституціалізації демократичних відносин і демократичних інститутів. У теорії партій і партійних систем дані чинники можна розглядати як інституційні чинники впливу на еволюцію партійних систем.

У той же час, слід відмітити, що ці два підходи не суперечать один одному і можуть вдало поєднуватись для аналізу демократичного транзиту. При аналізі партійних систем відтак вдалим є поєднання соціетальних та інституційних чинників впливу на їх ро-

звиток і функціонування.

Таким чином, методологічний потенціал теорії транзиту дає змогу прослідкувати та зрозуміти особливості еволюції політичних партій та партійних систем у суспільствах, які трансформуються, з'ясувавши їх вплив на подальший розвиток суспільства. Слід також відмітити, що кожна з стадій транзиту має свій, особливий вплив на функціонування політичних партій і партійних систем.

У сучасній транзитології відбуваються спроби класифікації політичних режимів, що трансформуються, за ступенем їх демократичності, консолідованості. У межах континуума між ліберальною демократією та авторитаризмом, на думку Л.Даймонда, можна віднайти чимало перехідних типів: електоральної демократії, псевдодемократії, напівдемократії, персоналістичні та слабкоінституціалізовані режими, що були встановлені у процесі «третьої хвилі» демократизації [57].

Характеристика політичних партій та партійних систем у перехідних суспільствах (посткомуністичних), їх класифікація, особливості еволюції охарактеризовані у працях наступних відомих політологів: К. Джанди [63], Р. Ігнаці [87], Г.Кітчельта [326], С. Ларсена [116], В.Меркель [332], Дж.Сарторі [252], В. Рендолла [246], В.Гельмана [41], Г.Голосова [48], Є. Донової [66], С. Єлісеєва [71], Ю. Коргунюка [107], А. Куліка [112], Е. Мелешкіної [140], Г. Міхалевої [147] та інших.

Окремо слід виділити групу досліджень, у яких аналізується вплив виборчої системи на систему партійну. Проблема взаємодії виборчої і партійної системи вперше була ґрунтовно досліджена в праці відомого французького соціолога М. Дюверже, який не тільки звернув увагу на їхній взаємозв'язок, а й сформулював соціологічні закони, які відображають цей зв'язок [70].

Принципово відмінною є праця стосовно взаємодії виборчої і партійної систем канадського політолога Т.І. Кіса «Виборчі системи та їхні політичні наслідки» [47]. У ній автор дискутує з М.Дюверже і заперечує існування зв'язку між цими двома системами. Вибір певного типу виборчої системи він пояснює історичними умовами та традиціями державного управління кожної конкретної держави. Збільшення ж кількості політичних партій, на його думку, залежить не від способу голосування, а від супереч-

ностей, які існують в суспільстві.

Світовий досвід у застосуванні різних типів виборчих систем описується в працях Р.Таагепери і М.Шугарта «Описание избирательных систем» [268], С. Кюнле «Закон Дюверже. Мажоритарные системы ведут к появлению двухпартийных систем» [114], Д. Табачника і О. Верника «Западные избирательные системы: мифы, геополитика, права человека», А.Надаиса «Выбор избирательных систем» [269]. У статті Г.В. Голосова «Пределы электоральной инженерии: смешанные несвязанные избирательные системы в новых демократиях» [50] досліджуються змішані типи виборчих систем і звертається увага на те, що при застосуванні так званої «змішаної» мажоритарно-пропорційної системи в класичному варіанті (50х50), вибори, по суті, проходять двома незалежними способами і результати одних не зв'язані з результатами інших (т. зв. паралельні виборчі системи). Саме такий варіант змішаної системи використовується в Україні.

Найголовнішим чинником, що впливає на характер взаємодії виборчої і партійної систем, є форма державного правління. На особливу увагу заслуговує праця М. Уоллерстайна «Избирательные системы, партии и политическая стабильность» [287], у якій автором досліджуються ефективні та неефективні поєднання того чи іншого типу виборчої системи та форми державного правління для досягнення політичної стабільності в суспільстві в цілому та в парламенті зокрема.

Особливості взаємодії виборчої і партійної систем за різних форм державного правління досліджуються у працях С.Мейнверінга [330], В.Меркель [332], Х.Лінца [128], Дж.Сарторі [252]. В.Меркель виокремлює дві закономірності щодо президентських систем: 1) президентські системи сприяють поляризації в політичній боротьбі; 2) президентські системи заважають консолідації партійних систем і сприяють їх дезорганізації і деінституціалізації. Парламентські системи, на думку фахівців, навпаки сприяють партійному будівництву і консолідації партійних систем у перехідних суспільствах [332, р. 76].

Процес інституціалізації політичних партій проходить наступні етапи: 1) аристократичні угруповання; 2) політичні клуби; 3) масові політичні партії; 4) всеохоплюючі політичні партії; 5) картельні політичні партії. Відтак, політичні партії, які утворюються

в нових демократіях, будуть діяти і діють, як правило, на принципах функціонування всеохоплюючих і картельних партій.

Теоретична модель всеохоплюючих партій створена О. Кірчхаймером [325], а картельних партій – Р. Кацом і П. Мейером [96]. Подальший розвиток вказані концепти отримали у працях Р. Гантера [36], К. Деттербека [60], Дж.Ішиями [88], С. Ліпсета [118], В. Рендолла [246] та інших. Вище вказаними авторами окреслені причини виникнення нових типів партій, вказані їх характеристики та особливості функціонування в нових соціальних умовах.

Подальша еволюція політичних партій та перспективи їх розвитку у модерних суспільствах охарактеризована Б. Ісаєвим, який чітко виокремив нові тенденції розвитку політичних партій у зв'язку з суттєвими соціальними змінами [272].

Дискусійним у політичній науці залишається питання щодо інституціоналізації політичних партій. Вчені акцентують увагу на різних критеріях, умовах тощо. Дану проблему ми знаходимо в полі дослідження таких авторів, як К. Джанда [63], В. Меркль. Р. [332], Кац [96], П. Майер, В. Рендолл [118].

Суттєвий вплив на конфігурацію партійних систем мають соціально-політичні розмежування. Класична концепція соціально-політичних розмежувань набула остаточного вигляду у 60-ті роки ХХ століття в працях відомих вчених – американця С. Ліпсета і норвежця С. Рокан у найбільш популярній їх роботі «Структури розколів, партійні системи і переваги виборців» [93; 249].

Характеристика соціально-політичних розмежувань і особливості їх трансляції в партійні системи посткомуністичних держав подані в роботах М. Кітчельта [326], А.Реммеле [237], Г.Голосова [49], О. Донової [66], Ю. Дунаєвої [68], С. Єлісеєва [71],

М. Кітчельт сформулював гіпотезу про те, що посткомуністичні партійні системи формують два соціальних розколи: ліво-правий (соціально-економічний) і авторитарно-лібертарний [326, р. 45]. У результаті їхнього поєднання формується опозиція між тими, хто підтримує ідеї державного втручання в економіку при збереженні авторитарних форм правління, і тими, хто поєднує прихильність ринковій економіці з «лібертарною» позицією з питань громадянських прав і свобод. М. Кітчельт пов'язує виникнення соціально-економічного розколу між «лівими» і «правими»

з успіхами ринкових реформ. Якщо реформи не проводилися або не мали успіху, даний розкол не виникає, а визначальну роль в електоральній політиці грають питання, що варіюють від однієї виборчої кампанії до іншої.

Вагомим у дослідження партійних трансформацій є вклад російських дослідників. Їх роботи є комплексними і включають цілий ряд проблем, пов'язаних з розвитком політичних партій і партійних систем у суспільствах, які трансформуються. Перш за все, це роботи відомих російських дослідників В. Гельмана [38-42], Г. Голосова [47-51], Г. Міхалевої [147], А. Кулика [112], С. Єлісеєва [71], А. Щербака [316], Т. Шмачкової [314], та інших. Значну увагу в своїх дослідженнях вони приділяють формуванню ідеологічних та організаційних засад партійної системи, участі політичних партій у виборчих кампаніях, парламентській діяльності партій та розподілу владних повноважень, змінам у організаційній структурі політичних партій, впливу загальносвітових тенденцій у розвитку політичних партій на українську багатопартійність багатопартійність та іншим.

1.2. Основні напрямки дослідження еволюції партійної системи України у вітчизняній політичній науці

Для аналізу поставлених у дисертації проблем використовувалися різноманітні вітчизняні джерела, які були поділені нами на декілька груп.

Першу групу складають основні нормативно-правові акти, які утворюють правове поле для функціонування та розвитку партійної системи, її інституціалізації та програмні документи політичних партій. До них належать Конституція України, Закон України «Про об'єднання громадян» [82], Закон України «Про політичні партії в Україні» [83], закони про вибори ВР України, депутатів місцевих рад [24; 158; 172; 187]. Достатньою в роботі є і кількість джерел, у яких подані програмні документи політичних партій [].

Другою групою джерел є емпірична база даних, яка складається з результатів парламентських, президентських, місцевих виборів та результатів опитування громадян різними аналітичними центрами України щодо електоральних симпатій, відношення до партійного будівництва, ідеологічні пріоритети громадян, оці-

нка ефективності органів влади тощо. Перш за все заслуговують на увагу інформаційно-довідкові видання Центральної виборчої комісії: «Парламент України: Вибори-98» [183; 184], «Вибори Президента України 1999. Інформаційно-аналітичне видання» [26], «Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник» [24], «Політичні партії в Україні» [204] та інші.

Третю групу джерел утворюють матеріали, які містяться в мережі Інтернет: офіційні сайти провідних політичних партій, наукових установ, аналітичних центрів, які періодично висвітлюють питання розвитку партій та партійної системи України. У дослідженні використана інформація з офіційних сайтів наступних партій: КПУ [175], Партії регіонів [173], ВО «Свобода», [176], ПП «УДАР» [177], ВО «Батьківщина» [174], СДПУ (о) [178], ПП «Сильна Україна» [179], ПП «Громадянська позиція» [180], НРУ [181] та інших.

Серед наукових установ, доробок яких використаний в дисертаційному дослідженні – Інститут історії України та Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Ними видані фундаментальні праці з історії української державності, невід’ємною частиною яких є інформація про діяльність політичних партій: «Державотворчий процес в Україні» [59], «Україна: політична історія» [282], «Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності» [201].

Безпосередньо науковцями ІІЕНД ім. І. Ф. Кураса видано наступні фундаментальні дослідження політичних партій і партійної системи України — дослідження програмних документів українських партій (керівник проекту – М. Кармазіна) «Держава, влада, та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.)» [211] та енциклопедичний довідник «Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.)» [285], аналіз участі політичних партій у виборах до ВР України 2012 року «Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 року» [207].

На базі ІІЕНД ім. І. Ф. Курасу протягом останніх років були проведені дві міжнародні наукові конференції, які безпосередньо торкалися проблематики функціонування партійної системи

України, за результатами яких були видані два тематичні збірники «Партійна система України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку» (2011) [191] та «Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження» (2012) [187].

Серед неурядових аналітичних центрів України у дослідженні використовувалися матеріали Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова [185], Українського незалежного центру політичних досліджень [103], Лабораторії законодавчих ініціатив [28], Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [317].

Четверту групу джерел становлять дисертаційні дослідження, монографії, наукові статті як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, у яких вивчається проблематика, пов'язана з еволюцією і функціонуванням політичних партій і партійних систем.

Вивчення сучасної української багатопартійності починається з дослідження громадсько-політичних рухів середини 60-х років ХХ ст. [11; 14; 15; 16; 37]. Перш за все йдеться про дисертаційні дослідження та роботи таких українських фахівців, як А. Білоус, О. Бойко, О. Гарань та інші.

Після проголошення незалежності і з розвитком багатопартійності в Україні відповідно зростає і кількість праць, присвячених її вивченню. З кожним роком кількість таких праць зростає, напрямки досліджень диверсифікуються і диференціюються. Роботи з вивчення партій і партійних систем виходять як в періодичних виданнях, так і в складі наукових збірників, окремих монографій, кандидатських та докторських дисертацій.

Таким чином, відбувалося розрізнене накопичення емпіричного матеріалу, яке пізніше (починаючи з 2000 року) оформиться у окремий напрям вітчизняної політичної науки – теорію партій і партійних систем (партологію).

Слід відзначити ряд дисертаційних досліджень, присвячених вивченню партійної системи України. Це роботи С. Бабія «Формування багатопартійної системи України: порівняльний аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду (1999 р.)» [4], О. Бойко «Особливості трансформації партійної системи України за роки незалежності» (2005 р.) [13], Л. Дунаєвої «Партійна система в умовах модернізації: світовий досвід і Україна» (2001 р.) [69], Е. Пуфлера «Партійна система сучасної України: сутність, тенденції пода-

льшої трансформації» (1998 р.) [228], Ю. Шведи «Формування багатопартійної системи в Україні» (1996 р.) [303].

Узагальнюючі дисертаційні дослідження партійної системи України охоплюють історичний проміжок часу до 2004 року і базуються на методології, яка не враховує здобутки європейської політичної науки щодо дослідження політичних партій і партійних систем у перехідних суспільствах.

Ряд дисертаційних досліджень у вітчизняній політичній науці присвячені окремим аспектам діяльності політичних партій та партійних систем, впливу різних факторів на їх становлення і функціонування. Ідеологічні основи діяльності політичних партій проаналізовані в роботах Л. Глушкової «Соціал-демократичні партії України наприкінці ХХ – ХХІ ст.» (2002 р.) [46], О. Грицини «Партії християнської орієнтації в сучасній Україні: досвід і перспективи» (2004 р.) [54], В. Ковтуна «Політичні партії сучасної України: аналіз ідеологічних орієнтацій» (1996 р.) [99], Є. Перегуди «Політичні доктрини лівих партій України в сучасний період» (2002 р.) [196].

В. Малярчук у своєму дослідженні «Проблеми представництва політичних партій України у владних структурах (90-ті рр.)» (1997 р.) вивчає представництво політичних партій України у владних структурах [136].

Г. Малкіна у роботі «Взаємодія виборчої і партійної системи: світовий досвід і проблеми України» [136] та Т. Дешко у дослідженні «Взаємозалежність між виборчою системою та партійною структурізацією суспільства (на прикладі посткомуністичних країн та України) (2007 р.) [62] аналізують вплив виборчої системи на формування системи партійної.

В. Лебедюк у роботі «Організаційний розвиток партій в Україні: оптимізація механізму державного впливу» (2012 р.) [123] та Д. Лук'янов у роботі «Держава і політичні партії (проблема співвідношення і взаємодії) 2002 р.» [130] висвітлюють взаємовідносини політичних партій і державного механізму.

У дисертаційних дослідженнях А. Глівинського «Соціально-політичні розмежування і розвиток партійної системи України» (2010 р.) [45], Ю. Сліпецької «Соціополітичний поділ на територіальній основі в Україні: стан та перспективи трансформації» (2011 р.) [256] вивчається вплив соціально-політичних поділів на

конфігурацію партійної системи України.

Слід також відмітити, що за досліджуваний період в Україні була захищена лише одна дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук, яка присвячена політичним партіям і партійним системам – дисертація М. Примуша «Політичні партії: механізми інституалізації і структурної трансформації» (2003 р.) [222]. Для прикладу, за вказаний період в Росії було захищено цілий ряд докторських дисертацій, у яких вивчалася партійна система Росії у найрізноманітніших варіантах її прояву і функціонування. Але, перш за все, потрібно виокремити дисертаційні дослідження таких вчених як Г. Голосов, Ю. Коргонюк, В. Гельмана, Г. Міхалевої та інших.

Таким чином, наше дослідження вигідно вирізняється і актуалізується тим, що в ньому зроблений комплексний аналіз еволюції партійної системи України за період з 1991 по 2014 рік з врахуванням особливостей її розвитку в умовах трансформації соціальних і політичних структур.

У сучасній науковій літературі існують різні підходи до розуміння сутності політичних партій. Питання про походження політичних партій та їх призначення доволі глибоко розроблене як вітчизняною, так і зарубіжною політичною наукою. Проте значно менше уваги приділено тематиці функціонування політичних партій та партійних систем у перехідних суспільствах.

Наукові дослідження з проблематики політичних партій та партійних систем можна поділити на праці загальнотеоретичного характеру, присвячені питанням виникнення, формування та функціонування політичних партій та партійних систем і праці, у яких вивчаються конкретні партійні системи та особливості їх функціонування (в тому числі і партійна система та політичні партії України).

Для зручності аналізу джерельної бази, вона буде побудована у відповідності до структурних розділів роботи.

Специфічну концепцію демократичного транзиту, адаптовану до реалій східноєвропейської трансформації, запропонував В. Банс [243, с. 68-89]. На його думку, транзит від державного соціалізму до ліберальної демократії здійснюється через перехідний період («хаос»), якому притаманні невизначеність як результатів, так і процедур.

Проте процес трансформації в Україні та в інших пострадянських суспільствах має свої особливості, що не завжди вписуються в усталені теоретичні рамки. Дослідження процесів політичних перетворень з позиції транзитології показало певну обмеженість цього підходу щодо України. Транзитологія відносно об'єктивно розглядає причини краху авторитарного режиму, проте не може пояснити наслідки цього процесу. Політичні режими пострадянського простору не вписуються в ці моделі. Транзитологічна школа, що склалася в Росії та на Україні, намагається адаптувати західні концепції до реалій пострадянських трансформацій. Серед авторів, які працюють у цьому напрямку, можна назвати таких: А. Колодій [100], О. Романюк [243], І. Хомин [293] та ін.

Кожна стадія демократичного транзиту, – на думку української дослідниці І. Хомин, – визначає свої особливості міжпартійних взаємодій [].

А. Колодій відзначає, що частина українських дослідників взагалі в своєму аналізі не вживають слова «перехід», вважаючи, що воно містить констатацію «кінцевого пункту призначення», тоді як демократизація і трансформація неперервний процес. Тому перевага надається терміну «трансформація» [100, с. 26]. У нашому дослідженні дані два терміни будемо використовувати як такі, що близькі за значенням, а відтак похідні поняття «перехідне суспільство» та «суспільство, яке трансформується» будемо вважати синонімічними.

Адаптація теоретичних концепцій зарубіжних вчених для аналізу українських політичних (у аспекті функціонування партійних систем) реалій зроблена у працях вітчизняних науковців: А. Романюка [238-242], Ю. Шведа [303-310], Ю. Остапця [163-167], В. Лебедюка [122-125], М. Кармазіної [91-92], О. Рибія [249] та інших.

Процес інституціалізації українських партій та партійної системи розглянуто у працях вітчизняних вчених Т. Бевз [9], Г. Зеленько [84], В. Лебедюка [124], О. Рибія [249]. Вони роблять однозначний висновок про незавершеність процесу інституціалізації політичних партій в Україні. Г. Зеленько пропонує періодизацію процесу інституціалізації українських партій, О. Рибій поповнює систему індикаторів процесу інституціалізації, Т. Бевз дета-

льно аналізує один із аспектів інституціалізації – її правовий аспект.

Надалі триває серед українських науковців дискусія щодо оптимальної моделі виборчої системи для України. Йдеться про праці Т. Бевз [8], А. Білоуса [11], Е. Богашевої та Ю. Ключковського [12], С. Конончук [103], О. Мазур [132], В. Мороко [151], І. Черінько [301], Ю. Шведи [305], А. Романюка [242] та інших.

Загальні відомості про різні типи виборчих систем, їх позитивні риси та недоліки можна почерпнути з довідникових видань: «Выборы во всём мире. Электоральная свобода и общественный прогресс» [32], енциклопедичному словнику Ю. Шведи [308], політологічних словниках [213] в іншій довідковій літературі.

На основі аналізу вище вказаних джерел, авторка приходить до висновку, що оптимальною для українського соціуму є пропорційна виборча система відкритих регіональних списків, яка успішно апробована на теренах Європейського союзу.

Результати взаємодії виборчої, партійної систем та форми державного правління, перш за все, відображаються на роботі головного законодавчого органу країни, а саме: на ефективності та стабільності парламентської діяльності. Саме ця проблематика досліджувалась в працях Л.С. Скочиліся [260], Т. Гузенкової [56], М. Примуша [221]. У центрі уваги дослідників постає парламентська діяльність політичних партій, політична структура Верховної Ради України, співвідношення політичних сил, формування ефективного і стабільного партійного представництва в парламенті.

Окремо слід зупинитися на партійній регіоналістиці. Регіональними дослідженнями партійних структур, як правило, займаються науковці провідних ВУЗів та наукових установ у регіонах України. Партійна структура Західного регіону досліджується науковцями Львівського, Чернівецького, Ужгородського, Прикарпатського національних університетів. Особливо слід виокремити вклад у вітчизняну теорію партій і партійних систем науковців Львівського національного університету імені Івана Франка А. Романюка, Ю. Шведи. Перш за все, це їх монографічні дослідження «Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи» [238], «Партії та електоральна політика» [239], «Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи»

[240], «Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні» [305] та інші.

Партійна структура Закарпаття охарактеризована у працях науковців Ужгородського університету М. Токаря, Ю. Остапця, А. Ключковича. Насамперед, це монографії «Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура» [72], «Закарпаття через призму політичних виборів» [164].

Ряд праць науковців Чернівецького університету імені Юрія Федьковича А. Круглашова, М. Гуйтор, Н. Ротар, В. Бурдяк також присвячені партійній проблематиці. Особливо слід відмітити дослідницький проект Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики Ужгородського національного університету і Науково-дослідного інституту європейської інтеграції та регіональних досліджень Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» [89], у якому науковці роблять порівняльний аналіз партійних структур регіонів та характеризують участь обласних осередків партій у парламентських, президентських та місцевих виборах. Формат партійних структур у інших регіонах України охарактеризований у наукових дослідженнях М. Примуша [221], В. Мороко [151], М. Кармазіної [91] та інших.

На нашу думку, участь політичних партій у виборчому процесі є чи не найбільш розробленим напрямком в електоральних дослідженнях. Відомими українськими дослідницькими центрами постійно відстежується рейтинг впливовості політичних партій за результатами виборів і у міжвиборчий період (УЦЕПД ім.Разумкова, УНЦПД, Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», КМІС та ін.) [182; 185; 186].

Електоральна складова діяльності політичних партій висвітлена в цілому ряді монографічних досліджень вітчизняних фахівців: О.Вишняка [31], Т. Гузенкової [56], С. Конончук [103], М. Кармазіної [91], Ю. Остапця, М. Токаря [164], Р. Офіцинського [170].

Так М. Кариазіна у статті «Українська багатопартійність: становлення і розвиток» [91], на основі аналізу результатів виборів 1998 р., вивчає як саме такі чинники, як назва партії, передвиборча програма впливають на електоральний вибір. О.Оксак у

своїй статті пропонує систему індикаторів для порівняння політичних платформ партій [159], В. Малярчук порівнює взаємодію між партіями і електоратом в Україні і західних демократіях [136], О. Бойко порівнює політичні цінності в програмних документах політичних партій [16]. Безпосередньо результати парламентських виборів та їх різноманітні аспекти проаналізовані у працях І.Кураса [113], О. Кордуна [109], О. Покальчука [199], Е. Слободянюк [257], М. Томенка [276], та ін.

Важливе значення для нашого дисертаційного дослідження мали узагальнюючі праці як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців: Г. Голосова «Современная сравнительная политология» [51], Л. Сморгунова «Современная сравнительная политология» [259], «Сравнительная политология сегодня: мировой обзор» [2], «Теория и методы в современной политической науке» [271]. В цих роботах містяться важливі як в теоретичному, так і в практичному плані матеріали для вивчення та порівняння політичних партій і партійних систем. У них подані сучасні підходи до типології партійних систем, охарактеризовані чинники впливу на еволюцію партійних систем, висвітлено інструментарій емпіричного аналізу партійних систем.

До праць, які мають загальний характер і у яких висвітлюються найрізноманітніші аспекти функціонування політичних партій і партійних систем, можна віднести ряд підручників українських і російських дослідників: Ю. Шведи «Теорія партій і партійних систем» [309], «Політичні партії у виборах: теорія та практика виборчої кампанії» [307], М.Примуша «Політичні партії: історія та теорія» [219], Б. Исаева «Теория партий и партийных систем» [272].

Емпіричні методи дослідження політичних партій і партійних систем охарактеризовано як у вище названих підручниках та навчальних посібниках, так і у працях дослідників: Ф. Алескерова і В. Платонова [1], О. Вишняка [30], Г. Голосова [47], Т. Дешко [61], Е. Педерсена [194], А. Романюка [240], Ю, Шведи [309], колективній монографії ужгородських дослідників «Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України» [166].

Дискусійним в українській політичній науці залишається питання щодо виокремлення періодів (етапів) еволюції партійної

системи. У їх визначенні дослідники не проявляють одностайності. Дана проблематика розглянута у працях таких вітчизняних дослідників, як А. Білоус [11], О. Бойко [13], М. Кармазіної [91], В. Лебедюка [122], Ю. Остапця [164] та інших.

Охарактеризувавши різні підходи до періодизації, авторкою зроблений свій варіант, запропонований у 1 розділі роботи.

Висновки до Розділу 1.

Таким чином, різні аспекти розвитку багатопартійності по різному висвітлювалися представниками вітчизняної школи політичної науки. Проте слід констатувати, що такі дослідження ще не набули цілісного і системного характеру. Очевидною є недостатність теоретичного узагальнення, комплексного політологічного аналізу ключових питань, пов'язаних з розвитком багатопартійності та функціонуванням партійної системи.

Залишається недостатньою або малорозробленою в науковому плані низка проблем, зокрема:

- формування цілісної та адекватної існуючим реаліям методології аналізу багатопартійності в Україні;
- обґрунтування доцільності та ефективності застосування в Україні зарубіжного досвіду функціонування багатопартійних систем;
- дослідження впливу демократичних трансформацій на розвиток політичних партій і партійних систем;
- теоретичне осмислення проблеми політичного реформування в частині змін, що впливають на партійні трансформації та відбиваються на процесах багатопартійності;
- аналіз співвідношення традиційних та сучасних підходів до визначення сутності політичних партій і багатопартійності;
- окреслення тенденцій розвитку партійної системи України та перспектив вітчизняної багатопартійності;
- відсутність достатньої кількості емпіричних досліджень політичних партій України.

Однак українськими і зарубіжними дослідниками пророблена велика робота, яка створила можливість для переходу до побудови самостійних концептуальних схем для дослідження партійної системи України. Одна з таких схем і запропонована в нашому дослідженні.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

2.1. Інституціалізація політичних партій та тенденції їх розвитку у суспільствах, які трансформуються

Дослідження місця та ролі політичних партій у політичному просторі сучасної України потребує розгляду цілого комплексу проблем. Насамперед, необхідними є аналіз самого визначення «політична партія» та дослідження комплексу проблем, пов'язаних з діяльністю партій.

Першу спробу створити загальну теорію політичних партій зробив М. Дюверже в роботі «Політичні партії» (1951). «Головна мета даної книги, – писав М. Дюверже, – полягає в тому, щоб хоча б у загальних рисах окреслити першу загальну теорію партій, внести об'єктивність у галузь, де, як правило, панує суб'єктивізм і упередженість» [70, с. 12]. М. Дюверже навіть окреслив головні проблеми створення цієї теорії: по-перше, створення методології і формулювання основних методів дослідження; по-друге, визначення загальних рамок дослідження політичних партій, тобто виокремлення основних проблем; по-третє, формулювання гіпотез, які в майбутньому дозволять сформулювати соціологічні закони. Незважаючи на значний успіх, М. Дюверже так і не вдалося зробити попередній начерк загальної теорії партій.

Американський дослідник К. Джанда в 1950 –1978 рр. зробив спробу створити більш обґрунтовану теоретично, емпірично і технічно, краще підготовлену, універсальну теорію партій. Отримавши грант, у 1967 р. він започатковує Міжнародне порівняльне дослідження політичних партій (так званий «проект Джанди») [112, с. 93]. Висновок К. Джанди був невтішним: на сучасному рівні розвитку політичної теорії, враховуючи велику кількість політичних партій у кожній країні, створити універсальну теорію політичних партій неможливо. Індикатори, які використовували дослідники в проекті, становлять сьогодні емпіричний фундамент

сучасної теорії політичних партій.

На думку К. Джанди, найбільш важливі аспекти функціонування партій можна описати за допомогою десяти понять: 1) інституціоналізація, 2) проблемна орієнтація (ідеологічна доктрина), 3) соціальна підтримка, що базується на соціальних розмежуваннях, які є характерними для того чи іншого суспільства, 4) організованість (організаційна структура), 5) автономія (структурна незалежність партії), 6) узгодженість (ступінь відповідності між установками і поведінкою членів партії), 7) залученість, 8) стратегія, 9) тактика, 10) урядовий статус (боротьба за утримання і реалізацію, самостійно чи в коаліції, державної влади) [112, с. 92-98]. Концепт політичної партії, розроблений К. Джандою, використаний нами у дисертаційному дослідженні.

У політичній науці існує ряд підходів до визначення політичної партії, але у більшості випадків дослідники схиляються до того, що партія – це, перш за все, організація, яка бореться за владу та приймає участь у її реалізації. Саме тому М. Вебер і називає партії «мешканцями будинку влади» [19, с. 12]. Тому для партії в загальному вигляді характерна наявність трьох критеріїв: 1) якісно відокремленої групи людей відносно інших членів суспільства чи суспільства загалом; 2) внутрішній взаємозв'язок, партнерство, наявність об'єднуючого начала; 3) участь у реалізації владних відносин, боротьба за владу.

У 1966 р. американські політологи Дж. Лапаломбара та М. Вайнер зробили визначення політичної партії, використовуючи наступні критерії:

1) «життєздатна організація, тобто така, середня тривалість політичного життя якої довша за тривалість життя її керівництва;

2) місцева, добре впорядкована і життєздатна організація, яка підтримує регулярні й різноманітні зв'язки з іншими організаціями країни;

3) тверде бажання державних та місцевих керівників організації взяти в свої руки і здійснювати владу, а не лише впливати на неї;

4) прагнення отримати підтримку народу через вибори чи якимось іншим способом» [272, с. 71].

Саме ці критерії і використовуються сьогодні для визначення політичної партії, виокремлення її серед подібних структур:

парапартійних організацій, квазіпартій, соціальних рухів, громадських ініціатив тощо.

Відомий американський теоретик Ф. Сорауф розглядає політичні партії як структури, що складаються з трьох елементів: 1) сама організація, що об'єднує людей для спільної, узгодженої діяльності в досягненні певних цілей. Як будь-який інститут, партійна організація має власне внутрішнє життя – рекрутування нових членів, висунення кандидатур на державні посади, «поділ праці» всередині партії; 2) «державна партія», тобто члени партії, які організовані в рамках законодавчих, виконавчих і представницьких органів влади, що фактично є продовженням партії в цих органах; 3) «електоральна партія» – усі ті, хто надає партії ту чи іншу підтримку, є її симпатиками, активістами, виборцями [309, с. 33].

Вітчизняні політологи використовують різні підходи при визначенні сутності поняття «політична партія». Інтегративним і конструктивним може бути визначення Ю. Шведа: «Партія – це специфічна громадська політична організація, яка має особливий правовий статус у державі, є угрупованням людей, добровільно об'єднаних між собою спільністю політичних поглядів, формально зафіксованих у програмних документах, а також, спираючись на певну ідеологію та організацію і представляючи певні ідеологічно оформлені соціальні інтереси, бажає активно брати участь у суспільно-політичному і державному житті, має на меті завоювання і здійснення влади в державі» [309, с. 42].

Місце і роль політичних партій у політичній системі суспільства обумовлюється їхніми функціями. До основних функцій політичних партій можна віднести: 1) боротьба за позиції у виборчих органах влади, 2) участь у політичному управлінні, 3) добір політичних лідерів і еліт, 4) представництво суспільних інтересів, 5) узгодження різних соціальних інтересів, 6) залучення громадян до участі в політиці, 7) забезпечення конкуренції в боротьбі за владу, 8) формування громадянської думки щодо суспільно важливих питань, 9) формування і забезпечення легітимності політичної системи.

Зазначені функції політичних партій характеризують загальну нормативну модель їх діяльності у системі ліберальної демократії. У нашій роботі ми користуємося саме такою моделлю дія-

льності політичної партії. Перш за все як організації, яка або має вплив на реалізацію влади або безпосередньо приймає участь у цьому процесі.

У сучасних умовах важко уявити суспільство, його політичну систему без політичних партій, які є неодмінним атрибутом представницької демократії. Партії є активними учасниками політичного життя, а партійна конкуренція часто визначає напрями розвитку держави. Однак партії не відразу стали повноправним політичним інститутом, здатним впливати на державну владу. Процес формування і функціонування інституту політичних партій (партогенез) має складну багатовікову історію. Партії і партійні системи є результатом тривалої соціально-економічної і соціокультурної еволюції суспільства. М. Вебер виокремив три основні етапи розвитку політичних партій: аристократичні угруповання, політичні клуби, масові партії [19, с. 26].

На початку 1970-х рр. частина західних дослідників порушує питання про кризу масових партій. Під кризою розуміється зниження впливу партій на суспільство, що виявляється в скороченні їхньої чисельності та у втраті виборців, що традиційно голосували за ці партії. Падінню ролі партій сприяв ряд факторів:

1. Зниження гостроти соціальних конфліктів і ослаблення класових суперечностей в суспільстві;
2. Економічне зростання і політика загального добробуту змусили розробляти партійні програми, які захищали інтереси не окремих груп, а майже всього населення;
3. Зростання соціальної та географічної мобільності і, як наслідок, фрагментація класів і ослаблення групової солідарності;
4. Конкуренція з боку ЗМІ, які потіснили партії в здійсненні таких функцій, як мобілізація електорату в період виборчих кампаній, політична соціалізація і формування суспільної думки;
5. Падіння інтересу до традиційних ідеологій: виборці часто голосують за імідж лідера, а не за ідеологічну доктрину партії;
6. Конкуренція з боку нових рухів і корпоративних структур, орієнтованих на вирішення окремих проблем, за допомогою яких людина намагається реалізувати актуальні для неї

культурні, естетичні, професійні та інші інтереси;

7. Ослаблення партійної ідентифікації та низька участь громадян у діяльності політичних партій;

8. Низькою ефективністю політичних систем та обмеженим вибором [259, с. 307-309].

У нових умовах суспільного розвитку модель масової партії потребувала корекції, і на її зміну приходять модерні партійні структури. Отже, подальша еволюція відбувається у двох основних напрямках – формування універсальних партій (всеохоплюючі та картельні) і партій «нової хвилі» (постматеріальних цінностей).

Автор терміну «всеохоплюючі партії» («партії-хапай усіх» (catch-all-parties) — американський вчений О. Кірчхаймер [325]. Підґрунтям для виникнення всеохоплюючих партій було послаблення класових, релігійних, культурних конфліктів у післявоєнній Європі та розбудова соціальної держави (держави загального добробуту за Дж. Мейнродом Кейнсом). Всеохоплюючі партії не руйнують механізм масових партій, а поглинають і підсилюють їх. Поняття «всеохоплююча партія» відображало нові тенденції у відносинах між партіями, державою і громадянським суспільством.

Всеохоплюючі партії набувають нових важливих рис, не властивих їх попередникам: а) партії не орієнтуються на представництво інтересів однієї соціальної групи, а намагаються згуртувати навколо себе максимальну кількість виборців різної соціальної, етнічної й іншої належності для вирішення головних питань поточного моменту; б) утворюються навколо прагматичного лідера (лідерів), найчастіше загальнонаціонального масштабу, котрий пропонує суспільству ідеї компромісу, балансу інтересів; в) партії орієнтуються на тісний зв'язок з державою, на фінансову підтримку держави [259, с. 319-321].

Подальший тісний зв'язок між партіями та державою спричиняє подальшу трансформацію універсальних партій у партії картельного типу (автори концепту Р. Катц, П. Мейер). На думку дослідників, цей тип партій стає до певної міри механізмом розподілу державних посад між професійними групами політиків. Для картельних партій характерні такі ознаки: а) схожість програмних положень; б) незначні відмінності між членами і нечле-

нами партій; в) скорочення дистанції між виборцями і політичними лідерами; г) безпосередній зв'язок політика і виборця в обхід партійної організації; д) розширене державне фінансування; ж) партійні виборчі кампанії стають більш капіталомісткими й, водночас, більш професійними та організованими, а лідери партій усе більше починають походити на підприємців [95, с. 36-39].

Інший шлях розвитку партій, альтернативних масовим партіям, — створення партій «нової хвилі», які виникають у 1970-ті рр. на базі соціальних рухів (зокрема “зелених”), виступаючи під гаслами розширення громадянських прав, забезпечення емансипації і рівноправності громадян, боротьби за мир і захисту навколишнього середовища. Їх метою є створення альтернативних класичним партіям представницьких структур, здатних ефективно реалізувати функцію політичного представництва за рахунок: а) ідейної гнучкості; б) демократичної організації і стилю діяльності; в) відсутності чітких меж між членами та симпатиками; г) децентралізації і посилення ролі місцевих осередків; д) розширення зв'язків з різноманітними неформальними об'єднаннями громадян [259, с. 321-325].

До таких альтернативних партій належать масові рухи, популістські партії правого і лівого зразка, неокорпоративізм. Найбільш помітними на політичній арені останнім часом є популістські праві партії. На останніх парламентських виборах у країнах Європи вони отримали суттєву підтримку електорату (Австрійська вільна партія, Фламандський блок, Датська народна партія, Швейцарська народна партія, Партія «Велика Румунія» та інші). Ідеологічною їх основою є харизматичний популізм, а методом діяльності – постійна конфронтація, агресивний стиль опозиційної боротьби.

Таким чином, відповідно до історичного розвитку партій, розрізняють наступні їх види: елітні, масові, всеохоплюючі, картельні. Їх порівняльний аналіз зроблений у вигляді порівняльної таблиці, поданої в Додатку А.

Охарактеризувавши історичну еволюцію політичних партій, можна виокремити наступні особливості їх подальшого розвитку:

1. Від кадрових і масових партій до універсальних: а) зменшення ролі первинних організацій; б) зменшення ролі ідеології; в) зниження ролі членства; г) зменшення централізації; д) підви-

щення ролі альтернативних партійних структур.

2. Пониження ролі партій як зв'язуючої ланки громадянського суспільства і держави: а) зростання ролі ЗМІ, сітки Інтернет у комунікативних зв'язках із виборцями; б) перебирання партійних функцій іншими громадськими організаціями (соціальні рухи, корпорації, лоббісти та інші); г) зменшення ролі партійної преси; д) зменшення ролі партійних наукових центрів.

3. Зростання ролі виборчих технологій в політичному житті. Це, у свою чергу, веде до того, що іміджмейкери принижують роль партійних організацій і активістів у організації і проведенні виборчих кампаній.

4. Зміна взаємовідносин партій і держави за рахунок: а) конституалізації партій; б) прийнятті законів про партії і вибори; в) посилення контролю за діяльністю партій з боку держави; г) державне фінансування партій.

5. Персоналізація політики, посилення впливу партійних лідерів, зменшення впливу і ролі партійних програм.

6. Зміна електорату, який при виборі орієнтується не стільки на партію, стільки на той образ, який створюють їй ЗМК [272, с. 226-234].

Отже, загальні тенденції розвитку партійних структур у сучасному світі є характерними і для українського суспільства. Аналізуючи еволюцію партійної системи України протягом досліджуваного періоду, слід обов'язково враховувати їх. При цьому, їх дія є неоднаковою у різні проміжки часу.

Таким чином, процес інституалізації політичних партій у посткомуністичних суспільствах відбувався під впливом наступних чинників. По-перше, партії вимушені звертатися до широкого кола виборців. По-друге, партії не прагнуть до збільшення кількості своїх членів, оскільки їх фінансові ресурси від цього не залежать, а при меншій чисельності членів скорочується ймовірність потенційно міцних викликів існуючому партійному керівництву. По-третє, деполітизовані громадяни посткомуністичних країн не виявляють особливої схильності до ідентифікації з ідеологіями і партійними символами, вони скоріше надають перевагу сильним особистостям. Тому найбільші шанси в посткомуністичній політиці мають універсальні партії, де партійне керівництво грає домінуючу роль, а партійна організація – другорядну.

Змінився і якісний склад політичних партій: а) зросла частка людей старшого покоління; б) мотивація молоді, яка вступає до партій, здебільшого набуває відверто кар'єрного характеру; в) ставлення до політичної партії стає все менш ідеологізованим і більш інструментальним [].

У транзитології – порівняльному вивченні перехідних суспільств – концепція інституціалізації пов'язана, насамперед, з іменем С. Гантінгтона та його працею «Політичний порядок у суспільствах, що демократизуються» (1968). Називаючи інституціями «стійкі, поціновувані та регулярно повторювані зразки поведінки», С. Гантінгтон визначав інституціалізацію як “процес, завдяки якому організації і процедури набувають цінності та стійкості” [112, с. 94]. Відштовхуючись від цього підходу, С. Мейнвеарінг і Т.Скаллі в 1995 році дали визначення інституціалізації партійних систем, яке донині широко застосовується дослідниками транзитних і посттранзитних суспільств: інституціалізація – це “процес, завдяки якому практика або організація стають добре утвердженими і широко відомими, якщо не універсально прийнятними”. Наслідком інституціалізації є чіткі та стійкі очікування одних політичних акторів щодо поведінки інших у даному випадку – виборців щодо партій і навпаки [330, с. 395].

Інституціалізацію одночасно можна визначити як створення, вкорінення та легітимізацію нових інституціалізованих сутностей (у цьому випадку, за логікою, існує певна фінішна лінія цього процесу), а також як стабілізацію, розвиток і посилення організаційної структури вже існуючих інститутів (у даному разі рівень інституціалізації має розглядатися як постійна і невід'ємна характеристика інституту).

Розглядаючи інституціалізацію політичних партій, на думку А.Колодій, не слід допускати наступних помилок. По-перше, не можна ототожнювати інституціалізацію з близьким, але не ідентичним поняттям стабілізації, особливо якщо останню розуміють просто як тривале існування певних партій та/чи партійних блоків. Інституціалізація – значно ширше поняття; вона не можлива без визнання та поціновування певної практики чи організації суспільством. По-друге, інституціалізацію не можна розуміти як формалізацію партій, їх офіційне визнання шляхом реєстрації та легалізації. Необхідно брати до уваги формальну та неформальну

інституціоналізацію, їх можливе збігання або, навпаки, різновекторність, коли юридично встановлені демократичні правила утворення і функціонування партій (як і будь-яких інших організацій та установ) нівелюються під тиском визнаних у впливових суспільних середовищах неформальних правил гри протилежного змісту. І, по-третє, потрібно розрізняти інституціоналізацію партій й інституціоналізацію партійних систем: перший процес хоча й створює базу, з якої розпочинається другий, але в другому важливу роль відіграє інституціоналізація інтеракцій між партіями, отже, ці процеси не тотожні [100, с. 25].

Таким чином, інституціоналізація політичних партій і партійних систем – це два різних процеси. У них є багато спільного, але й багато різного. Перш за все відмінними є критерії інституціоналізації, нормативно-правова основа тощо.

Вважається, що інституціоналізація партійної системи критично важлива для процесу демократичної консолідації, на що вказують ряд дослідників партійних систем країн ЦСЄ. Наприклад, польський дослідник Р. Марковскі констатує, що інституціоналізація партійної системи завершує процес демократичної консолідації.

Існує безліч індикаторів рівня інституціоналізації: підтримка виборців, стабільність існування і т.д. Наприклад, Р. Роуз і Т. Маакі стверджують, що можна говорити про інституціоналізацію партії, якщо вона брала участь у трьох загальнонаціональних виборах підряд. Якщо взяти цей критерій для України, то таких партій є одиниці. Наприклад, у виборах до ВР України у 2002 р., 2006 р., 2007 р. брали участь лише 11 політичних партій [324, р. 48].

Розглядаючи інституціоналізацію як залежну змінну, виокремлюють ряд факторів, які сприяють її успіху: а) виникнення одночасно з проведенням перших вільних виборів; б) пропорційна виборча система; в) опора на організовану соціальну групу; г) успіх на перших виборах; д) наявність харизматичного лідера та ін.

Індикаторами інституціоналізації партійної системи вважаються такі 1) стабільність міжпартійної конкуренції; 2) існування партій, «вкорінених» у суспільстві; 3) визнання партій і виборів легітимними й ефективними каналами, через які суспільство обирає владних представників; 4) наявність розвинених партійних організацій зі стабільними правилами та структурами.

Партійні системи перехідних суспільств завжди є менш інституціалізованими: по-перше, у них спостерігається високий рівень електоральної мінливості; по-друге, програмові та ідеологічні зв'язки між партіями і виборцями є достатньо слабкими; по-третє, зв'язок між виборцями і кандидатами має персоналістський характер.

На нашу думку, головними чинниками інституціалізації політичних партій є наступні: існування в часі та матеріалізація політичних партій у свідомості громадян. Емпіричними індикаторами вказаних двох вимірів може бути участь у принаймні трьох виборчих кампаніях поспіль (часовий вимір), та підтримка партій на виборах (2 % і більше голосів виборців у загальнонаціональному масштабі і їх ідентифікація за результатами соціологічних досліджень).

Щодо стану інституціалізації українських партій і партійної системи у вітчизняній політичній науці тривають дискусії. Враховуючи думку української дослідниці Г. Зеленько щодо виокремлення етапів інституціалізації політичних партій (партійної системи) України [84] та враховуючи сучасні політичні реалії, можна виокремити наступні етапи інституціалізації політичних партій (партійної системи): 1) 1990 – 1997 рр.; 2) 1997 – 2004 рр.; 3) 2004 – 2010 рр.; 4) 2010 – 2014 рр.; 5) з 2014 р.

На нашу думку, процес інституціалізації політичних партій і партійної системи загалом в Україні є незавершеним, свідченням чого є неусталеність партійних уподобань громадян, незавершеність формування нормативно-правової основи функціонування партій, виникнення нових партій тощо.

Індикаторами партійної інституціалізації у перехідних суспільствах можуть бути: психологічні (очікування у суспільстві щодо партій), організаційні (розвинутість партійних структур), системні (рівень міжпартійної взаємодії), нормативно-правові та інші.

2.2. Особливості дослідження партійних систем у перехідних суспільствах

У політологічному енциклопедичному словнику партійна система трактується як політична структура, що утворюється із су-

купності політичних партій різних типів з їх стійкими зв'язками і взаємовідносинами між собою, а також з державою та іншими інститутами влади [213, с. 243].

М. Дюверже, який одним з перших почав займатися комплексним вивченням партій та партійних систем, зробив таке визначення партійної системи: «У кожній країні протягом більш-менш тривалого часу кількість партій, їх внутрішня структура, ідеологія, розміри, альянси, їх типи набувають стабільності. Цей стабільний ансамбль і формує систему партій». Він поділяв партійні системи на двопартійні (біпартизм) та багатопартійні (мультипартизм) [70, с. 262–269].

Ряд авторів визначає партійну систему не лише як взаємини між партіями, але і як відносини партій з державою та іншими політичними інститутами країни. Наприклад, російський політолог Л. Алісова характеризує партійну систему в якості політичної структури, що складається з сукупності політичних партій різних типів з їх стійкими зв'язками і взаємовідносинами між собою, з державою та іншими інститутами влади, характером, умовами діяльності, поглядами на базові цінності політичної культури суспільства та ступенем узгодження цих поглядів у ході реалізації прийнятих ними ідеологічних доктрин, форм і методів практичної політичної діяльності» [115, с. 49].

Різнманітні підходи до трактування сутності партійних систем залишають відкритими запитання, які партії слід відносити до партійної системи: усі, що зареєстровані в країні? тільки ті, які приймають участь у виборах? тільки парламентські партії? чи потрібно враховувати тривалість партій, відносячи їх до партійної системи? і т. д.

Дж. Сарторі, наприклад, у праці «Порівняльна конституційна інженерія» пропонує наступні правила, за якими можна відносити партії до партійних систем. «Правило 1: Партію меншості варто враховувати, якщо вона вбачає своє призначення в тому, щоб через деякий час стати одним із союзником урядової більшості. Правило 2: Партію вважають значимою, якщо її існування чи поява впливає на тактику партійної конкуренції. Якщо коротко, то значимі партії мають володіти або коаліційним, або потенціалом, що шантажує» [252, с. 33].

Дж. Сарторі відмічає, що його критерії показують системну

важливість партій. Таким чином, суто кількісно, враховуючи мінімальну похибку, можна констатувати, що з точки зору системного аналізу під партійною системою слід розуміти сукупність парламентських партій. У випадках, які потребують більшої точності, до партійної системи відносять і деякі інші партії, які, наприклад, регулярно приймають участь у виборчій кампанії і мають потенційну можливість пройти до парламенту. Якщо аналізується електоральна політика, досліджуються всі партії, які приймають участь у виборах. Тому в партійну систему слід включати лише ті з партій, які:

а) виражають значні інтереси суспільства і користуються підтримкою громадян;

б) дотримуються політичних і правових норм, що регулюють партійну конкуренцію; в) здобувають представництво в державних органах влади (насамперед, парламенті).

Спираючись на вказані вище ознаки, ми можемо визначити партійну систему як сукупність партій, які існують в конкретній державі і утворюють певну конфігурацію всередині політичної системи, що залишається незмінною протягом більш або менш тривалого часу (декілька електоральних циклів), є представленими в органах влади і забезпечують дієвість взаємодії між суспільством та державою. Дана дефініція може бути оптимальною для нашого дослідження, оскільки вона синтезує попередні підходи і дозволяє аналізувати партійні системи різних країн.

У політичній науці є різні погляди на функціональну сторону партійних систем. Згідно думки англійського політолога Д. Істона, партійна система повинна, з однієї сторони, передавати вимоги громадянського суспільства в політичну систему, а з іншої – підтримувати громадян, отримувати від громадянського суспільства сигнали зворотного зв'язку, що дозволяють скласти уявлення про реакції людей на рішення влади [272, с. 233].

Американський політолог Г. Алмонд виділив такі функції партійних систем:

1. Агрегація інтересів і вимог, що припускає надання безлічі розрізнених інтересів і вимог, громадських запитів якоїсь однорідності, систематизованості, вибудовуючи піраміди пріоритетів з урахуванням послідовності та взаємопідпорядкованості.

2. Артикуляція інтересів і вимог громадян, тобто грамотне

формулювання і вираження їх інтересів, очікувань, переваг, які потім стають основою політичних гасел, передвиборних програм, проектів, вимог, звернених до режиму.

3. Політична соціалізація, яка представляє собою поступове залучення людей до політики, коли індивіди «входять» у політичний простір, засвоюють політичні цінності, норми і зразки поведінки.

4. Політичне рекрутування, тобто відбір і вирощування політичної еліти, її ретельна підготовка для подальшої участі в управлінні політичною системою на керівних постах.

5. Політична комунікація, така як прийом і обробка, а також трансформація, поширення політичної інформації між різними елементами політичної системи. Ключовими учасниками комунікаційного процесу стають громадянське суспільство та органи влади [2, с. 34].

Дж. Лапаломбара і М. Вайнер додають до перерахованих функцій партійної системи ще такі:

1. Легітимізація управління, коли партійні системи, втілюючи демократичні принципи і участь народу в управлінні державою, легітимізують рішення влади, показуючи, як до неї відноситься громадська думка.

2. Національна інтеграція, яка виражається в об'єднанні нації в процесах політичної соціалізації, комунікації, агрегації і артикуляції.

3. Вирішення конфліктів управління [271, с. 135].

Функції, окреслені науковцями, акцентують увагу на особливостях функціонування партійних систем у демократичних суспільствах, підкреслюють їх важливість для динамічного розвитку соціуму загалом.

Існування великої кількості різних партійних систем потребує їх класифікації. Для класифікації партійних систем використовують кількісний і якісний критерій. Кількісний критерій вказує на те, скільки партій реально борються за владу або здійснюють вплив на неї. При якісній характеристиці партійної системи увага акцентується на формах взаємодії між партіями та на способах формування ними урядів (на ґрунті однопартійної більшості, стійких або змінюваних коаліцій, за наявності антисистемної опозиції у парламенті або без неї тощо). Якісні характеристики

враховують, скільки партій беруть реальну участь у політичній боротьбі і формуванні інститутів державної влади.

У залежності від кількості партій М. Дюверже виокремив однопартійні, двопартійні та багатопартійні системи [70, с. 196]. Виокремлені ним партійні системи мають свої як позитивні риси так і функціональні недоліки. Позитив однопартійних систем проявляється у їх великій мобілізаційній можливості та реалізації завдяки партії жорсткого, авторитарного управління суспільством. Недоліки однопартійних систем: недемократичність; нетерпимість до опозиції; порушення прав і свобод людини тощо.

До позитивів двохпартійних систем слід віднести: стійкість уряду; можливість об'єднання представників однієї політичної орієнтації в парламенті; ефективна робота органів державної влади, до яких входять в основному представники двох партій; спрощення роботи парламенту, особливо процедури прийняття законів; виключення популізму з політичної риторики; виключення подальшої атомізації і поляризації партійної системи. До недоліків двохпартійних систем відноситься необхідність парламентських партій працювати одна проти одної. Головне завдання – переграти конкурента і зайняти його місце. Відтак зникає політичний «центр». Поява третьої партії завжди буде загрожувати неможливістю зберегти становище однієї із двох панівних партій, чий електорат збирається брати на себе третя партія.

Позитив багатопартійної системи пов'язують з можливістю вибору потрібної політичної сили, збалансованістю системи за рахунок наявності не тільки центристських, а і флангових партій, відображення у структурі партійних систем історичного шляху розвитку суспільства, його етнічного, мовного, релігійного різноманіття. Негативи багатопартійності: низька стабільність уряду, компромісний характер урядових програм, відносна більшість партії переможниці.

Французький дослідник Ж. Блондель ускладнив класифікацію, ввівши ще один кількісний показник – кількість голосів, які отримує партія на парламентських виборах. Виходячи з даних критеріїв, він виокремлює наступні типи партійних систем:

- однопартійна система існує там, де одна партія регулярно набирає понад 65 % голосів виборців;
- двохпартійна система утворюється тоді, коли дві най-

- більш впливові партії отримують понад 75 % голосів;
- багатопартійна система існує тоді, коли дві найбільш впливові партії набирають менше 75 % голосів [271, с. 302].

Є й інша класифікація Ж. Блонделя, яка ґрунтується на двох змінних – кількості партій та їх положення в партійній системі. У результаті вчений виділив чотири типи партійних систем: двопартійна; система двох з половиною партій; багатопартійна з домінуючою партією; багатопартійна без домінуючої партії.

Найбільшого поширення в теорії партійних систем набула класифікація, запропонована американським політологом Дж. Сарторі. Він запропонував до кількісних додати 2 якісні критерії: поляризацію і фрагментацію. Поляризація – це групування двох і більше схожих за ідеологією партій. Фрагментація – це розподіл партіями на окремі партії і полюси. У порівнянні з типологією М. Дюверже, Дж. Сарторі робить 3 нововведення. По-перше, вчений по-іншому виокремив критерій однопартійних систем. По-друге, за іншими критеріями класифікував багатопартійні системи. По-третє, в кінцевому вигляді він запропонував семичленну класифікацію партійних систем :

1. *Однопартійна система* властива авторитарним і тоталітарним режимам, коли управління здійснюється однією партією. Їй характерне конституційне закріплення керівної ролі однієї партії, зрощування партійного та державного апарату, заборона утворення інших партій.

2. Партійна система з партією-гегемоном (гегемоністська система) характеризується наявністю декількох політичних сил і панівним становищем однієї партії за відсутності реальної партійної конкуренції. Усі інші партії мають організаційну автономію, але визнають керівну роль правлячої партії.

3. Система з домінуючою партією. Система домінування передбачає існування кількох партій, одна з яких упродовж тривалого часу (понад 20 років) перемагає на виборах і одноосібно формує уряд. Система домінування характеризується демократичним політичним режимом, стабільністю однопартійного урядування і малою ефективністю опозиції.

4. Двопартійна система. Характерні риси біпартизму: демократичний політичний режим; наявність кількох політичних пар-

тій; існування двох партій, значно пріоритетніших за інші; формування складу уряду однією з двох партій, яка перемогла на виборах; впливовість опозиційної партії, яка програла вибори.

5. Партійна система поміркованого (обмеженого) плюралізму. Ознаки: наявність у країні багатьох політичних партій; представництво в парламенті лише кількох партій; репрезентація в уряді деяких із представлених у парламенті партій; відсутність позасистемної опозиції; демократичний політичний режим. У цій системі домінують доцентрові тенденції, що означає, що головний напрям конкуренції розміщується на відрізку лівоцентризм – правоцентризм.

6. Партійна система крайнього (поляризованого) плюралізму. Щоб показати, як впливає на партійну систему поляризація, Дж. Сарторі виокремив наступні ознаки системи крайнього плюралізму: а) наявність антисистемних партій; б) присутність двосторонньої опозиції, розташованої по обидві сторони від уряду: ліворуч і праворуч; в) центристське положення однієї або групи партій; г) поляризація, тобто сильне ідеологічне розмежування між партіями системи і т. д.

Системи крайнього плюралізму найчастіше зустрічаються в нестабільних, перехідних суспільствах. Факт утворення такої системи можна вважати показником нездорового, кризового стану соціуму.

7. Атомізована система. Для цього типу партійної системи характерними є: демократичний або авторитарний політичний режим; незначна впливовість партій; присутність серед опозиційних партій позасистемних; формування уряду на позапартійній основі [309, с. 428].

Заслуговує на увагу і типологія партійних систем П. Маєра. В основу своєї класифікації він поклав критерій величини партій, що її складають. Він розрізняє 4 типи партійних систем:

1. Система великих партій. Це партійні системи, у яких головну роль у визначенні їх конфігурації надають великим партіям, які на парламентських виборах здобувають переважну більшість голосів виборців (від 70% до 90 %).

2. Система середніх партій. До такого типу вчений відніс Фінляндію, Голландію, Норвегію, де малі партії здобували до 40 % голосів виборців, тоді як великі – близько 60%.

3. Система малих партій, де більшість голосів на виборах отримують малі партії (більше 60 %), а великі – менше 40 %.

4. Перехідні партійні системи.

Застосовуючи індекс фракційності як критерій класифікації, можна виділити три групи партійних систем: 1) система двопартійна, де індекс фракційності коливається між 0,52 та 0,61; 2) системи, у яких домінує біполярна система конкуренції, однак, за функціонування в парламенті більшої кількості партій (0,62 – 0,67). Крім двох основних, існують партії, які мають коаліційний потенціал; 3) багатопартійні системи (0,70 – 0,82).

Звичайно, що вище вказаними підходами не обмежується перелік класифікацій, але ми виокремили лише ті з них, які будуть використані нами при аналізі партійної системи України на різних етапах її розвитку.

Отже, партійна система фіксує якісний стан розвитку багатопартійності, коли певна сукупність партій встановлює стійкий і стабільний зв'язок з електоратом і між собою, представляючи інтереси значної частини виборців у системі державної влади, бере участь у її здійсненні чи впливає на цей процес.

Окремо слід охарактеризувати особливості розвитку партійних систем у суспільствах, що трансформуються. По-перше, їх функціонування, діяльність обумовлені загальними тенденціями розвитку політичних партій у сучасному світі. По-друге, їх логіка розвитку підпорядковується логіці демократичного транзиту.

На думку фахівців-транзитологів, результат демократичної трансформації може бути трояким:

а) успішний перехід до демократії, в процесі якого вчені виокремлюють різну кількість стадій. Ми будемо використовувати трьохетапну модель переходу, запропоновану Д. Растоу, Ф.Шміттером та Г.О`Доннелом;

б) зворотній розвиток до поставторитарного режиму. Сутність такої моделі полягає в тому, що демократичний розвиток припиняється і відбувається реставрація авторитарного режиму у різних його проявах;

в) перерваний транзит, псевдодемократія, делегативна демократія, бюрократичний патрімоніалізм, гібридна держава тощо. Головна сутність такого стану суспільства – це боротьба в ньому авторитарних і демократичних тенденцій, яка пронизує всі сфери

суспільного життя. Результат такої боротьби, як правило, не визначений [].

Загалом проблеми демократичного транзиту вивчаються транзитологією – порівняльно молодого галуззю соціальних наук. Фундаментальною категорією цієї дисципліни є термін «трансформація» (від лат. *transfomare* – змінювати, перетворювати). Трансформація виражає перехід до якісно нового стану суспільної організації, що базується на дещо інших традиціях.

Одна з перших моделей переходу до демократії була запропонована Д. Растоу в роботі «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» (1970) [231], у якій обґрунтовується генетичний підхід до суспільно-політичної модернізації. Американський політолог виокремлює три основні фази перехідної динаміки: підготовча (відбувається розгортання конфлікту між основними соціальними силами у політиці), прийняття рішення (здійснюється вибір альтернативи, яка визначає основні правила демократичної гри), закріплення або звикання (утвердження нових форм спілкування, становлення демократичних інститутів та процедур) [231, с. 5-15].

Іншу модель демократичного транзиту запропонували Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер. Вони розрізняють три стадії переходу до демократії: лібералізація (відбувається інституціоналізація громадянських свобод без трансформації владного апарату), демократизація (період інституціоналізації невизначеності, коли влада певної групи людей замінюється владою політичних норм та правил, за умов демонтажу авторитарного режиму та свідомого вибору новими силами демократичних інститутів і процедур), ресоціалізація громадян (засвоєння громадянами нових норм та цінностей під час демократичного переходу) [243, с. 64].

Фаза лібералізації розпочинається кризою авторитарних чи тоталітарних режимів та кризою ідентичності еліт, яка закінчується їх розколом. Фаза демократизації відрізняється інституціональними змінами в політичній системі. Характерною ознакою даного етапу є інститут установчих виборів, який і закладає основи майбутнього політичного устрою. На цьому етапі формуються такі політичні інститути як політичні партії, виборча система та інші. Під час ресоціалізації відбувається освоєння і засвоєння громадянами демократичних цінностей і правил гри та поступове

включення їх до нової політичної системи, тобто формується громадянське суспільство. Інші автори називають дану стадію стадією консолідації. Таким чином, логіка становлення партійних систем у суспільствах, які трансформуються, підпорядкована вказаній вище логіці політичного транзиту. Закінчується така еволюція консолідацією партійної системи. Консолідація партійних систем, на думку російського дослідника А. Щербака, вимірюється двома показниками: 1) зниженням рівня фрагментації партійної системи (зменшенням кількості парламентських та електоральних партій); 2) зниженням рівня електоральної неусталеності (зменшення кількості голосів виборців, які на кожних виборах голосують за різні політичні сили) [316, с. 47]. Інший російський вчений Г. Голосов показник фрагментації і неусталеності називає форматом партійних систем [49].

Аналогічної точки зору дотримується і українська дослідниця І. Хомин. Кожна стадія демократичного транзиту, на її думку, визначає свої особливості міжпартійних взаємодій. На стадії лібералізації відбувається процес виникнення, поступової формалізації та інституціалізації політичних партій, зароджуються нові практики взаємодії між політичними партіями, відбувається поділ (хоч і аморфний) на правлячі партії і опозиційні. На стадії демократизації формуються нові політичні інститути (у тому числі і партії) та цінності. На стадії соціалізації політичні партії опановують нові норми і цінності і поступово врастають у нову систему відносин [293, с. 39].

У теорії транзиту сформувались два підходи щодо побудови загальних моделей походження демократії. Методологічний потенціал цих підходів є актуальним і для дослідження партійних систем у перехідних суспільствах. Структурна модель (С. Ліпсет, Г. Алмонд, Д. Растоу, Р. Інглхарт та інші) пояснює трансформацію політичних режимів у результаті зміни соціально-економічних та культурно-ціннісних характеристик соціуму. Вказані характеристики в теорії партій і партійних систем можна розглядати як соціетальні або соціокультурні чинники впливу на їх функціонування і еволюцію.

Представники процедурного підходу (Ф. Шміттер, Г. О'Доннел, Т. Карл, Х. Лінц та інші) головну увагу приділяють процедурним чинникам, які обумовлюють демократичний тран-

зит [243, с. 94]. Перш за все, це процедура прийняття політичними акторами відповідних політичних рішень, які приводять до інституціалізації демократичних відносин і демократичних інститутів. У теорії партій і партійних систем дані чинники можна розглядати як інституційні чинники впливу на еволюцію партійних систем.

У той же час слід відмітити, що ці два підходи не суперечать один одному і можуть вдало поєднуватись для аналізу демократичного транзиту. При аналізі партійних систем вдалим, на нашу думку, є поєднання соціетальних й інституційних чинників впливу на їх розвиток і функціонування.

Таким чином, методологічний потенціал теорії транзиту дає змогу прослідкувати та зрозуміти особливості еволюції політичних партій та партійних систем у суспільствах, які трансформуються, з'ясувавши їх вплив на подальший розвиток суспільства. Слід також відмітити, що кожна з стадій транзиту має свій, особливий вплив на функціонування політичних партій і партійних систем.

Український транзит, на нашу думку, є незавершеним, а тому потребує дещо інших підходів до вивчення. Так, А. Колодій відзначає, що частина українських дослідників взагалі в своєму аналізі не вживають слова «перехід», вважаючи, що воно містить констатацію «кінцевого пункту призначення», тоді як демократизація і трансформація – неперервний процес. Тому перевага надається терміну «трансформація» [100, с. 26]. Т. Карозерс, розглядаючи теорію транзиту, наголошує на тому, що багато країн, які називають перехідними, не переходять до демократії, і багато транзитів не співпадають з моделлю. Трансформація ж є необхідною характеристикою будь-якого транзиту. У нашому дослідженні дані два терміни ми будемо використовувати як такі, що близькі за значенням, а відтак похідні поняття «перехідне суспільство» та «суспільство, яке трансформується» будемо вважати синонімічними [94, с. 89].

У сучасній транзитології відбуваються спроби класифікації політичних режимів, що трансформуються за ступенем їх демократичності, консолідованості. У межах континуума між ліберальною демократією та авторитаризмом, на думку Л. Даймонда, можна віднайти чимало перехідних типів: електоральної демо-

кратії, псевдодемократії, напівдемократії, різного роду персоналістичних та слабоінституціоналізованих режимів [57, с. 14].

Слід зазначити, що процес трансформації в Україні та інших пострадянських суспільствах має свої особливості, що не завжди вписуються в усталені теоретичні рамки. Дослідження процесів політичних перетворень з позиції транзитології показало певну обмеженість цього підходу щодо України. Транзитологія відносно об'єктивно розглядає причини краху авторитарного режиму, проте не може пояснити наслідки цього процесу. Політичні режими пострадянського простору не вписуються в ці моделі.

Таким чином, констатуючи незавершеність українського транзиту, ми робимо висновок про те, що методологію дослідження партій і партійних систем, яка використовується для аналізу посткомуністичних країн, неможливо в повній мірі використати для вивчення еволюції партійної системи України. Еволюція української партійної системи в умовах трансформації – це окремий випадок, для якого необхідно запропонувати власну дослідницьку модель з врахуванням тих концептів, які можуть бути використані для аналізу саме цієї партійної системи.

Для цього, перш за все, необхідно визначитись з етапами трансформації в Україні. Ряд відомих українських фахівців окреслюють ці етапи і характеризують їх по-різному. Йдеться про роботи А. Колодій [100], М. Рябчука [251], О. Романюка [243], Ю. Мацієвського [138]. У своєму дослідженні ми використаємо схему українського транзиту, запропоновану Ю. Мацієвським. На нашу думку, вона найбільш відображає реалії трансформаційного процесу в Україні. Ю. Мацієвський пропонує наступну періодизацію українського транзиту. Перший етап – лібералізація – з кінця 1980-х рр. до 1991 р. Другий – «демолігархізація», або влада фінансово-промислових груп за фасадом демократичних інститутів, – з 1991 р. до кінця 2002 р. У цей період в Україні формується сучасний кланово-олігархічний авторитаризм, виникають і укріплюються політико-економічні групи, які фактично захоплюють державу. Третій етап (2005 – 2010 рр.) може бути названим як «постреволюційна криза». Демократичний імпульс «помаранчевої революції» вніс деякі зміни в політичний процес, але не приніс бажаних результатів. Четвертий період почався з 2010 р. з об-

ранням Президентом України В. Януковича і який можна назвати як «бюрократична стабілізація» [138, с. 17-37].

На основі даної періодизації, ми пропонуємо свою версію української трансформації, яка і буде використана нами у дослідженні. Перш за все, перший період ми пропонуємо завершити установчими виборами 1994 р., які обумовили виникнення ряду політичних інститутів, а відтак і мали б розпочати другий етап переходу до демократії (демократизація). Але цього не сталося і за встановленням демократичних інститутів продовжив своє формування псевдodemократичний режим. І, відповідно, з 2014р., після перемоги «революції гідності», можна говорити про те, що розпочався новий етап трансформації, від якого очікують повернення на шлях до консолідованої демократії. Таким чином, наша періодизація має наступний вигляд. Перший етап – з кінця 1980-х рр. до 1994 р., другий – з 1994 р. до 2004 р., третій – з 2005 р. до 2010 р., четвертий з 2010 р. до 2014 р., п'ятий – починаючи з 2015 р.

Зробивши періодизацію трансформаційного процесу, для вивчення еволюції партійної системи України потрібно також зробити і її періодизацію. Дискусійним в українській політичній науці залишається питання щодо виокремлення періодів (етапів) еволюції партійної системи. У їх визначенні дослідники не проявляють однастайності.

Так А. Білоус у своїй книзі «Партії та громадські об'єднання України» (1998 р.) виокремлює 3 періоди: допартійний, початкової багатопартійності та посткомуністичний [11, с. 8]. На нашу думку, його періодизація є спрощеною і при цьому незрозумілою залишається сутність останнього періоду.

Аналітики УЦЕПД імені О. Разумкова у 2001 році у аналітичній доповіді центру запропонували таку періодизацію: 1990–1991 – створення перших альтернативних партій на базі громадсько-політичних об'єднань некомуністичної орієнтації; 1992–1994 – юридична легалізація найвпливовіших партій – носіїв альтернативної ідеології (КПУ та НРУ), інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу (під брендом розуміється ідеологія, яка використовується партіями для своєї діяльності); 1995–1998 – розколи в партіях брендового типу, прискорене утворення партій адміністративним шляхом; 1999–2001 –

розподіл політичного простору між найвпливовішими партіями []. Така періодизація, на нашу думку, є досить подрібненою і однобокою.

О. Бойко в основу своєї періодизації в дисертаційному дослідженні поклала організаційно-правові зміни в партійній системі. Вона виокремила такі етапи. Перший (60-ті рр. ХХ ст. – 1989 р.) – період виникнення і формування політичних об'єднань і рухів. Другий (1990 р. – 1993 р.) – формотворчий період, який починається з виникнення перших політичних партій, а завершується їх юридичним узаконенням. Третій (1994 – 1998 рр.) – період переходу від багатопартійності до багатопартійної системи, що пов'язано з установами певного способу організації політичної влади [206, с. 18].

Ю. Остапеч пропонує періодизацію розвитку партійної системи, виходячи з аналізу парламентських електоральних циклів, базуючись при цьому на класифікації партійних систем М. Дюверже. Його періодизація має наступний вигляд. Перший період (сер. 80-х – кін. 1991 р.) – період початкової багатопартійності. Другий (кін. 1991 – поч. 1998 р.) – період атомізованої багатопартійності. Третій (поч. 1998 – 2009 р.) – партійна система функціонує за принципами системи поляризованого плюралізму. Четвертий (починаючи з 2009 р.) – у розвитку партійної системи з'являється тенденція до формування двоблокової системи, яка є однією із видів системи поміркованого плюралізму [166, с. 164-166].

Дещо схожими є періодизації Ю. Шведа [310], А. Ключковича [202, с. 177], В. Лебедюка [122]. Ю. Шведа (на основі класичної типології партійних систем Дж. Сарторі) виокремлює наступні етапи: 1990 – 1997 – атомізована партійна система; 1998–2005 рр. – система поляризованого плюралізму; з 2006 року – система поміркованого плюралізму. В. Лебедюк поділ на періоди бачить наступним чином: 1990 – 2002 рр. – система з домінуючою партією; 2002 – 2006 рр. – система поляризованого плюралізму; 2006 – 2012 рр. – система поміркованого плюралізму [122, с. 160]. А. Ключкович виділяє такі періоди: 1990 – 1993 рр. – період початкової багатопартійності; 1993 – 1998 рр. – атомізована партійна система; 1998 – 2006 рр. – система поляризованого плюралізму; з

2006 р. – перехідний період до системи поміркованого плюралізму [202, с. 177-178].

В. Мороко в основу своєї періодизації поклав практичну діяльність політичних партій, виокремивши при цьому 4 періоди. Перший період (з кінця 1980-х до 1993 р.) пов'язаний з появою перших політичних партій і примусовою їх реєстрацією. Другий період (з 1993 по 1996 р.) починається з юридичної легітимації партій і завершується прийняттям Конституції. Третій період (з 1996 по 2002 р.) характеризується поділом партій за відношенням до влади. Четвертий період (2003 – 2009 рр.) – утворення штучної біполярної системи [150, с. 326-331].

Ряд періодизацій еволюції української партійної системи пов'язані з проведенням парламентських виборів. Відповідно, періодів виділяють стільки, скільки було проведено виборів до ВР України.

О. Леонов та В. Станкевич у розвитку партійної системи розрізняють два етапи, у рамках яких виокремлюють по два періоди. Перший етап охоплює з другої половини 1980-х р. до кінця 1990-х рр., а другий – починається 1998–1999 рр. і продовжується донині [128].

Схожою є точка зору на періодизацію М. Кармазіної, яка у статті «Українська багатопартійність: становлення і розвиток», критично оцінюючи спроби українських науковців щодо періодизації, пропонує свій варіант. Відповідно, перший період – кінець 1988 р. – кінець 1991 р.; хронологічні межі другого – з кінця 1991 р. до кінця 1990-х рр.; третього – з кінця 1990 рр. до сьогодні (у межах якого виділяємо кілька підперіодів) [91, с. 4-12]. М. Кармазіна акцентує увагу на тому, що виокремлюючи межі періодів, потрібно враховувати якомога більше чинників, які обумовлюють партогенез. До них вона відносить: а) специфіку механізму утворення партій; б) особливості партійного лідерства; в) еволюцію ідеологічного «обличчя» партій; г) партійне фінансування; д) ключові моменти історії партій; ж) трансформацію функцій партій та ряд інших.

Охарактеризувавши різні підходи до періодизації, можна зробити ряд висновків. По-перше, періодизація розвитку української партійної системи здійснюється, виходячи зі звужених критеріїв. По-друге, труднощі періодизації пов'язані зі складністю і

невизначеністю політичного транзиту. По-третє, відносно періодизації немає домінуючої точки зору, оскільки утворення нових партій в Україні продовжується. Відтак, питання періодизації з часом буде переглядатись. По-четверте, періодизацію необхідно здійснювати, використовуючи не поодинокі критерії, а враховуючи ряд чинників, які на цей процес впливають.

Виходячи з аналізу вище вказаних підходів, ми пропонуємо в розвитку партійної системи України виокремити наступні періоди. Перший – починаючи з середини 80-х рр. і до кінця 1991 р. Рамки першого періоду обумовлені тим, що громадські об'єднання середини 80-х рр. генетично пов'язані з першими партіями, які були утворені в незалежній Україні. Хронологічні межі другого – з кінця 1991 р. до кінця 2004 р.; третього – з кінця 2004 р. до сьогоднішнього дня. Перш за все, ми враховуємо ряд чинників, які впливають на партіогенез: нормативно-правова основа, електоральна формула, форма правління, соціально-політичні розмежування, особливості трансформації українського соціуму тощо. У той же час слід відмітити, що вплив різних чинників на різних часових проміжках еволюції партійної системи є різним. Але, на нашу думку, домінуючим все ж таки можна вважати зміну форми правління та електоральної формули у 2004 р., який ми і вважаємо закінченням другого і початком третього періоду розвитку української партійної системи. Відповідно до нашої періодизації побудована і структура дисертаційної роботи. Дослідницька модель еволюції партійної системи подана нами схематично у Додатку Б.

Аналіз партійної системи України неможливий без врахування методології вивчення партійних систем у перехідних суспільствах.

Львівські вчені А. Романюк та В. Литвин вважають, що розвиток сучасних партійних систем у Центрально-Східній Європі зумовлений трьома переломними моментами поставторитарної та демократичної історії партій. Перший зумовлений колапсами авторитарних режимів у регіоні (внаслідок уможливлено багатопартійність), другий – наслідками перших/установчих виборів в окремих країнах регіону (оскільки почали виникати або відновлюватися ідеологічні політичні партії), третій – особливостями та наслідками євроінтеграційних процесів у регіоні (політичні партії

стали структурованішими). Кожний переломний момент розвитку політичних партій доповнювався якісною зміною соціально-групової структуризації суспільств різних країн та, відповідно, трансформацією їхніх партійних систем.

Вчені акцентують увагу і на ключові (спільні) ознаки партійних систем у регіоні: 1) партійні системи мінливі та фрагментовані (це спричинено тим, що виникає велика кількість нових партій, старі партії об'єднуються, розпадаються чи змінюють назви); 2) зв'язок між виборцями та партіями є слабким, а електоральна мінливість високою (зумовлено однопартійністю в періоди авторитарних/посттоталітарних режимів, внаслідок чого нині електорат не має стійкої партійно-ідеологічної ідентифікації); 3) ідеологічне позиціонування політичних партій не завжди визначено чітко та однозначно (більше того, часто в регіоні формуються і домінують популістські політичні партії); 4) соціополітичні поділи, які традиційно трансформуються у політичні партії, не завжди є чітко відображеними, натомість (в окремих вимірах) вони бувають розмитими та неокресленими (у процесі переходу від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей); 5) партійна організація часто інституціалізована незначною мірою та залежна від ресурсів держави; 6) членство та довіра до партій є незначними (зумовлено це поступовим зниженням явки виборців), а тому превалюють не масові, а кадрові та картельні партії [209, с. 295].

Дж. Сарторі виокремлює у формуванні партійних систем в посткомуністичних країнах 3 періоди:

– поляризації, коли з початком демократизації протистоять один одному комуністичні партії і «парасолькові організації», подібні «Солідарності» в Польщі, «Демократичній Росії» в СРСР, Народному Руху в Україні. Як правило, цей період завершується поразкою комуністичних сил;

– фрагментації, яка характеризується розпадом як «парасолькових організацій», так і комуністичних та інших партій. У результаті створюється велика кількість малих партій;

– плюралізму, на протязі якого суттєво зменшується кількість партій, формується стабільна партійна система, яку можна назвати «системою поміркованого плюралізму» [336, р. 185].

Загалом у процесі посткомуністичної трансформації партійних систем в країнах ЦСЄ чітко виокремлюються три великих

періоди. Перший – період флангового протистояння (від початку трансформації до розпаду широких демократичних рухів і переформування комуністичних партій). У Польщі та Чехословаччині цей період тривав з 1989 по 1991 р., в Угорщині до 1990 р. Формування нової партійності відбувалося в умовах підготовки до парламентських виборів і протистояння найбільших політичних угруповань, які займали діаметрально протилежні позиції з питань державного устрою та основ суспільного життя.

Другий період характеризується подоланням нестабільності партійної системи та домінуванням одного політичного угруповання (1991 – 1996 рр. для Чехії, 1991 – 1997 рр. для Польщі, 1991 – 1998 рр. для Словаччини). Спостерігалася стійка тенденція до звуження політичного центру, чому неабиякою мірою сприяла конвергенція політичних установок правих і лівих. В Угорщині було відсутнє явне домінування однієї партії і склалася двохблокова система. У Польщі сформувалася сегментарна партійна система без явного лідерства того чи іншого політичного суб'єкта та неможливості укладення тривалих міжпартійних угод між різними за ідеологічним спрямуванням суб'єктами політичного процесу.

Цьому періоду властиві проекти «партій влади» – політичних суб'єктів, що створюються лідерами, які володіють основними ресурсами у сфері виконавчої влади. До таких партій можна віднести польський «Безпартійний блок підтримки реформ», «Рух за демократичну Словаччину», «Словацький демократичний і християнський союз», чеську «Громадянську демократичну партію». «Партії влади» виростили з широких демократичних рухів, а їх ідеологічною основою був антикомунізм.

Третій період – це час стандартизації політичних суб'єктів, тобто чіткого визначення їх структури, стратегічних цілей, програм, тактичних планів. Він починається з другої половини 1990-х рр. Водночас програми сучасних політичних партій в країнах ЦСЄ не стали відображенням історичних ліній громадського і політичного протистояння, так само як не є вираженням інтересів тих чи інших суспільних груп. У більшості посткомуністичних країн ЦСЄ в рамках інституту багатопартійності склалася фактична двополюсна партійна система з одним полюсом у вигляді рухів, блоків, партій соціал-демократичної спрямованості і таким

же полюсом ліберально-демократичної / консервативної спрямованості [209, с. 298].

Щодо типологізації політичних партій у перехідних суспільствах, то К. Джанда, наприклад, виокремлював такі типи:

1. Партії масових демократичних рухів («Солідарність» в Польщі, «Громадянський форум» в Чехії, «Саюдіс» в Литві, «Союз демократичних сил» в Болгарії, «Фронт національного порятунку» в Румунії і т.д.).

2. Партії – залишки комуністичних партій.

3. Відновлені довоєнні партії (ліберальні, консервативні, селянські).

4. Етнічні партії (угорські партії в Румунії, Словакії).

5. Релігійні партії.

6. Партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту оточуючого середовища тощо).

7. «Екзотичні» партії (партії шанувальників пива) [324, р. 80].

Інший дослідник еволюції партійних систем в країнах ЦСЄ Г. Кітчельт сконструював наступні три ідеальних типи партій у період переходу до консолідованої демократії:

1. Програмні партії – це партії, які пов'язані з існуючими конфліктними лініями і які мають ідеологічну і / чи світоглядну основу. Як правило, вони представляють інтереси певного прошарку населення. Вони мобілізують групи виборців на основі своїх програмних документів.

2. Харизматичні партії – партії, ідентичність яких визначається харизматичним вождем і не прив'язана до змістової складової їх політики. Виборці не можуть розраховувати на послідовність і певний результат політики обраного ними лідера. Такі партії погано вписуються в демократичну систему врядування.

3. Клієнталістські партії – партії, які також заважають консолідації демократії. Такі партії, хоч і обіцяють загальні блага, насправді піклуються насамперед про забезпечення своєї клієнтели шляхом розподілу різного роду ресурсів: субвенцій, податкових пільг, соціальних благ [326, р. 87].

У 1992 році Г. Кітчельт запропонував використовувати в науковому обігу категорію «посткомуністичні партійні системи» як категорію політичної науки стосовно до партійних систем країн колишнього східного блоку.

Отже, для суспільств, які перебувають в стані трансформації, характерна велика кількість партій. Звичайно, що лише частина з них приймає участь в політичному житті суспільства, а відтак, не всі з них можуть бути віднесені до партійної системи. Авторська роботи дотримується точки зору, згідно якої до партійної системи слід відносити ті партії, які: а) виражають суттєві інтереси суспільства і користуються підтримкою громадян; б) дотримуються політичних і правових норм, що регулюють партійну конкуренцію; в) здобувають представництво в державних органах влади (насамперед, парламенті).

2.3. Інституційні та соціетальні (соціокультурні) чинники впливу на еволюцію партійних систем

Основними чинниками, які впливають на формування партійних систем у перехідних суспільствах, є наступні: а) суспільно-політичні поділи; б) виборча система; в) вибір форми правління; г) об'єктивні умови, які обумовлюють специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі; д) логіка трансформаційного процесу в тій чи іншій країні, ж) вплив фінансово-промислових груп та інші. Відомий дослідник партійних систем у країнах ЦСЄ В. Мерекль виокремлює 5 факторів, які впливають на конфігурацію партійних систем в посткомуністичних країнах [147, с. 45 – 46]:

1. Характер трансформаційного конфлікту. Йдеться про те, у якій формі відбувався трансформаційний конфлікт: як пакт, заключений між елітами, чи як колапс старого режиму під тиском народних мас. Загалом же, дослідники називають шість основних форм (ідеальних типів, які в реальності можуть пересікатися) зміни автократичних систем: а) поступова еволюція; б) зміна систем під керівництвом старої еліти; в) зміна системи під тиском знизу; г) пакт еліти; д) колапс режиму; ж) розпад держави і утворення нових держав. Особливості трансформації в Східній Європі були пов'язані з роллю старих еліт і правлячих комуністичних партій.

2. Наявність «історичних» партій. Такі партії мають суттєвий вплив на еволюцію партійних систем при умові, що «історичні» партії в достатній мірі інституціалізовані, а період авторитарного

/ тоталітарного режиму тривав недовго.

3. Вплив політичних інститутів. Серед всіх інститутів найбільш суттєвий вплив на конфігурацію партійних систем мають форма правління (парламентська, президентська, чи їх модифікації) та виборча система. Їх поєднання дістало назву «інституційний дизайн».

4. Наявність традицій клієнталізму. Клієнталізм в поєднанні з різними формами регіоналізму і патерналізму характерний для немодернізованих суспільств.

5. Вплив соціетальних розмежувань. Традиційні лінії соціетальних розмежувань доповнюються в Східній Європі лінгвістично-етнічними. Таке розмежування є актуальним для Словаччини, у якій наявна велика угорська меншина. Крім того, на початковому етапі трансформації головним є розкол по лінії – підтримка / невідтримка режиму.

Очевидно, що на стан і тенденції розвитку партійних систем впливає багато чинників, але на особливу увагу, на думку більшості дослідників, заслуговують суспільно-політичні поділи (головний чинник), виборча система та форма правління.

Фундатори теорії соціально-політичних поділів С.Ліпсет і С.Роккан розглядали становлення та розвиток партійних систем країн Заходу у тісному зв'язку з революційними перетвореннями і суперечностями, що виявлялися між центром і периферією, між державою і церквою, між містом і селом, між власниками і робітниками [119, с. 204 – 235].

Цей підхід презентує партійні системи як відображення соціетальних конфліктів чи структур політичної конкуренції, що склалися між різноманітними групами населення. З огляду на те, що кліваж відображає глибокий чи перманентний конфлікт і стійкі соціальні розколи, зрозуміло, що у суспільстві в стадії трансформації не може бути кліважних структур, що детермінують стабільні партійні системи.

Г. Голосов, узагальнюючи різноманітні авторські підходи, виділяє сім проблемних вимірів, які співвідносяться з конфліктними лініями С.Ліпсета і С. Роккана і які є характерними для посткомуністичних суспільств. Це наступні виміри: культурно-етнічний, релігійний, соціально-економічний, зовнішньополітичний, постматеріальний, вимір «місто – село» та вимір «підтримки

режиму» [49, с. 108].

Одночасно можна констатувати, що соціальних розмежувань існує багато в кожному суспільстві, але не всі вони в процесі власної еволюції можуть перетворитися на соціально-політичні.

Головним індикатором, який засвідчує перетворення того чи іншого соціального розмежування, представленого відповідними групами, на соціополітичний поділ є виникнення зв'язку між групою та політичною партією або іншим політичним інститутом, який буде представником інтересів цієї групи. Другим індикатором повинен бути часовий вимір – тривалість існування соціополітичного поділу. Отже, про наявність у суспільстві соціально-політичного поділу можемо говорити лише тоді, коли означений зв'язок є тривалим у часі. Оскільки поняття «тривалість» досить відносне, то стосовно соціополітичного поділу мінімальним часом, як вважає А. Романюк, має бути період у два парламентські терміни. Цей час має засвідчити, що зв'язок певної політичної партії і відповідної/них соціальної групи/груп під час одних виборів не був випадковістю або кон'юнктурою і був відтворений під час наступного парламентського циклу [238, с. 50 – 51].

До чинників, які зумовлюють особливість соціо-політичних поділів у країнах Центрально-Східної Європи, на думку А. Романюка, належать: по-перше, тривалий розрив еволюційного політичного розвитку країн регіону внаслідок періоду «народної демократії», коли попередні історичні форми поділів у цих країнах напередодні Другої світової війни втратили значення, а нові, сформовані в період „народної демократії”, зазнали краху та підлягали якісним змінам; по-друге, перехідний період розвитку країн від авторитаризму до консолідованої демократії детермінував: змінний формат соціально-групової структурованості, а відповідно хитку рівновагу соціальних ідентифікацій громадян; вимушену модифікацію нормативно-правових положень усіх політичних інститутів; тривалий процес трансформації партійних структур тощо [238, с. 54].

При формуванні посткомуністичних партійних систем одночасно відбувається і процес інституціалізації розмежувань. Аналіз цього процесу дозволяє пояснити особливості в конфігураціях партійних систем країн з схожими соціальними суперечностями.

На початковому етапі трансформації велике значення в про-

цесі формування партій і партійних систем в Центральній-Східній Європі мали територіальні і культурні розмежування. Набагато менший розвиток отримав соціально-економічний поділ. Необхідно наголосити на суттєвих відмінностях історичного шляху та парламентських традицій постсоціалістичних країн від їх західних сусідів, що, відповідно, впливає на структуру суспільно-політичних розмежувань та їх значення.

Німецький науковець А. Рьоммеле в праці «Структура розмежувань і партійні системи в Східній і Центральній Європі», досліджуючи перспективи формування партійних систем на основі розмежувань через призму радикальних відмінностей умов у країнах Західної та Східної Європи, робить висновок, що класична теорія розмежувань не витримала перевірку посттоталітарними реаліями. Провести паралель між процесом формування політичних партій в Східній і Центральній Європі та минулим досвідом Заходу не дозволяють такі фактори, як хід транзиту, відмінності електоратів та типів партій [237, с. 42 – 44].

Г. Кітчелт виділяє чотири, відмінні від класичних, конфлікти, що здатні слугувати основою політичних розмежувань. Перший – «культурний» – конфлікт між «сучасними лібертаріанцями», що відстоюють цінності індивідуалізму і прихильниками «традиційного авторитаризму», для яких колективні норми є більш значущими. Другий – викликаний проблемами будівництва національної держави, колишньою залежністю або включеністю до складу інших країн, поліетнічністю. Третій – пов'язаний з роллю комуністичних сил в процесі модернізації. Четвертий – обумовлений розподілом і дефіцитом ресурсів [326, р. 63].

Загалом, вчені погоджуються з тим, що структура соціально-політичних розмежувань в країнах Центральної і Східної Європи відрізняється від «розколів», які існують в Західній Європі. Чотири десятиліття комуністичного правління послабили історичну структуру розмежувань і вони перестали бути основою партійної конкуренції.

Важливою особливістю структури розмежувань цих країн є те, що не всі «розколи» інституціалізуються на політичному рівні, тобто не всі соціальні розмежування стають політично значущими. До того ж, якість трансляції розмежувань у політичну систему безпосередньо залежить від установчих виборів, у яких ви-

значаються основні політичні позиції. Тому в нових демократіях перші вибори, визначивши переможців і тих, хто програли, виявляли ті соціальні розмежування, які або ставали основою політичного конфлікту, або деполітизувалися. Це суттєво відрізняє країни Східної Європи від Західної, де сталі і добре організовані партії конкурують за чітко визначеними лініями розколів.

Для посткомуністичних країн важливою є та обставина, що політичні еліти можуть замовчувати, або навпаки, актуалізувати ті чи інші суспільні протиріччя в залежності від користі яку вони від цього отримують, формуючи таким чином «порядок денний». Цим політичні еліти сприяють або заважають інституціалізації розмежування на рівні партійної системи. Так, наприклад, експлуатація політичними елітами етноконфесійної риторики в період демократизації призвела в ряді країн до загострення відповідних протиріч, появи політичних організацій з етноконфесійною ідентифікацією, наблизивши їх до громадянських війни. Не є виключенням і Україна, де політична еліта успішно експлуатувала соціально-політичне розмежування на Захід і Схід, що в кінцевому результаті привело до збройних конфліктів на Сході України та відчуження Криму.

Відповідно до концепції С. Ліпсета та Ст. Роккана, структурні соціальні розмежування транслюються на партійну систему не самі по собі. Вчені виділяють ряд чинників, що визначають вплив соціальних розмежувань на партійну систему. А їх трансляція на партійну систему відбувається завдяки, так званим, «порогам»: а) легітимації, який визначає заходи, за допомогою яких держава розв'язує політичні конфлікти; б) включення, який визначає хто із прихильників опозиції має право вибору представників до державних органів влади; в) представництва, який визначає, чи слід новим рухам приєднуватися до великих організацій чи можливим є самостійне досягнення представництва в органах влади; г) мажоритарного правління, який визначає, чи існують в системі механізми стримувань і противаг, чи може партія чи союз партій здійснити структурні зміни в політичній системі [119].

В Україні соціально-економічне розмежування використовується активно лівими партіями. До них можемо віднести КПУ (1994 р. – 90 мандатів, 1998 р. набрала 24,7%, 2002 р. – 19,98%),

СПУ (1994 р. – 15 мандатів, 1998 р. – у складі СПУ-СелПУ набрала 8,6%, 2002 р. – 6,87%), Всеукраїнську партію трудящих (на виборах 2002 р. набрала 0,34% голосів), Комуністичну партію робітників і селян (на виборах 2002 р. отримали 0,41%), Комуністичну партію (трудящих) (на брали участі у виборах), Партію вільних Селян і Підприємців України (на брали участі у виборах), Партію промисловців і підприємців України (у 2002 р. у складі ВБ «За ЄДУ» набрали 11,17% голосів), Партію Труда (на брали участі у виборах), Політичну партію малого та середнього бізнесу (у складі ВБ «Проти всіх» набрали 0,11% голосів) [172] та ін.

Релігійне розмежування пов'язане із виникненням клерикальних партій, які існують в Україні. Серед них можемо виділити наступні: Партія мусульман України (на парламентських виборах 1998 р. набрала 0,2 % голосів), Партія Християнсько-демократичний союз (у 1998 р. брала участь у виборах у складі ВБ «Вперед Україно!», який набрав 1,7% голосів, 2002 р. у складі блоку «Наша Україна» – 23,57%), Республіканська християнська партія (у 1998 р. набрала 0,5 %, 2002 р. у складі блоку «Наша Україна» – 23,57%), Соціально-Християнська партія (не брала участь у виборах), Українська політична партія «Християнський рух» (на парламентських виборах 2002 р. набрала 0,09%), Християнсько-демократична партія України (на парламентських виборах 1994 р. здобула 1 мандат, 1998 – набрала 1,3 %) [172].

Етномовне розмежування спричинило виникнення партій національних меншин. До них відносимо: Демократичну партію угорців України (2005 р, активно приймає участь у місцевих виборах на Закарпатті) [24,67], Партія «Руський блок» (у 2002 р. блок набрав 0,73% голосів виборців) [24,73], політична партія „КМКС” (Партія угорців України) (активно приймає участь у місцевих виборах на Закарпатті) [172].

Розмежування по осі прихильники / противники реформ і т. д. використовувалися в процесі демократичної трансформації різними політичними силами, але це розмежування, як і ряд інших, не стало домінуючим в Україні, і воно мало вплив на партійну розбудову лише в певні періоди.

Головним для України стало регіональне розмежування «Схід – Захід», яке поєднало в собі і всі інші типи розмежувань. Регіон повинен володіти рядом характеристик-індикаторів, які

дозволяють виділити його серед інших: 1) територією, яка географічно виокремлюється зі складу загальної території країни; 2) населенням, яке проживає на цій території та має певні спільні особливі характеристики щодо решти населення цієї країни; 3) переважанню регіональної самоідентифікації над загальнонаціональною.

В українській політичній науці є ряд підходів до поділу України на регіональні утворення. Більшість фахівців виокремлюють наступні регіони, які об'єднує спільне історичне минуле, близькість світоглядно-ціннісних орієнтацій, а також релігійні, культурні, економічні та політичні погляди:

– Західний регіон: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області;

– Центральний регіон: місто Київ, а також Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області;

– Східний регіон: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області;

– Південний регіон: Одеська, Миколаївська, Херсонська області [251].

Слід зазначити, що проблема районування території України полягає в тому, що в її основу не може бути покладений якийсь один критерій. Політичний портрет України вимальовується лише через поєднання схем історичного, мовного і електорального районування країни.

Доволі часто за національно-ціннісною та мовною складовою в Україні виділяють два ідеологічних полюси:

– Західний (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська область), який характеризується абсолютним домінуванням українського і україномовного населення, націонал-демократичних і націоналістичних ідеологічних орієнтацій;

– Східний (Донецька, Луганська область) – переважно індустріальні регіони, з домінуванням російського і російськомовного населення, проросійських, етатистських політичних і економічних ідеологічних орієнтацій.

У цьому контексті варто зазначити, що М. Рябчук у своїх працях звертається до концепції «двох Україн». На його думку,

саме Львів і Донецьк є метафоричним втіленням двох полюсів, один з яких символізує «Україну українську та європейську, проатлантичну, зорієнтовану на ЄС і НАТО», а інший – «Україну советську і євразійську, націлену на східнослов'янський союз, на розвиток шляхом Лукашенківської Білорусії». Поміж ними, вважає М. Рябчук, є зона невизначеності – «величезний простір, заселений людністю з доволі аморфною політичною та національною свідомістю, від самовизначення якої залежатиме майбутнє України» [251].

На існування двох ідеологічних полюсів, які відрізняються за рядом параметрів, також вказує дослідження «Львів–Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні». На думку Н. Черниш, найлаконічніше Львів, як центр Західного регіону, можна охарактеризувати наступним чином: 1) абсолютну більшість складають етнічні українці, які розмовляють українською як рідною мовою; 2) вони в переважній більшості ідентифікуються з українською культурою; 3) населення значно менше зрусифіковане і прорадянськи налаштоване, ніж у Донецьку; 4) загальна орієнтованість на Захід і на демократію західного зразка; 5) високий рівень української національної свідомості [300, с. 74-79].

Для Донецька (як центру Східного регіону) Н. Черниш виділила наступні характеристики: 1) російська мова – рідна не лише для етнічних росіян, але й для більшості етнічних українців; 2) ідентифікація з російською культурою чи з культурою російськомовних українців; 3) населення в більшості є зрусифікованим і прорадянськи налаштованим; 4) загальна орієнтація на Схід і колишню радянську політичну систему; 5) низький рівень української національної свідомості [300, с. 80-84].

Україна – гетерогенна країна, яка в силу свого історичного минулого стала (за С. Гантінгтоном) місцем «зіткнення» та синтезу східної – православно-слов'янської та західної – європейської цивілізацій, що зумовлено як історичним минулим, так і географічним розташуванням країни. У цьому контексті неможливо оминати увагою цитату С. Гантінгона: «Беручи до уваги культурні чинники, можна припустити, що такий розкол території України буде більш насильницьким, аніж у Чехословаччині, але значно менш кривавим, ніж у Югославії» [243, с. 168].

Слід відзначити, що основними чинниками, які сприяють фо-

рмуванню регіонального розмежування в Україні є: 1) історичний чинник: розвиток регіонів України в межах різних держав; 2) етнолінгвістичний чинник: етнокультурна, мовна гетерогенність регіонів України; 3) релігійний чинник: конфесійна гетерогенність; 4) економічний чинник: суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України; 5) зовнішньополітичний чинник: різні зовнішньополітичні орієнтації регіонів, питання НАТО; 6) регіональна ідентифікація: переважання регіональної чи загальнонаціональної ідентифікації; 7) політичний чинник: суттєві розбіжності політичної культури між регіонами України, використання суттєвих міжрегіональних розбіжностей у політичних та виборчих технологіях.

Основними суспільно-політичними поділами початкового етапу еволюції української партійної системи були: підтримка комуністичних / демократичних сил, характерна для трансформаційного періоду; соціально-економічний, культурно-етнічний і зовнішньополітичний поділи. Вони структурували партійну систему в координатах відповідно: ліві – центристські і праві партії; «реінтеграційні» – національно-демократичні та націоналістичні партії.

Починаючи з середини 1990-х років, найбільш актуальним суспільним поділом стає поділ між «бідними» (до яких можна було віднести абсолютну більшість громадян України – найманих працівників державного та недержавного секторів) і «багатими» (насамперед, представниками великого бізнесу). Цей поділ актуалізувався у значній підтримці лівих сил, а також у популярності лівоцентристської ідеології (соціал-демократії). Залишаються актуальними також культурно-етнічний і зовнішньополітичний поділи та з'являється новий: вимір підтримки / опозиції до режиму, який зумовлював розмежування між пропрезидентськими та антипрезидентськими силами.

Соціокультурний поділ на основі розмежування на Захід – Схід актуалізується на парламентських виборах 2002 року, і відтоді його дія від виборів до виборів починає збільшуватись і підпорядковувати собі інші проблемні виміри. Таким чином, суспільно-політичне життя в Україні починає сприйматися через призму «Захід – Схід».

До інституційних чинників, які впливають на становлення

партійних систем ми відносимо вибір виборчої системи і форми правління. Неважко помітити, що деякі виборчі системи створюють переваги для однієї або двох значних партій, тоді як інші втрачають політичний вплив.

Механізми обрання до парламенту та формування уряду відрізняються один від одного в залежності від форми державного правління. Тому, в процесі розбудови демократії, виникає необхідність вибору конкретного змісту правил, які встановлюють взаємовідносини між урядом, парламентом та електоратом. Це визначатиме конкретні наслідки, від яких залежатиме і тип партійної системи, і ефективність роботи законодавчого органу, якісний склад якого залежить від типу виборчої системи, і політична система країни в цілому.

Вибори до представницьких органів влади відбуваються за встановленими правилами і нормами, які зумовлюються законом про вибори. Таким чином, виборчий закон встановлює тип виборчої системи та умови, в яких буде проходити виборча кампанія. У сучасній політичній науці є низка підходів до трактування сутності виборчої системи. У нашому випадку виборчу систему ми будемо ототожнювати з виборчою формулою, механізмом перетворення голосів виборців у депутатські мандати. Якщо взяти дану ознаку за критерій класифікації, то можна виділити наступні основні типи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну та змішану.

Суттєвою ознакою мажоритарної (від франц. *majorite* – більшість) виборчої системи є те, що результати голосування визначаються за ознакою більшості. Найпоширенішими різновидами цієї системи в сучасних демократичних і перехідних державах є мажоритарна система абсолютної та відносної більшості, система альтернативного голосування, система голосування у два тури, система обмеженого голосу.

До недоліків мажоритарної системи можна віднести такі. По-перше, формула відносної більшості не сприяє розвитку багатопартійності. Мажоритарна формула призводить до домінування двох, іноді – трьох партій, внаслідок чого влада монополізується великими партіями, які схильні, через відсутність конкуренції, до бюрократизації та олігархізації. Невеликі та нові партії і їхні представники не мають шансів отримати депутатські мандати.

По-друге, мажоритарна система схильна до перебільшення результатів голосування за лідерів. Це відбувається в результаті того, що голоси, які подані за інші сили, не враховуються. По-третє, формула більшості сприяє уніфікації виборчих програм [239, с. 95].

У той же час, мажоритарна система виборів має і ряд переваг. За умов існування двопартійної системи або системи з однією домінуючою партією, мажоритарна формула забезпечує сильну та ефективну законодавчу більшість. Це, в свою чергу, дозволяє отримати безперервне та послідовне правління аж до наступних виборів.

Пропорційне представництво виходить з ідеї, що вплив партії має відповідати числу виборців, які голосують за неї. Ця система ґрунтується на пропорційній відповідності між кількістю завойованих голосів і кількістю отриманих депутатських мандатів. Ідею пропорційної виборчої системи запропонував ще у 1793 р. Л. Сен-Жюст, але почала вона застосовуватись наприкінці ХІХ ст. [239, с. 102].

За пропорційної системи утворюються великі багатомандатні округи. Вибори є суто партійними, тобто партії, які беруть участь у виборах, формують виборчі списки, за які і голосують виборці. Між існуючими різновидами пропорційної системи можемо виділити багато відмінностей, але їх загалом можна звести до двох основних типів – системи списків та системи єдиного перехідного голосу. Система списків передбачає, що в межах кожного виборчого округу виборець голосує за партійний список. Виокремлюють загальнонаціональні та регіональні партійні списки.

Суттєвий вплив на партійну систему має сам механізм формування партійних списків. Черговість кандидатів у списку, яка визначається з'їздом партії, унеможливорює вплив виборців на електоральний вибір кандидатів, вона тільки фокусує їх на виборі партії. Це породжує політичну корупцію при складанні списків, веде до авторитарних, вождистських тенденцій у політичних партіях.

По своєму на формат партійних систем впливають і формули перерахування голосів у депутатські мандати, які ми брали за основу при класифікації виборчих систем. Виборчі квоти можуть розраховуватись за такими формулами: Т. Хейра, Хагенбах-

Бішофа (квота Друппа), Імперіалі, Д'Хонта, Сент-Лаге та. ін. Кожна з вищенаведених формул по-різному впливає на розподіл місць у парламенті, оскільки надає переваги малим, середнім або великим партіям.

У більшості країн, де діє пропорційна виборча система, для зручності роботи парламенту встановлюється виборчий (електоральний) бар'єр, тобто мінімальна кількість голосів виборців, необхідна для того, щоб партія змогла брати участь у розподілі депутатських мандатів. Його введення ставить за мету два основні завдання: перебороти надмірне політичне дроблення складу парламенту та обмежити можливість проходження до нього представників позасистемних і радикальних політичних сил, що особливо важливо для країн з нестабільною політичною системою.

До позитивних характеристик пропорційних систем слід віднести такі: по-перше, вони більш справедливі й ефективні в порівнянні з мажоритарними, оскільки дозволяють урахувати інтереси різноманітних суспільних груп і національних меншин, сприяють зростанню політичної активності, політичної соціалізації, знижують ступінь відчуженості громадян від участі у політичному процесі. По-друге, вони сприяють усталеній політичній структуризації суспільства, зростанню ролі і значення політичних партій у суспільному житті, посиленні їхньої відповідальності перед громадянами за виконання виборчих програм. По-третє, пропорційні системи (на відміну від мажоритарних) краще враховують відповідність між кількістю голосів і мандатів, надають виборцеві можливість голосувати за певні політичні платформи, а не за позиції окремих осіб.

У той же час, пропорційні системи мають і ряд недоліків. Пропорційні системи традиційно призводять до надмірного розпорошення мандатів. Такі системи часто приводять до нестійких і мінливих урядів, а відтак і до урядових та парламентських криз.

За відсутності розвинутого громадянського суспільства, пропорційні системи можуть сприяти проходженню до парламенту харизматичних і клієнтельних партій, які суттєво відрізняються від програмних політичних сил за критеріями їхніх стосунків з електоратом і внутрішньопартійними відносинами.

Виборчі системи третього типу, які застосовують в електоральній практиці, дістали назву змішаних. Їх сутність полягає в то-

му, що частина депутатів обирається за пропорційною системою, а частина – за мажоритарною. Для оцінки таких систем важливо знати, зв'язаними чи ні є складові змішаної системи.

Таким чином, розглянувши основні типи виборчих систем, можна зробити висновок, що не існує кращої або гіршої виборчої системи, і кожна держава, виходячи зі своїх соціополітичних та культурних особливостей розвитку, має визначитись із типом власної виборчої системи, якомога більше адаптувавши її до соціальних реалій.

Одним з перших, хто звернув увагу на зв'язок між виборчими системами і партійними структурами, був М. Дюверже. Він вважав, що виборча і партійна системи є двома явищами, які нерозривно пов'язані між собою і їх навіть важко розмежувати. «Його вплив [виборчого режиму] на кількість, чисельність, союзи, представництво партій є вирішальним. І навпаки: система партій відіграє головну роль при визначенні виборчого режиму... У кінцевому випадку, система партій і виборча система – дві реальності, нерозривно пов'язані між собою, й іноді їх важко розділити навіть з метою аналізу». Він виокремив три гіпотези щодо впливу виборчих систем на системи партійні [70, с. 265].

Наступним важливим чинником впливу на формування партійних систем у перехідних суспільствах є форма правління. Під формою державного правління розуміють систему формування і взаємовідносин глави держави, вищих органів законодавчої та виконавчої влади. Неважко помітити, що форма державного правління впливає на характер окремих політичних партій і структуру партійної системи в цілому. Американський професор С. Ліпсет, проводячи порівняльний аналіз парламентарних та президентських форм державного правління, їх недоліків та переваг, стверджує, що наявність президентського правління сприяє слабкості партій, а парламентарне правління має протилежну тенденцію [118, с. 60].

Парламентарна система, якщо вона ґрунтується на партійно-пропорційних засадах, стимулює рух до політичного діалогу й партійно-ідеологічного компромісу між політичними силами, уможливорює більш чутливе й гнучке відображення в структурах і діях вищої державної влади багатоманітних потреб і настроїв громадян та громад.

Ще однією формою державного правління, поширеною у розвинутих країнах, є президентська республіка. У ній найбільш послідовно проведений принцип поділу влади, а взаємовідносини між гілками влади будуються на принципі так званих «стримувань та противаг». Гілки влади є формально ізольованими, між ними відсутні тісні функціональні відносини.

Головна ознака даної форми правління – відсутність відповідальності виконавчої влади перед парламентом за свою політику. Парламент не може зміщувати посадових осіб, якщо вони не порушували закону. Для своєї діяльності ці особи не потребують політичної довіри парламенту. Тому в президентських республіках можна спостерігати ситуацію, яка характеризується тим, що президент та сформований ним уряд належать до однієї партії, а більшість місць в парламенті має інша-опозиційна партія. Таку ситуацію називають «розділене правління». Однак, всі вони змушені співпрацювати, тому що жодна з гілок влади не може конституційним шляхом усунути іншу [121, с. 815].

Світова практика показує, що в більшості країн, в яких запроваджена президентська форма державного правління, існує двопартійна система, причому тільки в Сполучених Штатах вибори проходять на основі мажоритарної системи відносної більшості. У решті країн використовується система пропорційного представництва, що дає змогу зробити висновок про вирішальний вплив на партійну систему саме форми державного правління, що відносить на другий план вплив електоральної моделі.

Нас буде більше цікавити сутність напівпрезидентської форми правління, оскільки така форма в різних модифікаціях була і залишається в Україні. Дискусія з приводу виокремлення типів змішаних форм державного правління йде досить давно, але науковці не дійшли спільного висновку. Дж. Сарторі, досліджуючи змішані форми республікансько правління, високо оцінює припущення М. Дюверже, що напівпрезидентська система не є синтезом парламентарної і президентської систем, а є чергуванням між парламентарною і президентською формами правління. «У цій інтерпретації французька система є президентською, коли президент і парламентська більшість перебувають у згоді, а парламентарною – коли вони суперечливі» [336, р. 56].

Сам Дж. Сарторі констатує наявність напівпрезидентської

форми державного правління, якщо мають місце такі властивості і характеристики:

1) глава держави (президент) обирається на основі всенародних виборів, прямим чи непрямим голосуванням на визначений термін;

2) глава держави розділяє виконавчу владу з прем'єр-міністром таким чином, що це призводить до структури двоїстої влади [336, р. 54].

Крім свого власного підходу, Дж. Сарторі високо оцінює класифікацію «змішаних» форм, яка була зроблена М. Шугартом та Д. Кейрі, та полягала в тому, що вони розділили їх на два типи: парламентсько-президентський та президентсько-парламентський (перший тип характеризується першістю прем'єра щодо президента, другий – першістю президента).

У цьому варіанті типовою ознакою змішаних форм правління є сполучення рис президентської і парламентарної республік, від яких залежить те, який саме тип змішаної форми правління буде діяти. Перший з них – президентсько-парламентарна республіка – має інституційні характеристики «чистої» президентської форми державного правління.

Другий варіант – парламентарно-президентська республіка – характеризується загальнонародним обранням президента та наявністю у нього значних владних повноважень, таких як відкладальне вето, право розпуску парламенту. Відміна ж полягає в тому, що прем'єр-міністр та кабінет несуть відповідальність перед парламентом.

М. Уоллерстайн, дослідивши політичний досвід країн світу, звернув увагу, що в різному поєднанні виборча система і форма державного правління продукують різні моделі функціонування як партійної системи так і політичної в цілому.

Перший варіант, який забезпечує сильний уряд, – це парламентарна форма правління з мажоритарною системою відносної більшості. Остання, зазвичай, при наявності монополії політичних партій на участь у виборчому процесі та жорсткій партійній дисципліні всередині партії, обмежує кількість конкуруючих партій двома і надає більш сильній з них непропорційно (у порівнянні з кількістю поданих за неї голосів) велику кількість місць у законодавчому органі. У парламентарних демократіях

партія більшості контролює також і виконавчу владу, і парламент. Яскравий приклад такого поєднання – Великобританія.

Другий варіант – це президентська форма правління у поєднанні з мажоритарною системою відносної більшості. Прикладом можуть слугувати Сполучені Штати Америки. При біпартизмі партія президента не обов'язково має бути партією більшості в конгресі.

Третій варіант існує в більшості країн Західної Європи: парламентська модель з системою пропорційного представництва. Кількість партій у цих країнах різна, іноді їх багато, але скрізь при владі знаходяться коаліційні уряди. Єдиним виключенням є однопартійні кабінети меншості. Але такі уряди є допустимими, оскільки вони фактично використовують підтримку коаліції більшості, учасники якої схильються офіційно не входити до верхніх ешелонів влади.

Четверта комбінація – президентська система з виборчим законом, який передбачає пропорційне представництво в парламенті. Вже вказувалось, що при пропорційній виборчій системі багато партій отримують місця в парламенті. Однак оскільки не парламент обирає уряд, то партіям немає необхідності вести переговори з метою сформувати правлячу коаліцію. Уряд призначається президентом. При багатопартійності партія президента, вірогідніше за все, отримує порівняно невелику кількість депутатських мандатів. Президент не може керувати, не маючи підтримки парламенту, але останній не несе відповідальності за діяльність уряду і тому не зобов'язаний його підтримувати [40, с. 287].

Вплив електоральних процесів на еволюцію партійної системи України слід досліджувати в рамках форми правління, яка в той чи інший період була в Україні. Форма державного правління в Україні протягом 1991 – 2014 рр. змінювалась неодноразово, що мало відчутний вплив на конфігурацію партійного простору.

До прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. можна констатувати невизначеність у вищих ешелонах влади, боротьбу за повернення влади Радам чи, навпаки, зосередження її у Президента України. Результат такої боротьби – прийняття так званого Конституційного договору.

Конституція України встановила президентсько-

парламентський тип напівпрезидентської республіки. Президент став ключовою фігурою політичної системи суспільства. Структурування парламенту відбувалося як за партійною належністю (у форматі партійних фракцій), так і у вигляді депутатських груп. Перехід з фракцій до груп стало нормальним явищем українського парламентаризму.

Після «помаранчевої революції» 2004 р. ВР України на своєму засіданні 8 грудня 2004 р. прийняла пакет змін до Конституції України, встановивши парламентсько-президентську республіку. У результаті центральною фігурою політичної системи став прем'єр-міністр. Уряд повинен був формуватись парламентською більшістю. Структурування парламенту мало відбуватись виключно за партійною приналежністю. Такі зміни привели до протистояння Президента України (В. Ющенко) та Прем'єр-міністра України (Ю. Тимошенко). У результаті внутрішніх конфліктів у «помаранчевій коаліції» на президентських виборах 2010 р. перемогу отримав В. Янукович (Партія регіонів). 1 жовтня 2010 р. Конституційний Суд України відмінив зміни до Конституції України від 8 грудня 2004 р. Таким чином, Україна знову стала президентсько-парламентською республікою [76].

Після української «революції гідності» 2013 р. та дострокових виборів Президента України (президентом став П. Порошенко), український парламент прийняв рішення про повернення до Конституції зі змінами від 8 грудня 2004 р. Україна знову стала парламентсько-президентською республікою.

Зміна форм правління не могла не впливати на формат партійної системи. Відтак, впливовими в різний час ставали партії, які були пов'язані з особою Президента та Прем'єр-міністра України (Партія регіонів, ВО «Батьківщина», Народний Союз «Наша Україна» (потім ПП «Наша Україна»), ПП «Удар», ПП «Блок П. Порошенка», ПП «Народний фронт» та інші).

Різниця повноважень парламенту і президента роблять різними в очах виборців не лише функції органу, що вибирається, але і «ціну» виборів і голосування з точки зору їх політичних наслідків. Для того, щоб описати вплив, який здійснюють повноваження виборних інститутів на електоральну поведінку в політичній науці є поняття виборів «першого» і «другого» порядку [327, р. 115].

Вибори «першого порядку» пропонують виборцям зробити вибір того, хто повинен управляти країною, що є більш важливим за своїми політичними результатами. До цієї категорії відносять парламентські вибори в парламентських системах і президентські в президентських. Тому парламентське голосування стає свого роду «виборами другого порядку», у порівнянні з «головними» президентськими виборами в президентських системах.

Можна виділити певні особливості виборів «другого порядку». Це, по-перше, більш низька явка у порівнянні з виборами «першого порядку». По-друге, результат другорядних виборів у більшій мірі визначається ідеологічними конфліктами між політичними партіями, ніж короткостроковими проблемами або особистостями кандидатів. Але головною особливістю другорядних виборів є те, що на них часто масову підтримку отримують партії опозиційні, у той час як проурядові партії, як правило, програють [327, р. 118].

Ефект виборів як першого так і другого порядку можна спостерігати в Україні. Особливість політичного розвитку України в тому, що при будь-якій формі правління, а в Україні таких змін було декілька, виборами першого порядку залишались вибори Президента України. Вибори Президента України проходили за формулою «переможець отримує все». Актуальність таких виборів, їх важливість в українському соціумі обумовлюється зрощенням влади і бізнесу. Тому втрата влади могла означати і втрату політичного впливу, бізнесу, навіть свободи (одним із прикладів є арешт Ю.Тимошенко).

В Україні, з часу проголошення незалежності, вибори до Верховної Ради відбулися в 1994, 1998, 2002, 2006/2007, 2012 та 2014 рр. Практично всі вони регламентувались різними законами. Аналіз виборчого законодавства не є предметом нашого дослідження. Різні аспекти виборчого законодавства України охарактеризовані багатьма вітчизняними науковцями та представниками різних аналітичних центрів. Нормативно-правова основа виборів цікавить нас з точки зору правової інституціалізації політичних партій та у контексті впливу виборчої формули на формат партійної системи. Порівняльний аналіз законів про вибори зроблено нами в Додатку В.

Перший виборчий закон у незалежній Україні був прийнятий

на восьмій сесії Верховної Ради України II скликання 18 листопада 1993 р. Законом встановлювалась мажоритарна система абсолютної більшості, тобто обраним вважався той кандидат, «який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менше як 25% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу». Другий тур виборів також відбувався за системою абсолютної більшості. У ст.43 Закону було введено ліміт явки виборців на виборчі дільниці: «вибори вважаються такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менше як 50% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу» [77].

Після прийняття нової Конституції України (1996 р.), чи не найважливішим кроком на шляху реформування суспільного життя стало прийняття у вересні 1997 р. нового Закону «Про вибори народних депутатів України». Цей закон закріпив основні засади і принципи нової змішаної виборчої системи в нашій державі.

Згідно нового закону про вибори, політичні партії ставали повноправними суб'єктами виборчого процесу, оскільки 225 депутатів обирається в одномандатних виборчих округах, а інші 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій або виборчих блоків партій. Партійні списки були закритими загальнонаціональними. Виборчий поріг становив 4 % [78].

Закон, за яким проводилися вибори 2002 р., був схвалений у парламенті 18 жовтня 2001 р. альянсом 11 фракцій та депутатських груп: УНР, НРУ, «Реформи», «Трудової України», НДП, СДПУ(о), «Яблука», «Солідарності», «Регіонів», ПЗУ, ДемСоюзу.

Закон також встановлював змішану виборчу систему 225 депутатів обиралося в одномандатних виборчих округах за мажоритарною системою відносної більшості, а інші 225 – за пропорційною системою із загальнонаціональними партійними списками закритого типу з 4 % виборчим порогом. Тривалість виборчого процесу згідно закону – 90 днів. При перерахунку голосів у депутатські мандати використовується методика Т.Хейра.

Відрізняється від попереднього закону (1998 р.) і норма, яка обумовлює реєстрацію кандидатів. У законі введена виборча застава. Для політичної партії (блоку) – 15 тис. неоподаткованих

мінімумів доходів громадян (на 1.12.01 це 225 тис. гривень), а для кандидата в мажоритарному окрузі – 1020 гривень. Виборча застава повертається, якщо партія здобуває більше 4% голосів виборців, а «кандидат-мажоритарник» виграє вибори [83].

Вибори 26 березня 2006 р. відбулися згідно з новим законом «Про вибори народних депутатів», який встановлював пропорційну виборчу систему з закритими загальнонаціональними партійними списками та 3 % виборчим порогом. Це передбачало істотні відмінності як в організації підготовки та проведення виборів, так і в характері виборчих заходів.

Згідно з новим Законом, головними суб'єктами виборчого процесу стали політичні партії та партійні блоки, оскільки важливі питання з організації і проведення виборчої кампанії пов'язані з політичними партіями (формування депутатських списків, утворення виборчих блоків, формування окружних і дільничних комісій, організація роботи спостерігачів тощо). Відповідно до Закону, висувати кандидатів у депутати могла лише партія, яка зареєстрована в установленому порядку Міністерством юстиції України за 365 днів до дня виборів, тобто 26 березня 2005 р. При реєстрації партійного списку вноситься грошова застава, яка становить дві з половиною тисячі мінімальних розмірів заробітної плати. Грошова застава повертається партії і блокам, які взяли участь у розподілі депутатських мандатів. Із 127 офіційно зареєстрованих партій у виборах можуть брати участь 126 [24].

Уперше в законі про вибори говориться про відшкодування витрат партій, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації. Йдеться про те, що ті партії (партії, що входили до блоків), списки яких отримали три (виборчий бар'єр) і більше відсотки голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, отримують право на відшкодування витрат, пов'язаних з фінансуванням виборчої агітації, у розмірі фактично здійснених витрат, але не більше ста тисяч розмірів мінімальних заробітних плат.

Парламентські вибори 2012 р., як і всі попередні, знову відбулися за новим законом. Закон про вибори був прийнятий ВР України 17 листопада 2011 р. За нього проголосувала як провладна Партія регіонів, так і опозиційні партії. І це природно, оскільки вони створювали умови для майбутніх виборів, а

відповідно і преференції для себе.

Законом була запроваджена змішана система виборів: 225 депутатів мали обиратись за закритими партійними списками в багатомандатному виборчому окрузі, а 225 – в одномандатних мажоритарних виборчих округах. Така норма суперечить рекомендаціям Венеціанської комісії, яка пропонувала запровадити вибори за відкритими партійними списками. У той же час, така норма закону дозволила провладній партії формувати більшість у Верховній Раді із кандидатів-самовисуванців.

У законі ліквідовано інститут партійних блоків та встановлено 5 % виборчий бар'єр. Це означало, що невеликі опозиційні партії можуть розраховувати на входження до парламенту лише через мажоритарні округи. Інший шлях проходження до ВР України представників невеликих опозиційних партій – включення їх членів до виборчого списку великих партій. Ці норми закону сприяють проходженню до парламенту великих партій. У той же час вони спонукають до об'єднання малі політичні партії, що в майбутньому повинно привести до більш чіткого структурування партійного простору.

Що ж до інших новел виборчого законодавства, то слід зупинитись на наступних: скасування голосування проти всіх, встановлення більш жорстких норм для голосування вдома, визначення грошової застави, відсутність максимальної межі виборчих фондів, нові вимоги щодо розповсюдження інформації про опитування виборців тощо [80].

Методологія дослідження, запропонована нами, буде незавершеною без емпіричних методів дослідження. Емпіричні методи дослідження складають важливий елемент у вивчення політичних партій та партійних систем. Вони, поряд із теоретичними доробками, використовуються для оцінки ефективності виборчих систем, співвідношення виборчих систем з партійними, визначення ефективної кількості партій, вимірювання усталеності уподобань електорату тощо. У нашому дослідженні будуть використані індекси ефективної кількості електоральних та парламентських партій М. Лааско та Р. Таагепери, індекс пропорційності Р. Гюнтера, індекс диспропорційності М. Галлахера, індекс фракціоналізації Д. Райє, індекс неусталеності уподобань електорату М. Педерсена [1; 49; 61].

Висновки до Розділу 2

Методологія дослідження еволюції партійної системи України у нашій роботі має трьохрівневу структуру: 1) загальна теорія партій і партійних систем; 2) теорія партійних систем у перехідних суспільствах; 3) дослідницька модель партійної системи України.

Першу спробу створити загальну теорію партій і партійних систем зробив М. Дюверже. Але вона, як і всі наступні, виявилась невдалою. Це свідчить про те, що не може бути єдиної теорії, яка могла б бути використана для аналізу різних партійних систем у різних країнах і у різні часові проміжки.

В той же час, політичною наукою накопичений великий методологічний доробок, який може бути використаний у випадку його адаптації, реконцептуалізації для конкретних дослідницьких проектів.

У нашому дослідженні нами були використані дослідницькі моделі партій і партійних систем К. Джанди, Дж. Лапаломбари, М. Вайнера, Дж. Сарторі, Ж. Блонделя та інших дослідників.

Теорія партій і партійних систем у перехідних суспільствах базується на аналізі процесів партійного будівництва в країнах ЦСЄ. Основні чинниками, які впливають на формування партійних систем у перехідних суспільствах є наступні: а) об'єктивні умови, що обумовлюють специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі (процес інституціалізації політичних партій); б) логіка трансформаційного процесу в тій чи іншій країні; в) нормативно-правова основа діяльності політичних партій; г) вибір форми правління; д) виборча система; ж) суспільно-політичні поділи; з) вплив фінансово-промислових груп та інші.

Щодо об'єктивних умов розвитку політичних партій, то можна констатувати, що процес їх інституціалізації має тривалу історію і пройшов у світовому масштабі ряд етапів: 1) аристократичні угруповання; 2) політичні клуби; 3) масові партії; 4) всеохоплюючі партії; 5) картельні партії та партії постматеріальних цінностей. Таким чином, функціонування політичних партій у сучасних суспільствах, у тому числі і Україні, підпорядковується загальним тенденціям їх розвитку. Однією з головних тенденцій є картелізація партійних структур. Головними ж чинниками, які

обумовлюють розвиток партійних систем у суспільствах, які трансформуються є це виборча система, форма правління та соціально-політичні розмежування.

Дослідницька модель партійної системи України побудована нами з врахуванням як загальної теорії партій і партійних систем, так і теорій політичних партій у перехідних суспільствах. Вона поєднує в собі транзитологічну парадигму і методологію дослідження політичних партій і партійних систем.

Аналізуючи партійну систему України, слід акцентувати увагу на тому, що демократичний перехід в Україні не завершився, а тому використовувати дослідницькі моделі, які застосовувалися для аналізу партійних систем країн ЦСЄ, не завжди коректно. Перш за все тому, що еволюція партійної системи України має свою специфіку і особливості.

Враховуючи незавершеність українського транзиту, нами зроблена власна його періодизація. А на основі неї ми також запропонували власну періодизацію розвитку партійної системи України. У розвитку партійної системи України виокремлюємо такі періоди. Перший – починаючи з середини 80-х рр. і до кінця 1991 р. Хронологічні межі другого – з кінця 1991 р. до кінця 2004 р.; третього – з кінця 2004 р. до сьогодні. Перш за все, ми враховуємо комплекс чинників, які впливають на партогенез: нормативно-правова основа, електоральна формула, форма правління, соціально-політичні розмежування, особливості трансформації українського соціуму тощо. У той же час слід відмітити, що вплив різних чинників на різних часових проміжках еволюції партійної системи є різним.

Домінуючими чинниками впливу на еволюцію партійної системи України є інституційні (виборча система, форма правління) та соціетальні чинники (особливості трансформаційного конфлікту, соціально-політичні розмежування). Дослідницька модель еволюції партійної системи подана нами схематично у Додатку Б.

РОЗДІЛ 3

ВІДРОДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ (1991 – 2004 РР.)

3.1. Витоки багатопартійності в Україні та утворення перших політичних партій

Виникнення політичних партій в Україні відбулося на зламі ХІХ – ХХ ст. як на території Російської імперії (Наддніпрянська Україна), так і в Австро-Угорщині. Першими українськими партіями були: Радикальна партія (1890 р.); Революційна українська партія (1900 р., з 1905 р. – Українська соціал-демократична робітничка партія); Українська народна партія (1902 р.); Українська радикальна партія (1904 р.); Українська демократична партія (1904 р.) [155, с. 14].

Саме українські політичні партії створили в березні 1917 р. Центральну Раду, яка проголосила 25 січня 1918 р. незалежність Української Народної Республіки. Центральна Рада підготувала і прийняла «Закон про вибори до Українських Установчих зборів», який передбачав проведення виборів за партійними списками. Але, в умовах воєнних дій з Радянською Росією, вибори провести не вдалось.

Після утвердження радянської влади багатопартійність в Україні була ліквідована і розпочалася (як і на всій території СРСР) епоха комуністичної однопартійності. У той же час в 20 – 30-х рр. ХХ ст. на територіях Галичини, Буковини й Закарпаття, які тоді входили до складу інших держав, діяло близько ста політичних партій.

Витоки сучасної багатопартійності в Україні сягають кінця 50-х рр. ХХ ст. Саме тоді намітився принциповий поворот у розвитку українського руху опору до мирних, легальних методів боротьби за національну незалежність. Першими на цей шлях стали Л.Лук'яненко та його соратники, котрі створили організацію, альтернативну комуністичній партії. Вони заснували Українську робітничо-селянську спілку, яка ставила за мету вихід України зі складу СРСР, передбачаючи при цьому мирні методи боротьби.

Середина 60-х рр. ХХ ст. ознаменувалася появою такого явища як «шістдесятництво». Явище «шістдесятництва», для якого були притаманні культурно-мистецькі виміри діяльності, поступово переростає в дисидентство, яке характеризується вже цілісним несприйняттям ідеології та практики радянського режиму [16, с. 28]. Характерною рисою дисидентства стала і зростаюча політизація та публічність опонування системі.

У міру того, як, проростаючи із «шістдесятництва», еволюціонувало дисидентство, змінювалась і реакція влади на діяльність інакодумців. Для радянської практики політичне дисидентство було явищем порівняно новим і спочатку викликало певне сум'яття в керівній еліті як у республіці, так і в центрі. Влада вперше отримала опонентів радянської системи, вихованих радянською ж практикою. До цього опозиція системі або вигадувалась (терор 30 – 50-х рр.), або потрапляла в радянську дійсність як зовнішнє, антисистемне щодо неї явище (діяльність УПА). Такі опоненти були очікувані, і проти них працював могутній ідеологічний апарат режиму. Опоненти відразу класифікувались у координатах двовимірного світосприйняття як безперечне «зло»: український буржуазний націоналізм, космополітизм тощо. Дисидентство, що виникло в 60-х рр., на перших порах не було опонентом радянської влади як такої, а було лише критиком її діяльності в окремих сферах [16, с. 42].

Ставлення влади до інакодумців було продемонстроване у ході масового наступу на дисидентів у 1972 – 1973 рр. Зважаючи на серйозні наслідки для дисидентського руху, значні масштаби та бруталність проведеної кампанії, ці події ввійшли в історію під назвою «генеральний погром» української інтелігенції.

«Погром» дисидентів, що розпочався в січні 1972 р., був загальносоюзною акцією. Одночасно з арештами в м. Києві та м. Львові відбулися арешти інакодумців у інших містах СРСР. У той час за ґрати потрапили практично всі організатори та провідні автори «самвидаву» В.Чорновіл, І.Світличний, Є.Сверстюк, В.Стус, В.Лісовий та багато інших.

У серпні 1975 р. радянська преса надрукувала повний текст Заключного акта Гельсінкської наради з питань безпеки та співробітництва в Європі, під яким підписалася делегація СРСР. У гуманітарних пунктах акту наголошувалось на неприпустимості

переслідування громадян за їхні політичні переконання [56, 204]. Міжнародні зобов'язання, які таким чином брав на себе Радянський Союз, давали надію внутрішній опозиції на їх дотримання партійно-радянським керівництвом. Однак, і це було доведено подальшою практикою, зобов'язання щодо дотримання прав людини в СРСР були проігноровані, як, власне, і більшість міжнародних зобов'язань та формально демократичних радянських законів. Але сам факт обнародування тексту Заключного акта викликав пожвавлення в середовищі інакодумців. Дисидентський рух почав набирати організованих форм.

9 листопада 1975 р. в Києві було проголошено створення Української Гельсінкської групи – Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод. До цього українські дисиденти лише одного разу намагалися створити власну правозахисну організацію, яка б займалася конституційною публічною діяльністю. Це була невдала спроба створити у 1971 р. «Комітет захисту Н.Строкатої-Караванської» [16, с. 85].

У складі новосформованої групи не було випадкових людей, переважна більшість членів УГГ не перший рік брала участь у правозахисному русі (І.Кандиба, Л.Лук'яненко, Н.Строката-Караванська, О. Тихий та інші). Головним завданням члени УГГ вважали:

1) ознайомлення урядів і світової громадськості з фактами порушень в Україні Загальної Декларації прав людини та положень документів Гельсінкської наради;

2) домагання участі делегації УРСР як окремої держави у міжнародних нарадах, де обговорювалися підсумки виконання Гельсінкських угод;

3) поширення на Заході меморандумів про невиконання в УРСР Гельсінкської угоди, про порушення прав людини, списків політв'язнів, інформації про їхнє становище у в'язницях [81, с. 240].

Реакція влади на створення УГГ була швидкою і однозначною. Після серії обшуків та провокацій було заарештовано М.Руденка та О.Тихого, М.Матусевича та М.Мариновича. Через кілька місяців відбулися суди, на яких заарештованих звинуватили в антирадянській пропаганді та агітації. Всі підсудні відмовились визнавати себе винними і їх було ув'язнено на тривалі тер-

міни. Згодом було засуджено як «особливо небезпечного рецидивіста» Л.Лук'яненка [37, с. 125].

Тривалі й масштабні репресивні дії правоохоронних органів СРСР в Україні призвели до того, що після арешту в березні 1981 р. І.Кандиби, весь склад УГГ попередніх років опинився за ґратами [56, 216]. Діяльність легальної правозахисної організації було жорстоко придушено, а її членів депортовано за межі республіки.

У період лібералізації радянського режиму під знаком горбачовської перебудови розпочався процес «помилування» політичних в'язнів. У 1988 р. члени колишньої УГГ сформували нову правозахисну організацію – Українську Гельсінкську спілку, яка стала активним учасником демократичних перетворень та національно-визвольних процесів в Україні.

Таким чином, можна зробити висновок, що дисидентська діяльність носила чітко окреслений характер індивідуального протесту проти гігантської державної машини, уособлюваної партійно-радянським апаратом. У кожного з дисидентів були свої мотиви та причини для виявлення своєї незгоди з існуючим політичним режимом та відкритого протистояння йому. Переважна більшість представників руху дисидентів належала до інтелігенції – своєрідної соціальної групи, яка в силу своїх суспільних функцій особливо гостро відчувала вади тоталітарної системи, радянський національний та культурний тиск, повсякчасне порушення прав та свобод особистості.

Дисидентський рух не став масовим явищем, і події, з ним пов'язані, мали обмежений суспільний резонанс. Кількісний склад представників дисидентського руху в Україні становив близько тисячі чоловік, враховуючи всіх, хто хоч раз вдався до якоїсь із публічних форм протесту [69, с. 244]. Це абсолютно низький показник для 50-мільйонної республіки. Однак у порівнянні з іншими національними країнами Радянського Союзу, дисидентський рух в Україні був одним із найпотужніших, хоча, по суті, так і не запам'ятався якимись гучними, резонансними акціями.

Географічно дисидентський рух зосереджувався у двох містах – Києві та Львові. Значна частина проявів незгоди була пов'язана із Західною Україною, менше – з Центральною. На Сході приклади політичного нонконформізму були рідкістю.

Дисидентський рух умовно можна поділити на три основні напрями:

- 1) національно-визвольний – боротьба за вільний розвиток української мови та культури, самостійність України;
- 2) правозахисний – вимоги дотримання в СРСР основних прав і свобод людини, викриття злочинів тоталітарної системи;
- 3) релігійний – за відновлення в Україні заборонених релігійних конфесій, дотримання свободи віросповідання [59, с. 710].

Дисидентський рух, який так і не вдалося нейтралізувати, став свідченням того, що незаангажована системою еліта України поступово приходила до усвідомлення необхідності суспільних змін. Цей рух став інтелектуальним та моральним попередником наступної демократизації, запорукою збереження ідеї державної самостійності України.

До перебудови в Україні, як і у всьому колишньому СРСР, існувала безальтернативна однопартійна системи з однією партією-гігантом, що зрослася з державними структурами і неподільно панувала в економіці, політиці, ідеології. Рух до політичного плюралізму, що почався приблизно з 1987 р., пройшов певні стадії. Спочатку це була дозволена гласність і плюралізм у засобах масової інформації, потім – створення політичних клубів і неформальних громадських об'єднань, згодом – народних фронтів і, нарешті, – партій.

Вітчизняний політолог О.Бойко вважає, що процес перебудови, який можна вважати початком трансформаційних процесів в Україні, пройшов у своєму розвитку ряд етапів [6, 48].

Перший етап (квітень 1985 р. – січень 1987 р.) – визрівання політичного курсу перебудови. Оновлення суспільства починалось, як типова «революція згори» – у квітні 1985 р. на Пленумі ЦК КПРС новим радянським керівництвом, на чолі з М.Горбачовим, було проголошено стратегічну мету: курс на прискорення соціально-економічного розвитку країни. У цей період, у процесі оновлення, групі реформаторів дедалі більше не вистачало допомоги «знизу», і тому вона конкретизувала і радикалізувала свої заклики.

Другий етап (січень 1987 р. – літо 1988 р.) – кристалізація та усвідомлення основних завдань перебудови, формування і розширення її соціальної бази. Новий етап перебудови було започат-

ковано на січневому Пленумі ЦК КПРС (1987 р.), де мова йшла про консерватизм, про гальмування реформ, і на перший план було висунуто вже не «прискорення», а демократизацію суспільного життя. На цьому етапі відбулось два радикальних зрушення. По-перше, у верхній ешелонах влади була, в загальних рисах, сформульована, а згодом і обнародувана, стратегічна тріада перебудови: нове політичне мислення; радикальна економічна реформа; демократизація усієї політичної структури.

По-друге, саме у цей час активно формується соціальна база перебудови, виникають і зміцнюються неформальні організації. В Україні у 1987 р. створено Український культурологічний клуб (Київ), «Товариство Лева» (Львів), «Народний союз сприяння перебудові» (Одеса), Товариство української мови ім.Т.Г.Шевченка, історико-просвітницьке товариство «Меморіал», екологічне громадське об'єднання «Зелений світ» [11, с. 26]. Останні три сформувались та організаційно зросли у ході розгортання суспільних дискусій із трьох ключових проблем другої половини 80-х рр. – ліквідації «білих плям» історії; відновлення прав української мови, надання їй державного статусу; екологічної безпеки. Оскільки громадські об'єднання віддзеркалювали у своїй діяльності інтереси та устремління значної частини населення України, вони порівняно швидко пройшли етап самоусвідомлення та перейшли від обговорень болючих питань у вузькому колі однодумців до широкої та активної публічної діяльності, від утворення малочисельних неформальних груп до появи впливових організацій республіканського масштабу. Характерною рисою цього процесу була дедалі зростаюча політизація цих формально неполітичних самодіяльних громадських об'єднань.

Першою заявила про себе асоціація «Зелений світ», що з'явилась у грудні 1987 р. і була реакцією суспільства на катастрофічний стан екології республіки, який дедалі погіршувався після Чорнобильської аварії. Засновниками організації стали Спілка письменників та Спілка кінематографів України, її головою було обрано письменника, лікаря за фахом, Ю.Щербака. Прийнята «зеленими» декларація, не лише констатувала катастрофічну екологічну ситуацію, а й закликала громадськість до активних дій (екологічних мітингів та маніфестацій), широкого використання демократичних механізмів, запровадження практики референду-

мів з приводу здійснення крупномасштабних проектів, пов'язаних з екологією [11, с. 38].

Остаточне організаційне оформлення «Зеленого світу» було завершено на I з'їзді цієї асоціації, що відбувся 28–29 жовтня 1989 р. у Києві. З'їзд показав значну політизацію екологічного «зеленого» руху, адже першочерговим завданням асоціації було визначено активну участь у виборах до Верховної Ради УРСР та місцевих рад народних депутатів, а в найближчій перспективі вже вбачалося утворення «зеленої» партії. Форум затвердив програму та статут організації та обрав керівні органи – «зелену раду» у складі ста чоловік, серед яких були народні депутати СРСР Р.Братунь, С.Конєв, Н.Куценко, Л.Сандуляк, Ю.Щербак, також було обрано контрольно-ревізійну комісію.

Після розгортання у 1986 р. широкої дискусії про стан української мови, у різних регіонах республіки починається процес організаційного згуртування шанувальників рідної мови, у результаті чого утворюється ціла низка різних товариств. Зокрема, Товариство «Рідна мова» у Львові, Товариство української мови імені Д.Яворницького у Дніпропетровську, Товариство «Рідне слово» у Полтаві, клуб шанувальників української мови при Спілці письменників України та інші [11, с. 42].

11 – 12 лютого 1989 р. у Києві, в республіканському Будинку кінематографістів, пройшла установча конференція Товариства української мови (ТУМ). Варто підкреслити, що саме на цьому форумі було чіткіше сформульовано назву неформального об'єднання: на зміну інтернаціональному терміну «рідна» прийшов національно визначений термін «українська», що свідчило про зростання національної самосвідомості, про більш чітку позицію новоствореної організації у процесі національного відродження. Конференція ухвалила статут товариства, обрала його керівні органи: головну раду, ревізійну комісію, а також голову товариства – Д.Павличка.

Так у спектрі самодіяльних неформальних об'єднань з'явилась потужна масова громадська організація з чітко вираженим національним обличчям, яка мала тенденцію до швидкого зростання. Якщо на початку 1989 р. ТУМ нараховувало у своїх лавах до 70 тис. осіб, то вже в червні цього ж року – 200 тис. [5, с. 68].

Помітним фактором у ході розгортання національного відродження в Україні стало історико-просвітницьке товариство «Меморіал». Ідея створення цього неформального об'єднання ви-зріла на основі суспільної думки вже на початку перебудови, у процесі громадських дискусій з приводу ліквідації «білих плям» історії. Вона стала ще більш актуальною на рубежі 1987–1988 рр., коли активізувався процес реабілітації безпідставно репресованих.

4 березня 1989 р. в республіканському Будинку кінематографістів відбулась всеукраїнська установча конференція «Меморіалу». Виступи делегатів засвідчили, що новостворена організація не збирається обмежуватись вузькими рамками історико-просвітницької діяльності, а ставить перед собою значні політичні завдання суспільного масштабу. Гранично чітко сформулював стратегічне завдання «Меморіалу» у своєму виступі письменник та режисер Л. Танюк: «Наше товариство ставить за свою мету повну і остаточну ліквідацію сталінізму в усіх сферах суспільного життя, створення дієвих гарантій незворотності процесу демократизації...» [15, с. 49].

Конференція «Меморіалу» юридично зафіксувала його організаційне оформлення – було затверджено статут та обрано координаційну раду, до складу якої увійшло сім співголів: В.Кузнецов, О.Деко, І.Різниченко, Л.Танюк, І.Доброштан, В.Маняк, В.Цимбалюк.

Третій етап (літо 1988 р. – травень 1989 р.) – зміщення центру рушійних сил перебудови зверху вниз. ХІХ Всесоюзна конференція КПРС стала своєрідним рубежем, адже до цього імпульси перебудови йшли переважно «згори», а після – «знизу». Робиться висновок про те, що партійні працівники, не одержуючи ні належних вказівок, ні практичних порад від відділів ЦК, виявилися не готовими вести наступальну організаторську і політичну роботу [5, с. 72].

На цьому етапі починається процес становлення багатопартійності, виникає Українська демократична спілка, спрямовує у політичне русло свою діяльність Українська Гельсінкська спілка.

У 1988 р. УГС прийняла «Декларацію принципів». Цей програмний документ передбачав трансформацію СРСР, шляхом радикальної ломки державного устрою, у конфедерацію незалеж-

них держав; конституційне визнання державного статусу української мови; ліквідацію монополії на владу, передачу владних важелів з рук КПРС демократично обраним радам; відновлення права України на повноцінну дипломатичну діяльність та ряд інших вимог.

Декларація була вдалим тактичним маневром досвідчених політиків. Тимчасова відсутність лозунгу незалежності дозволила УГС, по-перше, більш-менш органічно вписатися у рамки легальної діяльності; по-друге, розширити базу своїх потенційних прихильників, адже темпи зростання політичної активності мас у цей час значно випереджали розгортання процесу пробудження національної свідомості; по-третє, широко окреслене в Декларації коло вимог логічно вело до усвідомлення широким загалом того, що головною умовою їх практичної реалізації є здобуття Україною незалежності.

Історія виникнення та занепаду іншої опозиційної організації, – Української демократичної спілки, стала своєрідним підтвердженням думки про те, що у тогочасних умовах радикальність повинна бути максимально виваженою. Це неформальне об'єднання веде свій родовід від Демократичного Союзу (ДС), який у травні 1988 р. на своєму установчому з'їзді у Москві проголосив себе першою в СРСР опозиційною партією. Установча декларація УДС була такою ж радикальною, як і аналогічний документ – ДС. У цьому документі гостро критикувалась радянська система, висувалися вимоги скасування цензури, паспортного режиму; ліквідації органів державної безпеки; надання реального права на агітацію й пропаганду за відокремлення УРСР від Радянського Союзу; відновлення кримсько-татарської автономії та інші [6, с. 74].

Надмірна для того часу радикальність програмних установок викликала бурхливу реакцію та протидію влади, а також відштовхнула від УДС широкі народні маси. Врешті-решт, це призвело до розколу та перегрупування сил, після якого більша частина удеесівців опинилася у лавах новоствореної влітку 1989 р. Української народно-демократичної ліги, а решта перейшла до Демократичного союзу.

Четвертий етап (травень 1989 р. – лютий 1990 р.) – розмежування та консолідація полярних політичних сил у суспільстві, їх

протистояння. Цей етап починається першим з'їздом Рад СРСР, який активно стимулював поглиблення процесу перебудови. Зростаючий політичний плюралізм зумовлює появу масових рухів та організацій. У вересні 1989 р. було проведено установчий з'їзд Народного Руху України. На хвилі демократизації виникли десятки громадських організацій.

П'ятий етап (лютий – грудень 1990 р.). Під впливом кризи, що посилювалась, в економічній сфері змінюється платформа горбачовського ліберально-реформістського крила керівництва – починає домінувати ідеологія надзвичайних тимчасових заходів, що на практиці означало зволікання з радикальними реформами.

Найвизначнішим, з погляду утворення партій, став період після виборів 1990 р. – перших альтернативних виборів до законодавчого органу України, в яких Народний Рух був головною опозиційною силою до КПРС. Завдяки цьому, він дістав можливість створити парламентську опозицію – Народну Раду (125 чоловік). Парламентська опозиція з перших днів відігравала помітну роль у політичній сфері. Саме з її ініціативи 16 липня 1990 р. було прийнято Декларацію про державний суверенітет України.

Під спільним дахом Руху визрівали такі течії:

- 1) загальнодемократична, що пізніше диференціювалась на проросійсько-орієнтовані реформаторські сили й прихильників національно-державної незалежності;
- 2) національно-патріотична, з демократичним і радикально-національним відгалуженнями;
- 3) націонал-комуністична, що пізніше еволюціонувала в бік національної демократії або прагматичного центризму [15].

Після виборів 1990 р. Українська Гельсінкська спілка перетворилася у партію, яка після установчого з'їзду, проведеного 29–30 квітня, дістала назву Української республіканської партії. Це була перша партія парламентського типу в Україні. У квітні ж проведено з'їзд Української християнсько-демократичної партії. Розгорнулася робота, спрямована на створення Селянсько-демократичної партії, а також Демократичної, Соціал-демократичної, Народно-демократичної, Народної партій та Партії зелених України. Відбулося розмежування на консерваторів і

реформаторів у КПРС, з якої виділилась «Демократична платформа», що стала Партією демократичного відродження України.

Під тиском студентів та інших демократичних сил, у жовтні 1990 р. Верховна Рада УРСР скасувала статтю в Конституції УРСР, у якій стверджувалася «провідна і спрямовуюча» роль КПУ.

Таким чином, якщо становлення політичного плюралізму в Україні можна датувати 1988 – 1989 рр., то створення реальної багатопартійності припадає на період весни 1990 – літа 1991 рр. Саме в цей період сформувався політичний спектр, що відображав усі теоретично і практично можливі позиції: від крайньо-лівих до крайньо-правих. Це відбулося досить швидко, бо, в зародку, більшість майбутніх демократичних і націонал-патріотичних політичних течій містилася в організаціях Народного Руху, тоді як КПУ була широким об'єднанням лівих сил, порізного зорієнтованих щодо державності й демократії.

Відносно того, яку партію вважати такою, що виникла першою в Україні, є різні точки зору. Наприклад, цією партією вважають Українську національну партію, яку було створено 21 жовтня 1989 р. на Установчому Зборі партії у м. Львові. Першою партією, яка була зареєстрована Міністерством юстиції УРСР 5 листопада 1990 р. – була Українська республіканська партія (створена 29 квітня 1990 р.). Українська дослідниця М. Кармазіна вважає, що першість має належати Українському християнсько-демократичному фронту, який свій установчий з'їзд провів 13 січня 1989 р. У 1990 р. на II з'їзді назву з «фронту» змінили на «партія» (УХДП) [91, с. 18].

Виникнення партій, альтернативних КПРС, дозволили внести зміни щодо можливості утворення політичних партій в законодавстві як СРСР, так і УРСР. Так, згідно з рішенням лютого (1990 р.) пленуму ЦК КПРС із Конституції СРСР (1977 р.), було вилучено ст. 6 про керівну і спрямовуючу роль комуністичної партії. 24 жовтня 1990 р. було внесено зміни до Конституції України, закріплюючи право громадян на об'єднання у політичні партії. А в ст. 49 вказувалось, що здійснення прав громадян на об'єднання у політичні партії і громадські організації не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачаються законом.

Упродовж серпня – грудня 1990 р. з'явилося ряд постанов

Президії ВР УРСР, які торкалися умов реєстрації політичних партій. Перш за все, це постанова № 281 «Про порядок реєстрації громадських об'єднань» від 29.09. 1990 р. У постанові № 480 «Про доповнення Постанови Президії ВР УРСР від 29.09.1990 р. «Про порядок реєстрації громадських об'єднань», у ст. 1 було зроблено тлумачення поняття «республіканська політична партія». Під останньою розумілася партія, яка мала б мати своїми членами не менше 3 тис. громадян України [91, с. 23].

Утворення політичних партій на першому етапі еволюції партійної системи України відбувалося наступним чином:

1. Утворення політичних партій з політичних об'єднань громадян, які слугували основою політичної партії. Так у червні 1990 р. на базі Української народно-демократичної ліги постала Українська народно-демократична партія. У вересні 1989 р. у м. Києві відбулися I (установчі) Всеукраїнські збори Народного Руху України. У лютому 1990 р. Рух був зареєстрований як громадсько-політична організація, яка згодом послужила основою для створення однойменної політичної партії (зареєстрована Міністром України 1 лютого 1993 р.). У квітні 1990 р. на базі Української гельсінської спілки постала Українська Республіканська партія. У листопаді 1990 р. на базі Київської ліберально-демократичної спілки було утворено Ліберально-демократичну партію України.

2. Утворення партій з громадських об'єднань, які мали неполітичний характер. Наприклад, у травні 1991 р., за сприяння представників Всеукраїнської екологічної асоціації «Зелений світ», створена Партія Зелених України.

3. Нові політичні партії утворювалися внаслідок дезінтеграційних процесів у КПРС. У грудні 1990 р. на базі Демократичної платформи у КПРС постала Партія демократичного відродження України. Незгода з комуністичними цінностями та політикою стали підставою для утворення у червні 1990 р. Української селянської демократичної партії, серед 21 ініціатора створення якої 19 були членами КПРС.

4. Утворенням партій завершилася цілеспрямована діяльність окремих самодостатніх особистостей. Так утворення УХДП стало результатом діяльності батька і сина Січків, Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України» – З. Красів-

ського та І. Кандиби, Народна партія України – ініціатива голови кооперативу «Олімп» (м.Дніпропетровськ) – Л. Табурянського.

5. Розкол та розмежування інтересів в рамках однорідного ідейного середовища. 25 – 27 травня на з'їзді соціал-демократів, внаслідок розколу, утворилося дві партії – Об'єднана соціал-демократична партія України (члени якої дотримувалися принципів «демократичного соціалізму») та Соціал-демократична партія України (відмова від ідеології марксизму і соціалізму).

Таким чином, першою офіційно зареєстрованою партією в Україні була Українська республіканська партія (5 листопада 1990 р.). У наступному 1991 р. Мінюстом України було зареєстровано ще 10 партій. Відповідно до збірника документів українських партій, опублікованого фахівцями ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса, це були наступні партії: УСДП (zareєстровано Мінюстом України 15.01.91), ПЗУ (24.05.91), Дем.ПУ (28.06.91), КПУ (22.07.91), НПУ (28.08.91), ПДВУ (27.09.91), ЛПУ (12.09.91), СДПУ (1.11.91), ОСДПУ (15.11.91), СПУ (25.11.91) [58, с. 43-76].

Характерна ознака даного періоду – існування низки незареєстрованих партій, оскільки вони не могли легалізуватись через малу чисельність (не було 3 тис. членів).

Географічно процес утворення перших партій відбувався водночас у різних регіонах України. Найбільш активно - у містах Києві, Львові, Донецьку, Дніпропетровську. Лідерство у партіях було як одноосібним так і колективним. У більшості випадків перевага віддавалася індивідуальному (функціонував інститут голови партії). Для прикладу: УХДПУ, УНП, УРП, Дем. ПУ). Але існував і інститут співголів: трьох мала ОСДПУ, чотирьох – УНДП, п'ятьох – УСДП, ЛДПУ, дев'ятьох – ПЗУ. Лідерами партій були працівники профспілок, письменники, журналісти, викладачі, політв'язні, представники бізнес-структур, колишні партійні функціонери.

Аналіз партійних програм перших зареєстрованих партій свідчить, що їх гасла мали, в основному, антисистемний характер і були направлені на знищення комуністичної системи. У програмних документах йшлося про докорінну зміну системи влади (запровадження інституту президентства, мажоритарна система виборів, унітарність держави), запровадження ринкових відносин і різних форм власності, гарантія прав і свобод особистості, при-

йняття нової Конституції тощо.

Загалом, ідеологічна палітра перших українських партій була доволі розмаїтою: націоналісти, різного роду демократи (християнські, народні, селянські, ліберальні), зелені, комуністи. Як правило, перші партії чітко ідентифікували себе з певною ідеологічною доктриною. Але незважаючи на це, вони не вказували інтереси якого соціального прошарку захищають. Загальносвітові тенденції еволюції партій відображались і в українському соціумі, відтак в більшості своїй партії позиціонували себе як масові або всеохоплюючі.

Лінії соціальних розмежувань, які транслиювалися у партійну систему цього періоду, відрізнялись від тих, які були запропоновані С. Ліпсетом і С.Рокканом. Перш за все, на думку М. Кармазіної, класичні розмежування були переформатовані у конфлікт Москва-центр – Україна-периферія, традиціоналісти (комуністи зорієнтовані на Росію, прихильники нового союзного договору) – модерністи (націоналісти, самостійники, демократи) [91, с. 23].

Отже, перший період вітчизняного партогенезу завершився такими подіями: 26 серпня Президія ВР України видала указ «Про тимчасове припинення діяльності Комуністичної партії України», через кілька днів – про її заборону. 30 серпня 1990 р. була прийнята Постанова Президії ВР України № 1469, якою були внесені зміни у постанову щодо реєстрації громадських об'єднань. Відтак партії, реєструвалися вже Міністерством юстиції України. Крім того, була внесена зміна щодо чисельності партії, необхідної для реєстрації. Замість 3 тисяч членів норма була зменшена до 300.

Зміна у серпні–грудні 1991 р. політичних реалій (проголошення незалежності, заборона діяльності комуністичної партії, внесення змін у законодавство щодо діяльності партій) дозволяють констатувати завершення першого періоду українського партогенезу.

Регулярна змінюваність влади в результаті загальних вільних і справедливих конкурентних виборів є тим мінімальним критерієм, який відокремлює демократичні режими від недемократичних. Теоретики демократизації визначають в якості головного етапу переходу до демократії «установчі вибори», тобто перший

цикл вільних виборів, що відбуваються після відмови від авторитарного режиму [142, с. 56].

У процесі демократичних переходів, в тому числі і в посткомуністичних країнах Східної Європи, «установчі вибори» відіграють трояку роль: 1) інституціональну – вони встановлюють систему політичних інститутів, в рамках яких розвивається електоральна конкуренція; 2) біхевіоральну – вони формують «меню» переваг і патерни поведінки виборців, тим самим визначаючи і контури нової партійної системи; 3) трансформаційну – вони створюють основу легітимації нових політичних режимів і суттєво обмежують можливості повернення до старих, або переходу до нових недемократичних форм правління [335, р. 26].

Установчими виборами в Україні можна вважати вибори Президента України 1991 і 1994 рр. та парламентські вибори 1994 р. Перші президентські вибори відбулися 1 грудня 1991 р. за системою абсолютної більшості (у разі відсутності кандидата, що набрав абсолютну більшість від числа тих, що взяли участь у виборах, передбачався другий тур, у якому змагалися двоє, що набрали найбільше голосів). Слід відмітити, що більшість політичних партій, які були утворені до президентських виборів, у своїх програмах констатували необхідність введення поста Президента України, який би одноосібно ніс відповідальність за зовнішню і внутрішню політику України. На нашу думку, запровадження поста Президента в кінцевому результаті привело до збереження партійної номенклатури, яка вся переформатувалася в Інститут президентства в Україні (Адміністрація президента, обласні, районні державні адміністрації, Кабінет Міністрів тощо).

1 вересня 1991 р. Рада Народного Руху України висунула В. Чорновола кандидатом на пост Президента України. Швидко виявилось, що націонал-демократичний табір не зможе об'єднатися, а взаємні амбіції унеможливають висунення спільного кандидата. Таким чином, окрім В. Чорновола, балотувалися Л. Лук'яненко та І. Юхновський.

Натомість, свій шанс використала та частина номенклатури, яка перейшла на національні позиції і швидко змогла «адаптуватися» до нової ситуації. У виборчій кампанії вона зуміла використати переваги, які давала їй влада. Можна, звичайно, сперечатися, чи можна називати це адміністративним ресурсом, але Л.

Кравчука було представлено як політика, що привів країну до незалежності та успішно її захищає.

1 грудня 1991 р. також відбувся референдум щодо незалежності України. Всі кандидати на пост Президента агітували за незалежність України. На референдум виносилося питання: «Чи підтверджуєте ви Акт проголошення незалежності України?». Акт дістав підтвердження 90,32% громадян, які взяли участь у голосуванні [172].

У підсумку, балотувалося шість кандидатів: Л. Кравчук, В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, В. Гриньов, І. Юхновський, Л. Табурянський. Проте, основними конкурентами на президентських виборах 1991 р. виступали представник влади, глава парламенту (а до цього – секретар ЦК КПУ) – Л. Кравчук і представник опозиції, дисидент – В. Чорновіл.

Перемога Л. Кравчука над лідером опозиції В. Чорноволом під час президентських виборів пояснюється, зокрема, консервативною орієнтацією українських виборців, які не хотіли так радикально прощатися із минулим. Л. Кравчук позиціонувався у свідомості більшості виборців як загальнонаціональний політик, що дозволило йому мирним способом прийти до незалежності України. Крім того, Л. Кравчук уособлювався з партійною номенклатурою незалежної України, яка також його підтримувала, знаючи, що його перемога забезпечить їй домінування на українському владному Олімпі. Результати виборів подані у Таблиці 3.1.1 [172].

Таблиця 3.1.1

Результати президентських виборів 1 грудня 1991 р.

Результати	К-ть отриманих голосів	Результат у відсотках, %	Партійність
Кравчук Леонід	19 643481	61.59%	Самовисування
Чорновіл В'ячеслав	7 420 727	23.27 %	Народний Рух України
Лук'яненко Левко	1 432556	4.49 %	Республіканська партія України
Гриньов Володимир	1,329,758	4.17 %	Самовисування

Юхновський Ігор	554719	1.74 %	Самовисування
Табурянський Леопольд	182713	0.57 %	Народна партія

Якщо брати результати виборів у регіональному вимірі, то можна констатувати, що Л. Кравчук отримав перемогу в більшості областей України, отримавши понад 50 % голосів виборців. Найбільшу кількість голосів виборців – на Сході України (Донецька – 71, 47 %, Запорізька – 74, 73 %, Луганська – 76, 26 %, Миколаївська – 72, 33 %, Одеська – 70, 69 %). В. Чорновіл здобув рішучу перемогу на Західній Україні (Івано-Франківська – 67, 1 %, Львівська – 75, 86 %, Тернопільська – 57, 45 %), отримав досить багато голосів на Правобережжі, але, загалом, вибори програв. Найменшу кількість голосів він отримав на Сході України (Донецька – 9, 59 %, Луганська – 9, 94 %, АР Крим – 8, 03 %, Одеська – 12,83 %) [172].

Президентські вибори 1991 р., по-перше, окреслили різницю в уподобаннях виборців Заходу і Сходу. По-друге, на виборах були представлені прокомуністичні сили, партійна номенклатура (Л. Кравчук), національно-демократичні (В. Чорновіл, І. Юхновський, Л. Лук'яненко), представник нового підприємництва (Л. Табурянський). Перемогу отримав представник партійної номенклатури, таким чином гарантувавши їй трансформацію у нові владні структури зі збереженням повноти влади.

У 1994 р. відбулися чергові вибори до українського парламенту, які проводилися за новим виборчим законом і мали на меті оновити склад депутатського корпусу Верховної Ради незалежної України. Перший виборчий закон в незалежній Україні був прийнятий на восьмій сесії Верховної Ради України II скликання, 18 листопада 1993 р. Законом встановлювалась мажоритарна система абсолютної більшості, тобто обраним вважався той кандидат, «який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менше як 25% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу». Другий тур виборів також відбувався за системою абсолютної більшості. У ст.43 Закону було введено ліміт явки виборців на виборчі дільниці: «Вибори вважаються такими, що не відбулися, якщо в них

взяло участь менше як 50% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу» [23, с. 31].

Дані статті Закону привели до того, що 27 березня 1994 р. було обрано всього 49 депутатів. Після завершення другого туру виборів, 10 квітня 1994р. обраними були 405 депутатів і Верховна Рада України розпочала свою роботу. У силу відсутності у суспільстві впливових політичних партій, у законі практично нічого не говорилося про участь партій у виборчому процесі.

Після 1991 р., коли Україна стала незалежною державою, перед партіями постала нова політична реальність, до якої вони виявились не готовими, оскільки стратегічна мета цих партій була так швидко досягнута. Усунення ж на деякий час із політичної арени КПУ свідчило про те, що вони перестали бути опозиційними. Реальна економічна і соціальна ситуація в Україні поставила перед новоствореними партіями вимоги сформувавши нові цілі, стратегію і тактику. Більшість партій залишились у стані розгубленості, яка згодом перейшла в кризу. Ця криза була як ідеологічною, так і організаційною.

Незважаючи на значну кількість різних партійних угруповань, які заявили про себе напередодні парламентських виборів 1994 р., жодне з них не стало достатньо впливовим. Серед них: ДемПУ, НРУ, ПЗУ, СПУ та ін. Більшість з них не вирости у міцні організації, що були би здатні виразити корінні інтереси певних прошарків суспільства. Вони мали слабкий вплив на політичні процеси і були неспроможними повною мірою реалізувати суспільні інтереси через інститути і механізми влади. Для цього були об'єктивні чинники: відсутність у більшості із партійних керівників досвіду політичної діяльності; брак детально розроблених програм державного будівництва; руйнівний характер їх діяльності [23, с. 35].

Головними конкуруючими напрямками напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 р. були: націонал-демократичний і комуністичний. Участь політичних партій у парламентських виборах 1994 р. була номінальною. Станом на березень 1994 року Міністерством юстиції було зареєстровано 7 партій, фактично ж приймали участь близько 15. Оскільки на той час виборці добре пам'ятали домінуючий вплив КПРС, то в окремих регіонах (перш за все Західному) вигідніше за все було балотуватись безпартій-

ними.

Нині впевнено можна сказати, що парламентські вибори 1994 р. були найбільш демократичними виборами в нашій державі. Основою даного твердження, на думку Ю. Остапця, є те, що, по-перше, в ході виборчого процесу не було відчутного тиску адмін-ресурсу, який у виборчих кампаніях почав використовуватись пізніше. По-друге, електоральний простір був чітко структурований на лівих, правих, центристів та незалежних (безпартійних) кандидатів і виборцю нескладно було робити свій вибір. По-третє, порівняно невеликими були фінансові затрати на організацію і проведення виборчої кампанії. По-четверте, підприємці (пізніше олігархи) не приймали активної участі у виборчому процесі. У даний період відбувається накопичення капіталу, перерозподіл ринку, а тому участь в електоральному процесі була для них не суттєвою. По-п'яте, у виборах не брали участі PR-технологи [164, с. 172].

Результати виборів до ВР України у розрізі партійності депутатів подано в Таблиці 3.1.2.

Таблиця 3.1.2

Партійний склад ВР України за результатами виборів 1994 року

Назва партії	К-ть мандатів	% мандтів
Комуністична партія	91	22,5
Народний Рух України	21	5,2
Селянська партія України	19	4,7
Соціалістична партія України	14	3,4
Українська республіканська партія	12	3
Конгрес українських націоналістів	5	1,2
Партія праці	5	1,2
ПДВУ	4	1
Демократична партія України	2	0,5
Соціал-демократична партія України	2	0,5
Громадянський конгрес України	2	0,5
УКРП	2	0,5
Християнсько-демократична партія України	1	0,2
Партійні депутати загалом	180	44,4
Безпартійні депутати	225	55,6

Відповідно до норми Регламенту Верховної Ради, який діяв на той час, партії мали право створювати свої парламентські фракції при наявності не менше як 25 депутатів. Таким чином, норма закону дозволяла створити фракцію тільки КПУ. Однак, внаслідок того, що до НРУ приєдналося ряд його симпатиків з числа безпартійних, а до СПУ делегувалося декілька депутатів-комуністів, у ВР вдалося створити фракції ще двох партій. Переважна більшість інших депутатів увійшла до 6-ти депутатських груп, які, діючи на позапартійній основі, не мали ані чітких принципів, ані дисципліни. Тому одним з основних недоліків роботи ВР України 2-го скликання було те, що протягом усього терміну роботи тривав процес її політичної переструктуризації: було створено фракцію СелПУ; утворила свою фракцію Ліберальна партія України, яка не отримала за результатами виборів жодного мандату; вихід депутатів з фракцій СПУ та СелПУ змусив їх створити одну об'єднану фракцію. За відсутності фіксованої парламентської більшості, рішення приймалися ситуативною більшістю, що стало гальмом на шляху просування економічних та політичних реформ [172]. Структура ВР України II скликання на початку та в кінці своєї каденції подана в Таблиці

Таблиця 3.1.3

Структура Верховної Ради України II скликання
на початку та в кінці її конституційних повноважень

Фракції та депутатські групи	Травень 1994	Жовтень 1997
Фракція Комуністичної партії	89	76
Фракція Народного руху України	29	25
Група «Аграрії»	47	25
Фракція Соціалістичної партії	28	–
Група «Центр»	33	–
Група «Реформи»	36	31
Група «Державність»	30	–
Група «Єдність»	31	33
Фракція СПУ–СелПУ	–	35
Група «Конституційний центр»	–	53
Група «Соціально-ринковий вибір»	–	24
Міжрегіональна депутатська група	30	34
Група «Незалежні»	–	23

Група «Відродження і розвиток АПК»	–	21
Позафракційні	21	34
Всього депутатів	336	414

Президентські вибори 1994 р. були достроковими. Їх достроковість була обумовлена перш за все соціально-економічними (економічна криза, шахтарські страйки з вимогою провести дострокові парламентські та президентські вибори) та політичними чинниками (конфлікт між парламентом та президентом фактично паралізував владу). Певним поштовхом до вирішення кризової ситуації, яка склалася в Україні, стали події у Москві, де в 1993 р. конфлікт між Б. Єльциним та Російською Державною Думою російський президент наважився вирішити розстрілом будинку парламенту. В Україні було досягнуто компромісу, що означало дострокові вибори ВР України 27 березня 1994 р. та дострокові вибори Президента України 26 червня 1994 року.

До останнього моменту сподіваючись, що парламент скасує дострокові президентські вибори, Л. Кравчук реєструє свою кандидатуру в останній момент. Як чинний президент, котрий мав підтримку адмінресурсу, він вважався фаворитом виборчої кампанії. Його головним конкурентом став колишній прем'єр-міністр Л. Кучма. Він був підтриманий так званими «червоними директорами». Завдяки їм Л. Кучма міг розраховувати на фінансову підтримку виборчої кампанії. У виборах також приймали участь соціаліст О. Мороз, економіст В. Лановий, спікер парламенту І. Плющ, міністр освіти П. Таланчук, а також В. Бабич. Усі вони, за винятком О.Мороза, стартують як незалежні кандидати, хоча П. Таланчука фактично підтримував Народний Рух України.

У першому турі виборів, який відбувся 26 червня 1994 р., очікувано перемагає Л. Кравчук з 37,7 % голосів. Другим виявиться Л. Кучма з результатом 31,1 %. Л. Кравчук був впевнений, що переможе й у другому турі [172]. Так йому говорили і представники його виборчого штабу. Але представники «червоного директорату», «партійна номенклатура Сходу» зробили ставку на технократа Л. Кучму, який і отримав перемогу у другому турі виборів.

У другому турі (10 липня 1994 р.) Л. Кучму підтримують ліві сили, які рішуче виступили проти Л. Кравчука, якого позиціону-

вали як представника націоналістичного Заходу України. За Л. Кучму проголосувало 52, 14 % голосів виборців, а за Л. Кравчука 45, 06 %. Іншими словами, Л. Кравчука підтримав Захід та частина Центру України, а Л. Кучму – Схід та Південь держави. І це вирішило результати виборів. Л.Кучма отримав на Сході у 2,8 рази більше голосів, ніж Л. Кравчук (73% проти 26%), в той час як у Західному регіоні, навпаки, Л. Кравчук отримав у 2,9 рази більше голосів, ніж Л. Кучма (майже 71% проти 24%). Ось, наприклад, деякі показові результати регіонального голосування у другому турі (див. Табл. 3.1.4) [172].

Л. Кучма виграв вибори не завдяки кращій господарській програмі, а завдяки ставці на етнолінгвістичні та геополітичні питання. Зокрема, він обіцяв надати російській мові статус державної, а також говорив про потребу укріплення зв'язків з Росією.

Таблиця 3.1.4

Регіональне голосування у II турі президентських виборів
10 липня 1994 р.

	Л. Кравчук (%)	Л. Кучма (%)
АР Крим	8,9	89,7
м. Севастополь	6,5	92
Донецька обл..	18,5	79
Луганська обл..	10,1	88
Волинська обл..	83,9	14
Івано-Франківська обл..	94,5	3,9
Львівська обл..	93,8	3,9
Тернопільська обл..	94,8	3,8
Київська обл.	58,3	38,4
Полтавська обл..	37,4	59,2
Вінницька обл.	54,3	42,3

Отже, установчі вибори в Україні успішно виконали покладені на них функції в у мовах демократичного пактового переходу. По-перше, вони встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи. По-друге, виокремили моделі електоральної поведінки населення України, показавши її регіональний характер. По-третє, стали основою легітимації майбутнього політичного режиму.

3.2. Електоральні процеси 1998 – 2002 рр. і розвиток партійної системи України

Новий закон про вибори, прийнятий у вересні 1997 р., встановлював змішану виборчу систему. Відповідно до закону, політичні партії ставали повноправними суб'єктами виборчого процесу, оскільки 225 депутатів мали обиратися в одномандатних виборчих округах, а інші 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій або виборчих блоків партій. Партійні списки були закритими загальнонаціональними. Виборчий поріг становив 4 % [78].

ЦВК зареєструвало суб'єктами виборчого процесу 21 партію і 9 виборчих блоків (19 партій). Отже, у виборах до ВР України 1998 р. прийняло участь сорок політичних партій з 52 легалізованих на той час. Склад виборчих блоків політичних партій подано в Таблиці 3.2.1 [172].

Таблиця 3.2.1

Виборчі блоки політичних партій, які приймали
участь у парламентських виборах 1998 року

№ п/п	Виборчий блок	Партії у складі блоку	Кількість отриманих мандатів
1.	Виборчий Блок «За правду, за народ, за Україну!»	Соціалістична Партія України, Селянська Партія України	34 (29 – за партійним списком)
2.	Виборчий Блок «Національний фронт»	Конгрес Українських Націоналістів, Українська Консервативна Республіканська Партія, Українська Республіканська Партія	5 (в одномандатних округах)
3.	Виборчий Блок «Вперед, Україно!»	Українська Християнсько-Демократична Партія, Партія Християнсько-Демократичний Союз	2 (в одномандатних округах)
4.	Виборчий Блок «Менше слів»	Соціал-Національна Партія, Всеукраїнське Політичне Об'єднання «Державна самостійність України»	1 (в одномандатних округах)

5.	«Блок демократичних партій - НЕП» (народовладдя, економіка, порядок)	Демократична Партія України, Партія Економічного Відродження	1 (в одномандатних округах)
6.	Виборчий Блок «Соціально-Ліберальне Об'єднання» (СЛОн)	Партія “Міжрегіональний блок реформ”, Конституційно-Демократична Партія	1 (в одномандатних округах)
7.	Виборчий Блок «Трудова Україна»	Українська Партія Справедливості, Громадянський Конгрес України	1 (в одномандатних округах)
8.	Виборчий Блок «Партія Праці та Ліберальна Партія - разом!»	Партія Праці, Ліберальна Партія	—
9.	Виборчий Блок «Європейський вибір України»	Ліберально-Демократична Партія України, Українська Селянсько-Демократична Партія України	—

Загальні характерні ознаки виборчої кампанії в багатомандатному окрузі були такими: участь великої кількості партій, що привело до значного розсіювання голосів виборців; прогнозована перемога «лівих» партій; схожість партійних програм і лозунгів ускладнювала вибір виборців; участь у виборах партії влади (нею стала НДП); активне використання політичними партіями ЗМІ для проведення агітації; ряд партій були утворені наспіх перед виборами, а отже, мали суто регіональний вплив; невисокий рейтинг правих партій; «шоузація» виборчої кампанії (залучення в перші п'ятірки відомих акторів, артистів) [257? с/12].

За результатами голосування, 29 березня 1998 р. чотиривідсотковий виборчий бар'єр подолали сім партій і виборчий блок СПУ/СелПУ, які й розділили 225 депутатських мандатів: КПУ – 84 (24,65%), НРУ – 32 (9,4%), СПУ/СелПУ – 29 (8,5%), ПЗУ – 19 (5,4%), НДП – 17 (5,01%), «Громада» – 16 (4,6%), ПСПУ – 14 (4,04%), СДПУ(о) – 14 (4,01%) [172].

В одномандатних округах, за результатами виборів, партійність депутатів була наступною (223 депутати обрано): безпартій-

них – 114 депутатів, КПУ 38 (17, 04 %), НРУ – 14 (6, 28 %), НДП – 12 (5, 38 %), АПУ – 8 (3, 59 %), ВО «Громада» – 7 (3, 14 %), по 3 депутатські мандати відповідно по 1, 35 % отримали (4 партії): СДПУ (о), СПУ, КУН, ПРП, по два мандати (5 партій) – ХДПУ, ПРВУ, Сел. ПУ, УРП, ПСПУ, по 1 мандату (8 партій) – ПП «Сюз», ПП «Міжрегіональний блок реформ», ЛПУ, УПС, Дем. ПУ, СНПУ, УХДПУ, ПП «Християнсько-Народний Союз» [172].

Таблиця 3.2.2

Результати виборів до ВР України 29 березня 1998 року

Назва партії / результат	Загально-держ. виборчий округ мандати/ відсотки	Одномандатні виборчі округи	Всього депутат. мандатів	К-ть мандатів за умови пропорц виборч. системи
КПУ	84 (24, 65 %)	38	112	168
НРУ	32 (9, 4 %)	14	46	64
ВБ «За правду, за народ, за Україну» (СПУ, Сел. ПУ)	29 (8, 55 %)	5 (СПУ – 3, Сел. ПУ – 2)	34	58
ПЗУ	19 (5, 43 %)	–	19	38
НДП	17 (5, 01 %)	12	29	34
ВО «Громада»	16 (4, 67 %)	7	23	32
ПСПУ	14 (4, 04 %)	2	16	28
СДПУ (о)	14 (4, 01 %)	3	17	28
Аграрна партія України	3, 68 %	8	8	
Партія «Реформи і порядок»	3, 13 %	3	3	
КУН	–	3	3	
Інші партії	–	14	14	
Безпартійні	–	114	114	
Всього	225	223	448 (станом на 1.11.98)	

Таким чином, за результатами виборів, у парламенті були

представлені 23 політичні партії (Див. Табл. 3.2.2). Крім партій, які подолали виборчий поріг, високі результати також показали: АПУ – 3, 68 %, ПРП – 3, 18 %, ВБ «Трудова Україна» – 3,06 %, ВБ «Національний фронт» – 2, 71 %, ВБ «Партія праці та Ліберальна партія РАЗОМ» – 1, 89 % , ВБ «Вперед, Україно» – 1, 73 %, ХДП – 1, 29% [172].

Голосування за партії в різних регіонах у 1998 р. підтвердили політологічні висновки про невирішеність у країні проблеми загальнонаціональних партій. Хоч і парадоксально, але навіть найбільш ідеологічні «старі» і електорально визначені партії (КПУ і НРУ) не змогли подолати 4 % бар'єр у всіх областях України. Так КПУ не змогла його здолати у двох областях – Івано-Франківській (2,9%) і Тернопільській (3%). Народний Рух дістав менше 4% голосів виборців у шести областях (Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Сумській, Харківській), а переміг у п'яти областях Західного регіону України – Волинській (17,25%), Івано-Франківській (27,99%), Львівській (32,11%), Рівненській (29,29%), Тернопільській (28,28%) [56? 67].

Маючи третє місце на виборах, ВБ СПУ та Сел.ПУ «За правду, за народ, за Україну» переміг у Черкаській та Хмельницькій областях. Другим ВБ був у 7 областях, а 4% бар'єр подолав у 19 областях. ПЗУ набрала більше ніж 4% голосів виборців практично у всіх регіонах України, за винятком Львівської та Чернівецької областей. НДП пододала 4% бар'єр у 19 регіонах. ВО «Громада» змогла набрати 4% голосів виборців на свою підтримку лише в трьох областях України – Дніпропетровській (35,34%), Кіровоградській (6,27%) та Херсонській (4,95%). ПСПУ набрала більше 4% голосів в 11 регіонах України, а найбільше в Сумській області (20,28%). Останньою з політичних партій, що пройшла до парламенту, за результатами виборів, стала СДПУ(о). Об'єднані соціал-демократи подолали 4% бар'єр голосів виборців у 5 областях України. Найбільше число виборців проголосувало за партію в Закарпатті (31,17%). Саме завдяки голосуванню в Закарпатті партія змогла взяти участь у розподілі депутатських мандатів [56? с/ 74].

Результати виборів 1998 р. показали відсутність співвідношення між партійною і мажоритарною частинами депутатського корпусу, а також відсутність відповідного зв'язку між рейтингом

партій у регіоні та політичною орієнтацією депутатів-мажоритарників.

На відміну від Верховної Ради II скликання, де переважали депутатські групи, у новообраному парламенті (1998 р.) була надана перевага партійно-фракційній формі об'єднання депутатів. У результаті в його складі на першій сесії були сформовані 9 фракцій, кожна з яких носила назву відповідної партії чи блоку партій, і одна група під назвою «Незалежні».

Однак, пізніше партійна структура Парламенту зазнала суттєвих змін. Впродовж діяльності ВР спостерігались постійні масштабні зміни у переліку та розмірах депутатських фракцій та груп. Три фракції припинили своє існування (ВО «Громада», ПСПУ, СелПУ), натомість були утворені 7 нових фракцій партіями, що не досягли успіху на виборах або ж виникли вже після них (ПП «Трудова Україна», ПП «Яблуко», ПРП, ВО «Батьківщина», «Солідарність», «Демократичний Союз», «Регіони України», УП «Єдність»), 34 депутати не ввійшли до жодної з фракцій. Зміна партійності народних депутатів відбувалася під впливом президентської адміністрації, бізнесових структур тощо.

Відіграли свою роль у впливовості партій в парламенті президентські вибори 1999 р. З 15 кандидатів, які взяли участь у виборах, 13 були представниками політичних партій. Переможець виборів, діючий Президент України Л. Кучма, був підтриманий блоком з 12 партій центристського спрямування «Наш вибір – Леонід Кучма». Лідери політичних партій, які брали участь у президентських виборах, отримали в першому турі 49,63% голосів виборців [172].

До другого туру виборів вийшли Л. Кучма і лідер КПУ – П. Симоненко. Активне використання гасла про «ліву загрозу» забезпечило перемогу Л. Кучми. Напередодні схожий сценарій був реалізований в Росії, де перемогу над лідером російських комуністів Г. Зюгановим отримав Б. Єльцин

Після перемоги Л. Кучми суттєво підвищився рейтинг партії СДПУ(о) та ПП «Демократичний Союз», які активно підтримували його на виборах.

Після президентських виборів, у січні 2000 р., за активної участі новоутворених депутатських об'єднань, у ВР України була сформована парламентська більшість із 237 депутатів, членів 11

фракцій та груп: СДПУ(о), ПП «Трудової України», ПЗУ, ВО «Батьківщини», «Відродження регіонів», ВО «Громади», НДП, НРУ, УНР, «Реформи-Конгрес», Незалежних. Існувала ця більшість всього три місяці, з січня по квітень, але це було вперше за 10 років існування українського парламентаризму. Загалом, утворенню більшості у ВР заважало ряд причин, серед яких головними були:

1) механізм обрання і структурування парламенту безпосередньо не орієнтований на створення більшості;

2) існують лише фрагменти взаємодії між урядом і парламентом, а цілий ряд питань цієї взаємодії неврегульовані. Наприклад, депутати і фракції, які голосували за програму уряду, не несуть відповідальності (юридично оформленої) за її реалізацію. Відповідним є і їх відношення до законодавчого забезпечення виконання цієї програми. Не існує правових і політичних передумов участі партій у формуванні Уряду й інших органів виконавчої влади й місцевого самоврядування.

Таким чином, найбільший вплив на прийняття рішень у Верховній Раді мали КПУ, ПП «Трудова Україна», СДПУ(о), ПП «Демократичний Союз», Партія регіонів, СПУ, ВО «Батьківщина». Найменший вплив – партії, які втратили свої фракції.

Особливості організації державної влади в Україні зумовлюють низький вплив політичних партій на формування та реалізацію державної політики. За відсутності конституційного механізму, цей вплив реалізується, як правило, за принципом індивідуальних та колективних домовленостей між партіями, парламентськими фракціями та Президентом України, який здійснює кадрові призначення. У складі Кабінету Міністрів, який очолював голова Партії промисловців і підприємців України А. Кінах, з 21 члена Уряду членами партій були 9 урядовців. У Кабінеті Міністрів представлені 6 партій: ПППУ, СДПУ(о) та АПУ мають по два представники, Партія регіонів, ПЗУ та НДП по одному. Найбільш суттєвий вплив на рішення Кабінету Міністрів України мають ті партії, які тісно співпрацюють з владою (НДП, Партія регіонів) або представляють інтереси ФПГ (ПП «Трудова Україна», СДПУ(о), «Демократичний Союз»).

Участь політичних партій у діяльності органів місцевого самоврядування обмежена недосконалою законодавчою базою,

насамперед закону про вибори органів місцевої влади. З майже 300 тис. депутатів місцевих рад лише 17537 (7,6%) є партійними. Найбільше представництво має КПУ (6675 депутатів, або 2,9%), АПУ (3403 депутати, або 1,8%), НРУ (1969 депутатів, або 0,86%), ВО «Громада» (1402 депутати, або 0,61%), НДП (1366 депутатів, або 0,6%) [172].

Таким чином, суттєвий вплив на електоральний вибір 1998 р. мав суспільно-політичний поділ «бідні» (до яких можна віднести більшість населення України) і «багаті» (представники великого бізнесу). Цим і пояснюється перемога лівих сил на виборах. Після виборів, у результаті загострення відносин між Парламентом і Президентом, набуває актуальності ще один суспільний поділ – між прихильниками і противниками Президента. Слід відзначити, що в 1998 р. не було помітним соціокультурне розмежування на Захід і Схід. За результатами виборів партійна система набула вигляду трьохполюсної: ліві – центр – праві [185, с. 8].

Важливою є характеристика парламентських виборів 2002 р. та вплив їх результатів на розстановку політичних сил під час проведення майбутніх президентських виборів у 2004 р., на що акцентують увагу ряд відомих українських політиків і фахівців [109]. Вірогідні лідери майбутньої президентської кампанії розглядали парламентські вибори 2002 р. як підготовчий етап, перевірку сил і можливість зайняти вигідні позиції напередодні президентських виборів.

Закон, за яким проводилися вибори 2002 р., був схвалений у парламенті 18 жовтня 2001 р. альянсом 11 фракцій та депутатських груп: УНР, НРУ, «Реформи», «Трудової України», НДП, СДПУ(о), «Яблука», «Солідарності», «Регіонів», ПЗУ, ДемСоюзу. Основою компромісу «11» у Верховній Раді було положення закону про формування окружних комісій, згідно з яким в окружній виборчій комісії мали право мати своїх представників ті партії, які подолали на виборах 1998 р. 4% бар'єр, а також ті, які в поточному складі парламенту мають свої фракції [79].

Закон встановлював змішану виборчу систему. 225 депутатів обиралися в одномандатних виборчих округах за мажоритарною системою відносної більшості, а інші 225 – за пропорційною системою із загальнонаціональними партійними списками закритого типу з 4 % виборчим порогом. Тривалість виборчого процесу

згідно закону – 90 днів. При перерахунку голосів у депутатські мандати використовується методика Т.Хейра.

Відрізняється від попереднього закону (1998 р.) і норма, яка обумовлює реєстрацію кандидатів. У законі введена виборча застава. Для політичної партії (блоку) – 15 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян (на 1.12.01 це 225 тис. гривень), а для кандидата в мажоритарному окрузі – 1020 гривень. Виборча застава повертається, якщо партія здобуває більше 4% голосів виборців, а «кандидат-мажоритарник» виграє вибори.

Відтак вибори 2002 р. проходили в умовах, коли виконавча влада, Адміністрація Президента робили все для того, щоб опозиційні сили отримали якомога менше депутатських мандатів. Адміністративний ресурс та політичні технології – це ті основні важелі, якими влада впливала на перебіг і результати виборів.

У 2001 р. відкрито заявили про свою співпрацю з політичними партіями ряд відомих PR-агентств Росії: Фонд ефективної політики Г.Павловського працював з СДПУ(о), Школа культурної політики П.Щедровицького з ВБ «За єдину Україну» та ВБ «Команда озимого покоління», «Група Островського» також співпрацювала з ВБ «За єдину Україну», а ПП «Трудова Україна» консультували французи з команди Ж.Сегана, іміджмейкера президентів Ф.Міттерана і А. Квасневського, консалтінгова група «Імідж-контакт» працювала з Партією регіонів, PR-агентство «Нікколо М» – з ПП «Яблуко» [64].

При проведенні виборів 2002 р. використовувались наступні технології:

- 1) клонування. Ідея клонування використовувалась вже на виборах 1998 р. На противагу СПУ (О.Мороза), була утворена ПСПУ (Н.Вітренко), методом розколу були утворені декілька ліберальних та «зелених» партій і т.д.
- 2) партії трастового типу. Сутність технології – продаж місць в партійних списках. Такі партії не ставлять за мету перемогти на виборах. Ті ж, хто їх створює, присвоює зібрані гроші, заробляючи таким чином на виборах;
- 3) акцентування уваги не на передвиборні платформи партій (блоків) або кандидатів, а на їх іміджі. Вже на парламентських виборах 1998 р. було відмічено, що пересічний виборець ставав мішенню агітаційних атак близько 70 суб'єктів виборчих

змагань різного рівня. По-друге, у контексті передвиборної агітації імідж набуває ваги символічного послання блоку, партії чи окремого кандидата до виборців, які мало цікавляться глибинними питаннями політичного життя та деталями передвиборчих програм. По-третє, за умов символізації політичної інтеракції, доцільність використання політичного іміджу зумовлена необхідністю швидкого і ефективного виходу політичного актора на політичний ринок, контрастнішого його позиціонування на цьому ринку;

- 4) іменні блоки. Сутність технології полягає в назві блоків іменами відомих політичних лідерів. Це допомагає виборцю вирізнити їх з цілого ряду нових передвиборчих проектів. Зокрема, до назви ВБ «Наша Україна» було додано ім'я В.Ющенко, були утворені ВБ «Блок Н.Вітренко» та ВБ «Блок Ю.Тимошенко» [197, с. 24].

Напередодні виборів 2002 р. в Україні було зареєстровано понад 120 політичних партій. Суб'єктами виборчого процесу стали 20 політичних партій та 13 виборчих блоків, до яких увійшло 42 політичні партії [117,2]. Загалом у виборах взяли участь 62 політичні партії. Перелік виборчих блоків політичних партій, які взяли участь у парламентських виборах 2002 р. поданий у Додатку Г.

Важливою особливістю виборчої кампанії 2002 р. було те, що значна частина політичних сил для ефективної участі у виборчій кампанії внутрішньо структурувалася у форматі виборчих блоків. Є всі підстави стверджувати, що на процес структурування мали значний вплив не ідеологічні чинники, а інші: інтереси бізнесу, лояльність чи опозиційність до глави держави тощо. Наприклад, ВБ В.Ющенко «Наша Україна» і ВБ «Блок Ю.Тимошенко» не змогли об'єднатись саме через різне ставлення до Президента України. Під час блокування політичних сил відчутною була дія адміністративного ресурсу – насамперед, за його допомогою був створений ВБ «За єдину Україну».

Політична конфігурація основних політичних сил напередодні виборчої кампанії 2002 р. була наступною: ліві: КПУ, ВБ «Блок Н.Вітренко», СелПУ, СПУ; центристські партії: СДПУ(о), ВБ «За єдину Україну», ВБ політичних партій «Єдність», ВБ «ДемПУ – ПП «ДемСоюз», ВПО «Жінки за май-

бутнє», ПЗУ та інші; праві: ВБ В.Ющенко «Наша Україна», ВБ «Блок Ю.Тимошенко», ВБ «Команда озимого покоління» [185, с. 7].

Найбільш потужними партійними об'єднаннями стали виборчі блоки: ВБ В.Ющенко «Наша Україна», ВБ «За єдину Україну», ВБ «Блок Ю.Тимошенко». ВБ «Наша Україна» був утворений в січні 2001 р. на базі політичних партій: «Вперед Україно» (В.Мусіяка), КУН (Я.Стецько), ЛПУ (В.Щербань), Молодіжної партія України (Ю.Павленко), НРУ (Г.Удовенко), УНР (Ю.Костенко), Республіканської християнської партії (М.Покровський), Партії «Реформи і порядок» (В.Пинзеник), «Солідарність» (П.Порошенко), ХНС (В.Стретович). Партнерами «Нашої України» виступили ще 6 політичних партій: Партія соціального захисту (М.Чечель), Партія захисників Вітчизни (Ю.Кармазін), Соціал-демократична партія молоді (Р.Черненко), Партія «Нова генерація України» (Ю.Мірошниченко), Український союз праці «Орій» (В.Негода) та 118 громадських організацій. Статус блокоутворюючих отримали: НРУ, УНР, ПРП та «Солідарність» [187, 4–5].

ВБ «За єдину Україну» був утворений 5 провладними партіями: ПП «Трудова Україна» (С.Тігіпко), Партія регіонів (М.Азаров), НДП (В.Пустовойтенко), АПУ (М.Гладій), ПППУ (А.Кінах) [185, с. 7].

Третім потужним блоком став ВБ «Блок Ю.Тимошенко», який був утворений 22 грудня 4 партіями: УНП «Собор», ВО «Батьківщина», УРП та УСДП. До утворення блоку УКРП об'єдналась з ВО «Батьківщина».

Крім вищевказаних блоків, шанс подолати 4% бар'єр голосів виборців мали наступні суб'єкти виборчого процесу: КПУ, ПЗУ, ВПО «Жінки за майбутнє», СДПУ(о), СПУ, ВБ «Блок Н. Вітренко», ВБ «Команда озимого покоління».

Таким чином, реальними суб'єктами виборчого процесу можна було вважати не більше 10 політичних партій і виборчих блоків. Призначення ж 23 інших політичних партій і виборчих блоків було дещо іншим. Одні були створеними та приймали участь у виборах з метою розсіювання голосів виборців, інші робили спробу розкрутки нового партійного бренду, треті були суб'єктами «трастового» типу, утвореними для того, щоб зароби-

ти на виборах гроші т.д.

Боротьба між партіями та блоками як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях є одночасно і конкуренцією між ідеологічними доктринами та програмами дій, які вони пропонують. Принципове значення у цій дискусії займає передвиборча програма. За задумом, перевиборна програма партії чи блоку має на меті зафіксувати світоглядні цінності кожного суб'єкта виборчого процесу, а також представити програму дій у наступному парламенті на період 2002 – 2006 рр.

Український дослідник О.Оксак пропонує інструментарій, яким можна користуватись для формалізації основних програмних положень політичних партій. Він пропонує схему аналізу, яка розроблена ним з урахуванням системи індикаторів, вперше запропонованих Д.Клінгеманном, Р.Хоффенбергом, Я.Бургом [202,14]. Система індикаторів О.Оксака дозволяє враховувати специфіку трансформацій у посткомуністичних країнах і включає: зовнішню політику, економіку, добробут та якість життя тощо [158, 14–16].

Огляд передвиборних програм засвідчує суттєву еволюцію цього головного виборчого документа у порівнянні з виборами 1998 р. Абсолютна більшість програм 2002 р. – виразно соціально-економічні документи, де ключовими є вимоги піднесення економіки, створення нових робочих місць, підвищення заробітної плати та пенсії, гарантоване забезпечення безоплатної охорони здоров'я та освіти. Ця соціальність передвиборчих програм підкреслена головними гаслами, що винесені у заголовки чи підназви цих документів. Найчастіше зустрічаються поняття «добробут», «соціальний захист», «справедливість» і «порядок». У той же час головними ознаками нинішнього стану української держави абсолютна більшість програмних документів визначає корумпованість влади та бідність громадян.

Конкретні характеристики передвиборних обіцянок фактично зникли з програмних документів у порівнянні з 1998 р. Жоден із впливових виборчих блоків партій не задекларував цифрових показників своїх програм. Але популістські гасла все ж залишились. Вони притаманні менш знаним і впливовим партіям та блокам. Партія «Нова сила» заявляє, що Україна має стати 120-мільйонною державою за кількістю населення. ВБ політичних

партій «Російський блок» обіцяє здешевлення енергоносіїв у 2,5 рази. Найбільший прожитковий мінімум збирається забезпечити Партія реабілітації тяжкохворих України – 900 дол. США на місяць і т.д. [218].

Слід відмітити, що ідеологічні проблеми у передвиборних програмах відійшли на друге місце, а питання стратегії розвитку практично не дебатується. Деякі політичні сили достатньо чітко формулюють своєю метою зміну нинішнього конституційного та державного устрою країни. Так, головною метою Комуністичної партії робітників і селян визначена «зміна суспільного ладу, соціалістична революція» для «відродження влади Рад як форми диктатури трудящих» [218].

Відбулася суттєва еволюція у програмі КПУ, яка в 1998 р. відстоювала систему радянської влади – «владу трудящих і для трудящих» та необхідність створення «нової добровільної спільноти – союзу рівноправних братніх народів». На парламентських виборах 2002 р. комуністи прагнули «перетворити Україну на парламентсько-президентську республіку» та створити «рівноправний союз братерських держав Росії, Білорусії, України».

Загалом же передвиборні програми на той час ще не стали предметом серйозної суспільно-політичної дискусії і залишаються, скоріше, необхідним атрибутом виборчої кампанії і джерелом досліджень науковців та експертів. Виборці, як і на виборах 1998 р., майбутнє пов'язують не з політичною партією і її програмою, а з особистістю, яка очолює партію чи блок. Порівняльний аналіз політичних програм основних суб'єктів виборчого процесу подано в Додатку Д.

Суттєвою характеристикою виборчої кампанії 2002 р. є поділ політичних партій на ті, які підтримують Президента і на ті, які є опозиційними до Президента. У свою чергу це була і основна лінія розколу серед українського електорату при виборі політичної партії у бюлетені для голосування. І, якщо опозиція в 1998 р. була представлена лівими силами, то напередодні парламентських виборів 2002 р. опозиція представлена політичними партіями, громадськими та профспілковими організаціями, що охоплюють більшу частину політичного спектру: від крайніх правих до лівих. При цьому, системна опозиція поділяє основні цінності, принципи, структуру та цілі існуючої політичної системи, але заперечує

методи здійснення політики; позасистемна – протистоїть основним принципам існуючої політичної системи, виступає за радикальну зміну політичного режиму.

Системна опозиція представлена в Україні наступним чином: права опозиція (поміrkована) – НРУ, УНР, ПРП, ряд інших партій, які увійшли до ВБ В.Ющенка «Наша Україна»; центристська (радикальна) – ВБ «Блок Ю.Тимошенко», реорганізований з Форуму національного порятунку. До блоку, крім партій, входили громадське об'єднання «Україна без Кучми» та Конфедерація незалежних профспілок України (140 тис. чол.); Лівоцентристська опозиція (радикальна) – об'єднана навколо СПУ (О.Мороз).

Позасистемна опозиція представлена наступними партіями: КПУ (П.Симоненко, фракція в парламенті 113 чол.), ПСПУ (представлена в парламенті), СелПУ (представлена в парламенті). Позасистемна опозиція мала сталий, але кількісно обмежений електорат. Головне завдання на виборах – не втратити свій електорат та присутність у парламенті [160, с. 22].

Отже, боротьба на виборах 2002 р. відбувалася між опозиційними і пропрезидентськими партіями, інші партії суттєвого впливу на електоральний процес не мали.

Результати голосування у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі подані автором у Таблиці 3.2.4. Кількість голосів, поданих за партії, які отримали 4 та більше відсотків голосів виборців - 19 млн. 626668 (75,75%). Це значно більше, ніж у 1998 р. (65,79%), і свідчить про те, що у порівнянні з минулими виборами громадяни України стали більш компетентними: вони акуратніше заповнювали бюлетені; чітко розрізняли політичних двійників (КПУ(о) – 1,4% голосів, ВБ «Народний рух України» – 0,15%, Всеукраїнська партія трудящих на чолі з О.Морозом – 0,34%); відмовили у мандатах аполітичним партіям – ПЗУ (1,29%), ВПО «Жінки за майбутнє» (2,11%), Українська морська партія (0,11%); «фальшиво-опозиційним» партіям – ПП «Яблуко» (1,15%), ВБ «Блок Н.Вітренко» (3,22%); політичним проектам, створеним спеціально для виборів – ВБ «Єдність» (1,01%), ВБ «Проти всіх» – 0,11% і т.д. [172]

За формулою перерахунку голосів виборців у депутатські мандати Т.Хейра, ВБ В.Ющенка «Наша Україна» отримав 70 мандатів, КПУ – 59, ВБ «За єдину Україну» – 35, ВБ «Блок

Ю.Тимошенко» – 22, СПУ – 20, СДПУ(о) – 19 [172].

Якби парламентські вибори відбувались в Україні за чисто пропорційною виборчою системою, то за збігання коефіцієнта перерозподілу, виборча квота на 1 мандат становила б 43615 отриманих голосів виборців, а склад парламенту виглядав би наступним чином (Див.Табл. 3.2.4).

Таблиця 3.2.4

Результати виборів до ВР України 31 березня 2002 року

Назва партії / результат	Загально-держ. виборчий округ мандати/ відсотки	Одно-мандатні виборчі округи	Всього депутат. мандатів	К-ть мандатів за умови пропорц виборч. системи
ВБ «Наша Україна»	70 (23, 57 %)	42	112	140
КПУ	59 (19, 98 %)	6	65	119
ВБ «За Єдину Україну»	35 (11, 7 %)	66	101	70
БЮТ	22 (7, 26 %)	–	22	43
СПУ	20 (6, 87 %)	3	23	40
СДПУ (о)	19 (6, 27 %)	5	24	38
ВБ «Єдність»	–	3	3	
ДПУ	–	4	4	
Українська морська партія	–	1	1	
ПНЕРУ	–	1	1	
Безпартійні	–	94	94	
Всього	225	225	450	450

Таким чином, ВБ В.Ющенко «Наша Україна», ВБ Ю.Тимошенко та СПУ О.Мороза могли б отримати майже половину депутатських мандатів – 224, а разом з комуністами – 343. На момент обрання парламенту ця кількість становила 227 депутатів. Крім партій і виборчих блоків, які подолали виборчий поріг, суттєву підтримку на виборах отримали також ВБ ПП «Блок Наталії Вітренко» – 3, 22 %, ВПО «Жінки за майбутнє» – 2, 11 %, ВБ ПП «Команда озимого покоління» – 2,02 %, КПУ (о) – 1, 39

%, ПЗУ – 1, 3 % [172].

Місцева та регіональна влада змушена була підтримувати пропрезидентськи налаштованих кандидатів з умовою, що вони після обрання приєднуються до фракції ВБ «За єдину Україну». До того ж, навіть кістяк фракцій ПП «Трудова Україна» і Партії регіонів у минулому складі парламенту становили депутати-мажоритарники з переважними шансами на повторну перемогу. Мотивація голосування в багатьох мажоритарних округах залишалась суттєво іншою, ніж за партії та виборчі блоки. Зокрема, це стосується ідеологічної мотиваційної складової. У багатьох регіонах виборці не вбачали необхідності в одночасній підтримці і списку виборців і кандидатів-мажоритарників, висунутих партіями чи блоками [275].

Ідеологічно найпослідовнішими в цьому плані виявилися виборці Західної України та Києва, які голосували за список і кандидатів в округах від блоку «Наша Україна», а також Донецької області, де було віддано перевагу кандидатам від блоку «За єдину Україну». Найнепослідовнішими показали себе виборці КПУ, список якої переміг у 100 виборчих округах, але депутатами в них стали лише шестеро комуністів (Див.: Таблицю 3.2.4).

Крім чотирьох партій і двох виборчих блоків, які подолали виборчий бар'єр через мажоритарні округи, до парламенту змогли потрапити представники ще п'яти дрібних партій. Партійна структура парламенту за результатами виборів подана в Таблиці 3.2.5. мала наступний вигляд:

Таблиця 3.2.5

Склад Верховної Ради України за виборами 2002 року
(за партійністю) [172]

№ п/п	Політична партія	Кількість членів партії у ВРУ	Питома вага (%)
1.	Комуністична Партія України	57	12,7
2.	Партія Регіонів	35	7,8
3.	Аграрна Партія України	26	5,8
4.	Соціал-Демократична Партія України (об'єднана)	26	5,8
5.	Народно-Демократична Партія	23	5,1

6.	Партія «Реформи і Порядок»	20	4,4
7.	РУХ (Український Народний Рух)	20	4,4
8.	Соціалістична Партія України	18	4,0
9.	Народний Рух України	17	3,8
10.	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина»	13	2,9
11.	Політична Партія «Трудова Україна»	9	2,0
12.	Партія Промисловців і Підприємців України	7	1,6
13.	Партія «Солідарність»	5	1,1
14.	Партія «Демократичний Союз»	4	0,9
15.	Українська Партія «Єдність»	4	0,9
16.	Українська Соціал-Демократична Партія	3	0,7
17.	Українська Народна Партія «Собор»	3	0,7
18.	Конгрес Українських Націоналістів	2	0,4
19.	Демократична Партія України	1	0,2
20.	Молодіжна Партія України	1	0,2
21.	Ліберальна Партія України	1	0,2
22.	«Союз»	1	0,2
23.	Партія Національно-Економічного Розвитку України	1	0,2
24.	Християнсько-Демократичний Союз	1	0,2
25.	«Вперед, Україно!»	1	0,2
26.	Республіканська Християнська Партія	1	0,2
27.	Українська Народна Асамблея	1	0,2
28.	Українська Республіканська Партія	1	0,2
29.	Безпартійні	148	32,9
	Всього	450	100

Неприродно виглядає ситуація, коли найбільшу парламентську фракцію створив виборчий блок, який за виборчими списками переміг лише в 16 округах Донецької та 2 округах Сумської областей (8% округів). «Хибність тези представників влади стосовно того, що голосування за їхніх кандидатів- мажоритарників означає також підтримку ВБ «За єдину Україну», – на думку М.Томенка, – найкраще ілюструє ситуація в окрузі №36 на Дніпропетровщині, де переміг колишній голова СБУ Л.Деркач, офіційно висунутий цим блоком. У цьому ж окрузі ті ж самі виборці цього ж дня віддали свої голоси за партійний список радикально-настроєного ВБ Ю.Тимошенко, що аж ніяк не може свідчити про їхню підтримку «партії влади» [275].

Розподіл політичних сил у парламенті, за підсумками першої сесії (на 15 липня 2002 р.), мав наступний вигляд: ВБ В.Ющенко «Наша Україна» – 110 депутатів, КПУ – 63, ПППУ і ПП «Трудова Україна» – 40, «Регіони України» – 36, СДПУ(о) – 33, ВБ Ю.Тимошенко – 23, СПУ – 21, НДП – 17, депутатські групи: «Демократичні ініціативи» – 18, «Європейський вибір» – 18, «Народовладдя» – 17, «Народний вибір» – 15, фракція «Аграрії України» – 16 [232,14]. У жовтні 2002 р. лідерами проурядових фракцій було заявлено про утворення парламентської більшості [197].

За підсумками виборів до ВР України 2002 р., ВБ В.Ющенко «Наша Україна» переміг в 14 областях західної, центральної та північної частин України, а також у місті Києві; комуністи – у 10 регіонах сходу і півдня країни; соціалісти – на Полтавщині; а ВБ «За єдину Україну» – в Донецькій області. «Такий територіальний розподіл є дещо незвичайним для України, – відмічає вітчизняний політолог О.Сушко, – де традиційно Західна Україна опинялась у меншості. Нині електоральні симпатії галичан значною мірою збіглися з вибором жителів Поділля, Закарпаття, Буковини, Київщини, Черкащини та Волині» [267, с. 26]. Найбільш суттєвою диференціюючою лінією, як засвідчили результати парламентських виборів 2002 р., можна вважати кордон між Вінницькою та Одеською, Черкаською та Кіровоградською, між Полтавською та Дніпропетровською областями. Це є свідченням зміщення лінії соціополітичного розлому в південно-східну частину України.

Але О.Сушко пише у своїй статті про новий розкол, основою якого є рівень піддатливості населення адміністративним технологіям [282,27]. У деяких регіонах України оформилися регіональні політичні режими, що практикують набагато відвертіше ігнорування базових демократичних засад, аніж це припускається на загальнонаціональному рівні. Так у Львові адмінресурс не спрацював зовсім, у Донецьку – майже на сто відсотків. Подібні режими, правда, у менш завершених формах, заявили про себе в Полтаві, Сумах, Дніпропетровську [267, с. 28].

Таким чином, регіональний вплив політичних партій відображав соціокультурний поділ України на Схід – Захід, але суттєвого протистояння між політичними партіями не спостерігалося.

Результати виборів показали, що перемогу отримали ті партії, які мають організаційну структуру, реальне членство в партії, чітко сформовану ідеологію та політичну платформу, підготовлені, навчені кадри, фінансову підтримку. Таких партій, на жаль, виявилось дуже мало. У виборах 1998 р. та 2002 рр. лише 6 партій самостійно приймали участь: КПУ, ПЗУ, СДПУ(о), Всеукраїнська партія трудящих, СДПУ, УНА. В 2002 р. серед 6 переможців виборчої кампанії – 3 політичні партії (КПУ, СПУ, СДПУ(о) та 3 виборчі блоки.

За оцінками експертів, на проведення повноцінної кампанії політичної партії (чи виборчого блоку) необхідно \$ 7–10 млн. За показниками надходжень до виборчих фондів, лідерами є провладні партії (блоки): ВБ «За єдину Україну» отримав 2,56 млн. грн.; СДПУ(о) – 2,55 млн. грн.; ВБ В.Ющенко «Наша Україна» лише трохи поступився провладним партіям, отримавши 2,53 млн. грн. Найбільш затратними (у перерахунку на одне здобуте депутатське місце в загальнодержавному окрузі) були кампанії СДПУ(о) та ВБ «За єдину Україну», які на один депутатський мандат витратили відповідно 134 тис. грн. та 73 тис. грн. Такі грошові витрати свідчать про тіньове фінансування політичних партій і виборчих кампаній фінансово-політичними угрупованнями [164, с 216].

Таким чином, відсутність механізму реалізації результатів виборів – це свідчення того, що в політичну систему України мають бути внесені суттєві зміни. Про необхідність реформування

органів державної влади заявили після парламентських виборів як лідери проурядових, так і лідери опозиційних партій. Про необхідність такої реформи заявив і Президент України Л.Кучма. Основні напрямки такої реформи запропоновані В.Ющенком у формі політичного договору, а саме: а) законодавче врегулювання діяльності парламентської більшості та парламентської опозиції; б) запровадження пропорційної моделі виборів до ВР України, а також до обласних, районних і міських Рад; в) виборність керівників області (нинішніх голів ОДА); г) розведення в часі парламентських і місцевих виборів; д) формування Кабінету Міністрів парламентською більшістю і т.д. [59, с. 768].

У березні 2003 р. Президент України вніс на обговорення Верховної Ради проект Закону “Про внесення змін до Конституції України”, у якому були запропоновані основні напрямки політичної реформи.

3.3. Формат партійної системи 1991 – 2004 рр.: ідеологічне позиціонування, класифікація, способи утворення та класифікація політичних партій

Трансформаційні процеси в українському соціумі, які розпочалися з проголошенням незалежності, мають суттєвий вплив на політичні процеси, в тому числі і на еволюцію партійної системи у її головних вимірах: ідеологічному, організаційному, регіональному та інших. Український політикум на початку 90-х нагадував розмаїту картину, у якій були представлені класичні ідеологічні течії. Відмінною і водночас характерною його рисою було те, що жодна з них не мала домінуючого становища та беззаперечної підтримки більшості населення.

Систему ціннісних координат, за якими визначався політичний спектр суспільних настроїв та уподобань як політичних еліт, так і електоральних груп в Україні, складала, насамперед, такі, як українська державність і незалежність, багатоманітність форм власності, зовнішньополітичний вибір країни, мовне питання, вибір форми адміністративно-територіального устрою держави, форми правління (парламентська чи президентська республіка, однопалатний чи двопалатний Парламент, системи місцевого самоврядування, виборчої системи та інших. Саме у взаємодії цих ба-

зових ціннісних засад формувався український політичний простір, його неповторність і своєрідність.

Партійний простір країни за векторною спрямованістю «ліві – праві – центр» був в цей період наступним. Спочатку лівий сегмент був представлений КПУ, ПСПУ, СПУ, Сел. ПУ. Комуністичні ідеї у наступні роки трансформації українського соціуму виявились настільки благодатними, що на їх основі було утворено ще ряд партій: КПТ (1999 р.), КПУ (о) (2000 р.), КПРС (2001 р.). Крім того у 1996 р. з'явилась і ПСПУ (1996) [58].

Ставлення КПУ до національної державності можна визначити як таке, що перебувало у певній динаміці – від критичного сприйняття самої ідеї на початку її утвердження до поступового визнання реалій такими, якими вони були наприкінці 90-х рр. ХХ ст. У значної частини представників цієї політичної сили домінуючими були настрої, обумовлені ностальгійними спогадами про «велику й могутню державу» та «інтернаціональне братерство народів», втіленням яких для них залишався Радянський Союз [58].

Навпаки, українську модернізацію, що розпочалася на базі реабілітації приватної власності і вела до «капіталізації», класового поділу суспільства, вони оцінювали виключно негативно. Зовнішньополітичним пріоритетом для комуністів залишалася ідея «слов'янського союзу», що мав би складатися з Білорусі, Росії та України. Комуністи послідовно обстоювали позиції офіційної двомовності в Україні. Змінивши войовничий атеїзм на терпимість щодо церкви, вони виступали за відокремлення церкви від держави.

Проект українського суспільства, обстоюваний комуністами, передбачав патерналістську опіку з боку державної бюрократії, роль держави як адміністративного органу управління. Для суспільства і країни, що самовизначаються і перебувають у пошуку власної ідентичності та моделі розвитку, нав'язування такої ідейно-політичної конфронтації дестабілізує, здійснює гальмівний вплив на його модернізацію.

Прогресивна соціалістична партія України обстоювала крайньо радикальні методи боротьби з владою та опонентами. З вуст лідерів цієї партії нерідко можна було почути погрози політичної розправи та репресій, коли вона здобуде владу [58]. Розбіжності в

розумінні тактики боротьби призвели до принципових розходжень «прогресивних соціалістів» з комуністами та соціалістами, яких лідери ПСПУ постійно звинувачували в опортунізмі та «зраді інтересів трудящих».

Соціалісти, зі свого боку, виявляли значно більшу поміркованість порівняно з ПСПУ та КПУ. Вони стали на шлях визнання дрібної приватної власності, хоча рішуче виступили проти приватизації землі. Порівняно з радикальними лівими, ця політична сила виявилася значно патріотичнішою щодо державності, підтримала національне відродження, демонструвала терпимість щодо релігії та церкви. Не досягнувши помітних успіхів ні на парламентських, ні на президентських виборах і зазнавши розколу, СПУ почала демонструвати більший дрейф у бік соціал-демократичної платформи західного зразка [58].

Відданість цій ідеології в Україні також проголосила Соціал-демократична партія України (об'єднана). Вона виявила тяжіння до центру, але за програмою й діями стала його лівим крилом, що зробило її партією перехідної ланки між центром і лівими. СДПУ(о) послідовно демонструвала державницькі позиції, відданість курсу на економічні ринкові реформи, але не за рахунок населення, а за допомогою сильної державної політики соціального захисту. У зовнішньополітичному аспекті вона стала на позиції здорового економічного прагматизму, схильючись до збалансованої зовнішньополітичної стратегії, паритетного розвитку між Заходом та Сходом. У мовному питанні партія декларувала лояльність до чинного законодавства, але на практиці, зокрема через діяльність підконтрольних їй засобів масової інформації, надавала пріоритет виробництву російськомовного продукту.

Аналогічним був партійний бум і в правій частині спектру. У 1992 р. створені: УКРП, УНКП, ХДПУ, у 1993 р. – КУН, ВО «Державна самостійність України», Організація українських націоналістів в Україні, у 1995 р. – Соціал-Національна партія України та інші. Загалом створення партій, які ідентифікували себе як праві, активно тривало до 1997 р. [58]

Слід відмітити, що права частина політичного спектра України виявилася значно розпорошеною. У ньому утворилося як помірковане, так і радикальне крило. Національну ідею радикали розуміли як ідею державної самостійності та надання титульному

етносу пріоритету в політичних правах. Такими засадами політичної боротьби керувалися ПП «Державна самостійність України», Національно-соціальна партія, Українська національна асамблея. З більш поміркованими гаслами виступили Конгрес українських націоналістів, Українська консервативна республіканська партія, Українська республіканська партія. Що ж до правоцентристського напрямку, то його представниками стали партії так званої національно-демократичної орієнтації – Народний Рух України, Український Народний Рух, Партія «Реформи і порядок». Названі та інші, менш чисельні і менш популярні партії правого спектру, проявили себе носіями ідей української державної самостійності, патріотизму, приватної власності та ринкових реформ, але з акцентом на національні пріоритети, як-от: підтримка вітчизняного виробника, національного капіталу, жорсткий контроль з боку держави за інвестиційною сферою. Їх відрізняла прозахідна орієнтація, причому не лише економічна, а й військово-політична. Праві стали відданими поборниками принципу єдиної державної мови та національної церкви.

Разом з тим, з багатьох питань позиції правих мали суттєві відмінності. Якщо крайні праві партії стали виразниками етнорадикалізму, то правоцентристи обстоювали ідею націонал-демократії. Праві партії та їхні лідери мали значно більшу підтримку виборців у західних регіонах держави, аніж у східних та південних.

Український політичний центр з'явився на політичній арені на початку 90-х рр. ХХ ст. Такі політичні сили, як Партія демократичного відродження України, ВО «Нова Україна», Ліберальна партія України стали провісниками політичного центризму. Провідними ж політичними силами центристського спрямування стали Народно-демократична партія, Аграрна партія України, Демократична партія України, Трудова партія України.

Базові цінності центристів є наступними: обстоювання позицій національно-державного суверенітету, ринкових реформ, пріоритетний розвиток національного товаровиробника, питання економічної політики [91, с. 29].

Розбіжності, що існують між центристами, стосуються насамперед ролі державного чинника в реформаційних процесах. Тоді як одні домагалися, щоб на перехідному етапі роль держави

зростала або принаймні не знижувалася, то інші відводили державі лише роль «нічного вартового» і розраховували на ринок, на його здатність самостійно збалансовувати економічні пропорції й налагоджувати оптимальну систему виробництва. Більшість із них виступила за збалансований розвиток партнерських відносин як з країнами Заходу, так і Сходу. У мовному питанні вони стали на позицію неухильного дотримання конституційного статус-кво з одночасним врахуванням тієї ситуації, що історично склалася на теренах України. У церковно-релігійних питаннях здебільшого виявляли нейтралітет.

Характерним для цього періоду було утворення політичних партій представниками російського націоналізму в Україні. Їх важко ідентифікувати на ліво-правій партійній шкалі, так як деякі можна віднести до лівих, а деякі до правих партій. Своєрідним відправним моментом у розвитку російського націоналізму був 1993 р., коли у травні органами влади було зареєстровано Громадянський конгрес України (з квітня 1998 р. і донині – Слов'янська партія), а у жовтні – Партію слов'янської єдності. Відтоді в українському партійному середовищі почали постійно з'являтися проросійські, слов'янські партії, які декларували відновлення колишнього Союзу або іншого утворення під егідою Росії. У вересні 1998 р. було зареєстровано Партію «Русько-Український Союз» (з червня 2009 р. – Партія «Русь»), у січні 1999 р. – ПП «Русь єдина» (з квітня 2003 і донині – ПП «Держава»), у березні – ПП «Єдина Київська Русь», у серпні 2000 р. – Партію Ліберально-демократичні реформи (з вересня 2000 р. – Партія «Світло зі Сходу», з листопада 2002 р. – ПП «ЗУБР», у березні 2001 р. – ПП «За Русь єдину» (з червня 2002 р. й донині ПП «Руський блок»), ПП «Союз». 1 лютого 1999 р. був утворений «Конгрес русских обществ Украины», який об'єднав 42 організації у 18 регіонах України.

Кількісне зростання проросійських (націоналістично налаштованих) партій свідчило про наявність в українському суспільстві великої кількості людей, зорієнтованих на Росію. Такої ж орієнтації були і прихильники різного роду комуністичних партій та деяких соціалістичних партій. Недаремно на сторінках інтернет-видання Слов'янської партії зазначалось, що на Україні надзвичайно гостро стоїть питання утворення потужної проросійської

партії, яка б ставила собі за мету відновлення впливу Росії. Для цього необхідне запровадження федеративного державного устрою, створення автономій на територіях Одеської, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької областей. Об'єднання Луганської і Донецької областей та утворення Донбаської республіки тощо.

Партійні програми цих партій – це симбіоз ліберальних, консервативних, комуністичних та націоналістичних ідей. Їх аналіз свідчить, що для більшості з них не сприймався сам факт існування незалежної України. Відтак, ПСПУ ратувала за «відтворення СРСР», КПУ (О) – за створення «Союзу суверенних Свободних республік», КПУ – відродження «Союзу братніх народів» тощо [59].

Незважаючи на безапеляційну антиукраїнську пропаганду та анти системність, ці партії не тільки не були заборонені Міністром України, а й постійно приймали участь у виборчих кампаніях різного рівня, активно пропагуючи свої ідеї. У той же час в законі про політичні партії сказано, що забороненими можуть бути організації, які пропагують національну ворожнечу та виступають за порушення цілісності держави.

Крім вищевказаних партій, у цей період з'являється цілий ряд політичних сил, які для своєї привабливості використовують найрізноманітніші ярлики. Це професійні партії (інтелігенції, вчителів), гендерні, релігійні тощо.

Можна виокремити наступні умови і фактори, які протягом 1991 – 2004 рр. обумовлюють становлення партійної системи України.:

а) посткомуністичний характер трансформації українського соціуму, відсутність історичних партій та традицій політичної саморганізації громадян;

б) перехідний характер економіки, виникнення нових соціальних прошарків населення, значне майнове розшарування, падіння життєвого рівня населення;

в) невідокремленість політики і бізнесу, лобіювання корпоративних інтересів у структурах влади через партійні структури, інституціонування фінансово-промислових груп та їх вплив на виникнення і діяльність політичних партій; боротьба між собою груп корпоративних економічних інтересів, через представництво в

органах влади, за вплив на Президента і Кабінет Міністрів України.

г) незавершеність процесу правової інституціоналізації системи державної влади і національного поля політики, істотна політико-правова невизначеність статусу, ролі й умов діяльності політичних партій, їхніх взаємин з Урядом, між собою тощо.

д) недовіра до політичних партій як суб'єктів політики, орієнтація громадян на персоніфіковані форми політики (харизматичних лідерів) на шкоду інституціональним.

ж) малочисельність та слабка впливовість політичних партій, відсутність належної суспільної підтримки.

Процес утворення політичних партій у визначений період відбувався наступним чином:

1. Утворення шляхом виходу окремих груп з лав КПУ;
2. Створення політичних партій на основі опозиційних рухів та об'єднань громадян, які виникли в процесі перебудови (НРУ, Партія зелених України);
3. Партії антикомуністичного та антирадянського спрямування, зародження яких мало як власну, так і еміграційну природу та походження (КУН, ОУН);
4. Утворення внаслідок розколів у вже існуючих політичних структурах (ПСПУ, СДПУ (о)).
5. Утворення партій адміністративним шляхом (АПУ, НДП, ПППУ, КПУ (о), ВО «Справедливість» та інші);
6. Утворення політичних партій для захисту інтересів фінансово-промислових груп (ПП «Трудова Україна», ЛПУ, ПП «Демократичний Союз», ПНЕРУ);
7. Утворення партій як проектів окремих політиків. У такий спосіб амбітні політики робили спробу збільшити свою політичну вагу та вплив на прийняття рішень. Партії – «особисті проекти» також створювалися з метою їх продажу фінансово-промисловим групам або окремим бізнесменам як засоби політичної легалізації. Партії цього типу створювалися як «з нуля», так і шляхом розколів вже існуючих партій, як правило, з вдалими ідеологічними «брендами». Цим можна пояснити факт існування відразу кількох партій, що мають у своїх назвах похідні від назв основних політичних ідеологій: кількох Рухів, соціал-демократичних, ліберальних

та інших.

У той же час слід відмітити, що в окремі роки, в залежності від особливостей розвитку суспільства та політичної кон'юнктури, домінували ті чи інші способи утворення партій. Аналітики УНЦЕПД ім. О. Разумкова акцентують увагу на наступних особливостях партогенезу:

- 1) 1990 – 1991 рр. – створення перших альтернативних КПУ політичних партій на базі громадсько-політичних об'єднань не-комуністичної орієнтації, неформальних суспільних рухів часів перебудови;
- 2) 1992 – 1994 рр. – легалізація найбільш впливових партій – носіїв альтернативних ідеологій – КПУ та НРУ, інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під «брендами» експерти УЦЕПД розуміють проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та іншої ідеології як основи партійної діяльності та партійних програм;
- 3) 1995 – 1998 рр. – перші розколи в партіях «брендового» типу (утворення Прогресивної соціалістичної партії України, Соціал-демократичної партії України (об'єднаної)), започаткування та інтенсивний розвиток тенденції утворення партій адміністративним шляхом, а також партій – «політичних проектів» фінансово-промислових груп та окремих осіб;
- 4) 1998 – 2002 рр. – утворення політичних партій, опозиційних до Президента України (перших дійсно опозиційних партій); утворення партій адміністративним шляхом, а також, як політичних проектів різних структур і політиків [167, с. 280].

Отже, протягом перших років незалежності партії створювалися у відповідь на суспільний запит, представляли та відстоювали певну політичну ідеологію. Згодом ідеологічний чинник створення партій став суттєво поступатися за своїм впливом адміністративним, бізнесовим та суб'єктивним факторам. Значна частина партій почала створюватися та діяти не у відповідь на соціальний запит, як інститути формулювання та просування інтересів широких суспільних верств, а як засоби політичної легалізації і боротьби інтересів окремих груп та осіб, які прагнули або зберегти, або здобути владу. Природно, що такі партії створювалися

(активізувалися) саме в ті моменти політичного життя, коли склад владного корпусу міг або змінитися, або отримати підтвердження своєї легітимності – у моменти виборчих кампаній чи референдумів.

Динаміка утворення політичних партій в Україні була наступною: 1998 рік – 1 (Українська християнсько-демократична партія), 1989 – 1 (Українська національна партія), 1990 – 3 (УРП, УНДП, ПСВ), 1991 – 10, 1992 – 6, 1993 – 17, 1994 – 7, 1995 – 4, 1996 – 5, 1997 – 12, 1998 – 14, 1999 – 25, 2000 – 19, 2001 – 23, 2002 – 2, 2003 – 2, 2004 – 8, 2005 – 24, 2006 – 12, 2007 – 4, 2009 – 12, 2010 – 14, 2011 – 13, 2012 – 7, 2013 – 6, 2014 – 39. Станом на кінець 2014 року Міністерством юстиції зареєстровано 235 політичних партій. Динаміка утворення політичних партій в Україні трактується дещо по-різному. Перш за все тому, що після прийняття Закону України «Про об'єднання громадян в Україні» (1992 р.) відбулася перереєстрація політичних партій. Відтак, дехто з дослідників подає дані після переєстрації, а інші дослідники базуються на інформації про утворення політичних партій та їх легалізацію, починаючи з кінця 80-х рр. ХХ ст. Автор роботи динаміку утворення політичних партій прослідкувала за результатами дослідження науковців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса (керівник проекту професор М. С. Кармазіна) [59]. Найбільша кількість партій, виходячи з наведеної статистики, реєструється напередодні парламентських виборах.

Взявши за критерій спосіб утворення, політичні партії України можна класифікувати наступним чином (Див. Таблицю 3.3.1).

Таблиця 3.3.1

Класифікація політичних партій України за способом
їх утворення

Спосіб утворення	Приблизна кількість	Основні приклади
Ідеологічні партії	33	КПУ, СПУ, НРУ, СДПУ, ЛПУ, УРП
Партії – бізнес-проекти, утворені або взяті під контроль ФПГ	13	“Демократичний союз”, “Трудова Україна”, СДПУ(о), ПНЕРУ

Адміністративні партії, утворені за допомогою адміністративного ресурсу	3	НДП, АПУ, Партія регіонів
Партії – “особисті проекти”	40	ПСПУ, НРУ(є), ВО “Єдина родина”, Патріотична партія України і т.д.

За результатами обрахунку індексів ефективною кількості партій, фракційності, диспропорційності, неусталеності партійних уподобань, можна побудувати наступну порівняльну таблицю. Нами не враховуються результати виборів до ВР України 1994 р., оскільки в них не було партійної складової (Див.Табл. 3.3.2).

Таблиця 3.3.2

Емпіричні показники функціонування
партійної системи України (1991 – 2002 рр.)

індекси	ЕКЕП	ЕКПП	F	I p	IG	I ped	Коеф редуц
1998	11,9	4,7	0,8	82,9	10,8	24	53,7
2002	7,9	4,67	0,78	87,8	7,8	15	37,8

Високий індекс фракційності та чисельні показники індексів ефективною кількості електоральних і парламентських партій засвідчують наявність в Україні багатопартійної системи. Зменшення індексу Педерсена констатує певну усталеність партійних уподобань впродовж парламентських електоральних циклів 1998 та 2002 рр. Показники, які характеризують вплив виборчої системи на пропорційність результатів є такими, які відповідають усталеним зразкам електоральних систем розвинутих демократій.

Аналізуючи формат партійної системи України 1991–2004 рр., необхідно зупинитись на правовій інституціоналізації політичних партій у цей період.

До прийняття Закону про політичні партії, їх діяльність в Україні регламентувалась Законом України «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 р.). В ст. 1 цього Закону вказувалось, що об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асо-

ціація, фонд, спілка тощо) відповідно до цього Закону визнається політичною партією або громадською організацією. Політичною партією є об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі. Громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

У ст.15 вказувалось, що для реєстрації політичної партії засновники мають подати заяву з підписами не менше 1 тис. громадян України, які мають виборче право. Така норма закону уможливила реєстрацію великої кількості партій на початковому етапі партогенезу. Закон «Про об'єднання громадян», не дивлячись на ряд недоліків, мав і ряд позитивних рис, а саме: обумовлював механізм створення, реєстрації та засади діяльності політичних партій [82].

Тому Закон України «Про політичні партії в Україні» (від 5 квітня 2001 р.) майже повністю відтворював його. У першому розділі «Загальні положення» дається визначення поняття партії, обумовлюються права громадян, що утворюють політичну партію, вказуються гарантії діяльності політичних партій.

Відповідно до статті 3 Закону «Про політичні партії в Україні», партії можуть створюватись і діяти лише з всеукраїнським статусом. Таким чином, Закон не передбачає можливості реєстрації та діяльності регіональних партій. Ці норми були критично оцінені Венеціанською комісією. Остання, зокрема, відзначила, що відповідне положення «є юридичною перешкодою на шляху утворення партій, які зосереджували б свою діяльність на питаннях регіонального значення» [83].

Крім того, у Кодексі належної практики у сфері політичних партій Венеціанська комісія особливо наголосила на тому, що державні органи не повинні обмежувати право утворення політичних партій як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях. У цьому контексті також варто відзначити, що у більшості країн (Австрія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Мальта, Фінляндія, Франція, Японія та ін.) законодавство не про-

водить розмежування між національними і регіональними (місцевими) партіями, дозволяючи функціонування обох видів.

А ст.5 забороняє утворення і діяльність політичних партій, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на ліквідацію незалежності України, насильницьку зміну конституційного ладу, підлив безпеки держави, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни і расової ворожнечі, посягання на права і свободи людини, посягання на здоров'я людини. Крім того, партіям забороняється утворювати військові формування.

У другому розділі «Членство в політичних партіях та їх утвореннях» наголошується, що членом політичної партії України може бути лише громадянин України. Громадянин України може бути членом лише однієї партії. Не можуть бути членами політичних партій судді, працівники прокуратури, органів внутрішніх справ, СБУ.

Підкреслюється, що для реєстрації політична партія обов'язково повинна мати Програму і Статут, тобто документи, які поряд з законами України регламентують її діяльність. У статуті має бути прописано: перелік статутних органів; порядок вступу в політичну партію; порядок створення обласних, районних, міських організацій та осередків; джерела фінансування та ін.

Для реєстрації партії має бути рішення про створення політичної партії, прийняте на установчому з'їзді з підписами 10 тис. громадян України, які мають право голосу, зібраними у 2/3 районів, 2/3 областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у 2/3 районів АРК. Реєстрацію партії здійснює Міністерство Юстиції України, яке упродовж 30 днів після подання документів приймає рішення. У нових політичних реаліях АРК та Севастополь не підлягають юрисдикції України. Відповідно і вимога закону щодо цих територій не дійсна [83].

У третьому розділі «Реєстрація та права політичних партій» висуваються вимоги до процесу реєстрації політичних партій, гарантується свобода опозиційної діяльності.

Четвертий розділ «Кошти та інше майно політичних партій», на нашу думку, є невдалим, оскільки в ньому не закладені основи регулювання фінансової діяльності партій. Цим розділом забороняється фінансування політичних партій органами державної

влади і місцевого самоврядування, державними і комунальними підприємствами, установами, іноземними державами, їх громадянами, благодійними і релігійними організаціями, анонімними особами, політичними партіями, які не входять до того ж блоку, що і дана партія і т.д.

На нинішній день в Україні не існує прямого державного фінансування політичних партій. У той же час, 27 листопада 2003 р. парламентом було ухвалено Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні», який запроваджував державне фінансування статутної діяльності партій та відшкодування партіям витрат, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації. Згідно із Законом, державне фінансування статутної діяльності партій мало розпочатись з 1 січня 2007 р., а за результатами чергових парламентських виборів у 2006 році партіям мали бути відшкодовані витрати, пов'язані з фінансуванням їхньої передвиборної агітації [24, с. 120].

Але Закон «Про Державний бюджет України на 2007 рік» зупинив дію цих положень на 2007 рік, а Закон «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» – взагалі скасував їх.

Відповідно до Закону від 27.11.2003 р., пряме державне фінансування мало здійснюватись у двох формах: 1) фінансування статутної діяльності політичних партій, не пов'язаної з їхньою участю у виборах до органів державної влади і органів місцевого самоврядування; 2) у формі відшкодування витрат на фінансування передвиборної агітації з виборчих фондів партій, у тому числі партій, які входили до складу виборчих блоків.

Право на пряме державне фінансування статутної діяльності отримували партії, які самостійно або у складі виборчих блоків подолали 3 % виборчий бар'єр. Право на відшкодування витрат, пов'язаних із здійсненням передвиборної агітації, також надавалось лише тим партіям, які самостійно або у складі виборчих блоків подолали виборчий бар'єр [290, с. 18].

Обсяг фінансування статутної діяльності партій визначався шляхом множення 1 % розміру мінімальної заробітної плати станом на 1 січня року, що передував року початку державного фінансування, на кількість виборців, включених до списків вибор-

ців на останніх чергових виборах народних депутатів України. Таким чином, якщо б державне фінансування статутної діяльності політичних партій свого часу було запроваджене, у 2010 році на ці цілі було б виділено 227 049 748, 2 грн. (19 831 590 євро).

Ця сума мала розподілятися Міністерством юстиції між партіями і виборчими блоками, які подолали виборчий бар'єр, пропорційно до кількості голосів виборців, поданих за кандидатів від відповідної партії чи блоку на парламентських виборах.

Гранична сума коштів, яка могла бути отримана партією чи виборчим блоком в якості відшкодування витрат на здійснення передвиборної агітації на парламентських виборах, встановлювалась законом про вибори. У 2006 р., згідно з законом, політичним партіям і виборчим блокам, які подолали виборчий бар'єр, відшкодовувались фактично здійснені витрати, але не більше ніж 100 000 розмірів мінімальної місячної заробітної плати для кожної партії або виборчого блоку [290, с. 22].

Венеціанська комісія, з метою гарантування рівних можливостей для різних політичних сил, рекомендує не обмежувати державне фінансування лише фінансуванням парламентських партій, але і поширити його на партії, які «представляють значну частину електорату і висувають кандидатів на виборах».

П'ятим розділом «Державний контроль політичних партій» обумовлено, що контроль за діяльністю партій здійснює Міністерство Юстиції України та Центральна і окружні виборчі комісії. За порушення законів України до партій можуть бути вжиті наступні заходи: попередження про недопущення незаконної діяльності або заборона політичної партії.

Регулюється Законом і організаційна структура українських партій. Організаційна структура політичних партій в Україні подібна і її утворюють:

1. Керівні та центральні партійні органи (з'їзд політичної партії, голова політичної партії, політична рада, президія політичної партії, секретаріат президії, керівник секретаріату, ревізійна комісія);

2. Територіальні (регіональні) партійні організації (Київська міська партійна організація, Севастопольська міська партійна організація). Регіональна структура нагадує структуру Центральних органів; партійна конференція, голова територіальної організації,

політична рада, президія територіальної організації, секретаріат (виконком), ревізійна комісія).

3. Районні та міські (первинні, сільські, селищні, районні в містах) партійні організації. Знову ж таки, структура управління на цьому рівні є схожою до попередніх (партійна конференція, голова партії, політична рада, президія, виконавчий комітет, ревізійна комісія).

Усі структурні організаційні ланки мають в Україні приблизно однакові назви, крім партій національно-демократичного спрямування (Народний рух України, Республіканська партія України), які використовують національно-історичні назви (Наприклад, Центральний провід).

Регулювання діяльності політичних партій в парламенті здійснюється Регламентом ВР України. Визнаною може бути фракція, яка відповідає трьом вимогам: утворена на основі партії чи виборчого блоку, вона повинна включати не менше 15 народних депутатів; повна і скорочена назва фракції має відповідати назві політичної партії (виборчого блоку); повинна бути зареєстрована в Апараті ВР України.

Після набуття чинності змін до Конституції України від 8.12.2004 року, Регламент Верховної Ради тривалий час не передбачав можливості реєстрації в парламенті депутатських груп і позафракційних депутатів. Але вже 27 квітня 2010 року парламент ухвалив закон, який передбачав можливість об'єднання позафракційних депутатів у депутатські групи. Якщо у такій групі 15 і більше депутатів, то такій групі надається низка важливих повноважень [236, с. 26].

Регламент закріплює за фракціями низку важливих прав: а) право на внесення пропозицій до проекту календарного плану роботи сесії Верховної Ради; б) право на офіційні заяви, тривалістю до 3 хвилин, кожного вівторка у тижні проведення пленарних засідань; в) право вимагати перерви у засіданні тривалістю до 30 хвилин (таке право надається не менш ніж двом фракціям, і на кожному засіданні може бути реалізоване лише один раз); г) гарантоване право на виступ свого представника з кожного питання порядку денного (таке право надається позафракційним депутатам лише у певних випадках); д) право на виступ «за» чи «проти» винесеної на голосування пропозиції під

час скороченого обговорення питань порядку денного (позафракційні депутати такого права не мають) та інші.

Протягом останнього часу парламент спробував ініціювати декілька реформ, спрямованих на посилення ролі партій у формуванні державної політики. Однак більшість цих реформ не досягла поставлених цілей.

У майбутньому українським законодавцям варто акцентувати увагу на наступних проблемних питаннях, пов'язаних з нормативно-правовою основою діяльності політичних партій:

а) запровадженні державного фінансування політичних партій. Державне фінансування політичних партій унеможливорює політичну корупцію, робить партії незалежними від приватного фінансування тощо. При цьому слід акцентувати увагу на тому, що фінансування має виділятися не тільки парламентським партіям, а й тим, які активно приймають участь у виборчих кампаніях, отримавши значну підтримку виборців, наприклад, не менше 2 % голосів виборців);

б) докласти зусиль для збалансованого представництва обох статей у виборних органах влади та керівних органах партій;

в) акцентувати увагу на більш активне залучення національних меншин до участі у політичному житті на місцевому рівні, через внесення відповідних змін у закон про місцеві вибори;

г) створити належні передумови для подальшого зміцнення партійної системи України, у тому числі шляхом внесення відповідних змін до законів про вибори, впровадження механізмів забезпечення фракційної дисципліни та запобігання міжфракційним переходам депутатів, альтернативних «партійному мандату»;

д) удосконалити процедуру контролю за діяльністю партій і розширити перелік санкцій, які можуть бути застосовані до партій;

ж) передбачити ефективні механізми запобігання зловживанню державними ресурсами для політичних цілей, у тому числі – для потреб виборчих кампаній.

Висновки до Розділу 3

Інституційні умови для існування і функціонування політичних партій, відповідно до класичних стандартів, були несприятливими. І обумовлюється це наступними чинниками. По-перше,

президентсько-парламентська форма правління не сприяє зміцненню багатопартійності і утворенню потужних політичних партій. Скоріше, навпаки така форма правління продукує партійну систему домінування чи сприяє зміцненню однієї чи двох партій, наближених до президента. По-друге, змішана виборча система в умовах української політичної практики також не має позитивного впливу на структуру партійного простору країни. Оскільки депутати-мажоритарники після входження до парламенту або приєднуються до президентської фракції, або підтримують її як позафракційні. Закриті загальнонаціональні списки породжують політичну корупцію та сприяють авторитарним тенденціям у партійному середовищі. По-третє, негативно відображається на партогенезі відсутність норм у Законі «Про політичні партії в Україні», які регулюють фінансування політичних партій. Це приводить до пошуку тіньового фінансування партіями своєї діяльності, а відтак політичні партії стають частинами фінансово-політичних груп, які їх підтримують. По-четверте, умови трансформаційного процесу (призупинений транзит) також не зміцнюють партійну систему, оскільки етап демократизації по своїй суті не завершився і в суспільстві з'явилися відчутні авторитарні та олігархічні тенденції, загострилося протистояння між владою і опозицією.

Важливе значення для подальшого становлення партійної системи України мали установчі вибори, до яких ми відносимо президентські вибори 1991 р. та президентські і парламентські вибори 1994 р. Вони встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи та виокремили моделі електоральної поведінки населення України, показавши її регіональний характер.

Якщо за результатами виборів 1994 р. партійна система позиціонувалась у вимірі ліві – праві – центр, то за результатами виборів 1998 та 2002 рр. вона набирає обрисів системи поляризованого плюралізму (за класифікацією Дж. Сарторі). Перш за все, йдеться про наявність двох опозицій і потужних центристських партійних структур.

Таким чином, у вказаний період в Україні існують несприятливі умови для розвитку партій. Натомість, всерйоз претендують на домінування у політикуумі квазіпартії, що уособлюють інте-

реси окремих груп у правлячій верхівці, легітимізуючи акторів тіньової політики і тіньової економіки. При цьому роль парламенту, як законодавчого органу, влади зводиться до осереддя узгодження міжкланових домовленостей.

Крім того, становлення багатопартійності в Україні ускладнюється проблемами як внутрішньопартійного, так і позапартійного характеру. Перш за все, це організаційний дисбаланс внутрішньої структури; гіпертрофовані амбіції і егоцентризм деяких лідерів; внутрішньопартійні чвари; ідеологічна аморфність політичних програм тощо. А також низький рівень політичної культури суспільства в цілому; нерозвинутість ринкових відносин і соціально-економічна криза; слабкість демократичних традицій і відсутність демократичної свідомості у значної частини громадян країни.

РОЗДІЛ 4

КОНФІГУРАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 2004 – 2014 РР. ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Даний період характеризується рядом значимих політичних подій, які не могли не відобразитись на еволюції партійної системи. По-перше, відбулося 8 виборчих кампаній: 4 парламентські (2006, 2007, 2012, 2014 рр.), 3 президентські (2004, 2010, 2014 рр.), вибори до місцевих органів влади (2010 р.). По-друге, тричі була змінена форма правління (2004, 2010, 2014 рр.). По-третє, двічі змінена виборча формула (2006, 2012 рр.). По-четверте, трансформаційні зміни набували форм революції у 2004 р. («Помаранчева революція»), а у 2014 р. («Революція гідності»). Наслідком цих подій була неодноразова зміна формату партійної системи та головних політичних акторів.

4.1. Інституційні зміни та їх вплив на еволюцію партійної системи у контексті президентських 2004 та парламентських виборів 2006 рр.

Ще до початку президентських виборів 2004 р. було зрозуміло, що їх перебіг буде важким, а самі вибори і їх результат будуть жорстко корегуватись адмінресурсом. Такий прогноз – це наслідок конфлікту між владою і опозицією напередодні виборів. Неформально інституціалізована система бюрократично-олігархічного авторитаризму («кучмізм») прагнула до легалізації шляхом президентських виборів. У той же час опозиція, яка на парламентських виборах 2002 р. отримала перемогу в пропорційній частині виборів, також мала намір отримати перемогу у виборчій кампанії і таким чином змінити авторитарний режим Л. Кучми.

Важливим чинником, що істотно вплинув на перебіг президентської виборчої кампанії, стало підписання на початку липня 2004 р. угоди між Блоком В. Ющенка «Наша Україна» і ВБ «Блок Юлії Тимошенко» про створення коаліції «Сила народу». Вона

передбачала об'єднання зусиль для перемоги на президентських виборах 2004 р. спільного кандидата В. Ющенко і мала на меті «відродження України, побудову демократичної правової справедливої держави» [280, с. 24].

Для участі у виборах зареєструвалось 24 претенденти. У більшості це були технічні кандидати, головне завдання яких зводилося до залучення представників у виборчі комісії як для провладного, так і для опозиційного кандидата. Партиїність кандидатів була такою: Базилук О. (Слав'янська партія), Бойко Б. (Народний Рух України за Єдність»), Бродський М. (ПП «Яблоко»), Вітренко Н. (ПСПУ), Волга В. (ПП «Громадянський контроль»), Душин І. (ЛДПУ), Збітнєв Ю. (ПП «Нова сила»), Кінах А. (ПППУ), Козак Р. (ПП «ОУН в Україні»), Кривобоков В. (Народна партія вкладників та соціального захисту), Мороз О. (СПУ), Омельченко О. (ПП «Єдність»), Ржавський О. (ВПО «Єдина Родина»), Симоненко П. (КПУ), Яковенко О. (КПРС), Янукович В. (ПР), шляхом самовисунення балотувались Грабар В., Комісаренко С., Корчинський Д., Нечипорук В., Рогожинський М., Черновецький Л., Чорновіл А., Ющенко В. [172]. Результати виборів першого туру до певної міри відображають і рейтинг партій, які висунули кандидатів на пост Президента. Оскільки президентські вибори мають мажоритарний характер, то виборці, як правило, ще в першому турі визначаються з лідерами і голосують за них. Тому рейтинги партій за президентськими виборами визначити складно.

У той же час, результати виборів важливі і в іншому аспекті розбудови партійної системи країни. Перш за все, як уже було сказано, на виборах апробуються нові політичні проекти. По-друге, набирають політичної ваги уже відомі партійні бренди. По-третє, представник партії, яка перемагає на виборах, у майбутньому дає можливість партійній структурі мати суттєві преференції на другорядних виборах (парламентські і місцеві). 16 кандидатів, серед зареєстрованих, представляли різні політичні партії, а 8 кандидатів були самовисуванцями. Партійні структури, які висунули кандидатів, в основному були маловідомими, за виключенням ПР, КПУ, СПУ, ПСПУ, ПППУ. ВБ В. Ющенко «Наша Україна», який у 2002 р. отримав перемогу на парламентських виборах, за партійними списками підтримував В. Ющенко.

Виборча кампанія 2004 р. мала брудний та агресивний характер. Саме в процесі цієї кампанії політтехнологи Партії регіонів поділили Україну на три сорти і такий поділ був оприлюднений на біл-бордах. Звичайно, що Схід був віднесений до третьосортного регіону, а Захід до території першого сорту. На розпалювання ворожнечі між регіонами України не було ніякої реакції ні з боку ЦВК, ні з боку правоохоронних органів.

31 жовтня 2004 р. відбувся перший тур президентських виборів, у якому, незважаючи на всі зусилля влади, переміг В. Ющенко, якого підтримали 39,87 % виборців. Другим став В. Янукович, який здобув 39,32 % голосів [172]. Після цього деякі вже колишні кандидати президентської кампанії заявили про свої симпатії до учасників другого туру. Так, ПСПУ Н. Вітренко висловила підтримку В. Януковичу, а СПУ О. Мороза та ПППУ А. Кінаха – В. Ющенку.

У другому турі виборів активність виборців зросла в середньому по Україні до 80,4%. Примітним став дуже нерівномірний приріст голосуючих – на Сході і Півдні країни він був неправдоподібно великим: у Донецькій області 18,6%, в Луганській 13,9%, в Криму 12,2%. Натомість у Західних та Центральних областях приріст становив 2-3% відсотки виборців [172].

Розуміючи, що ЦВК зволікає з оголошенням результатів, підлаштовуючи їх під провладного кандидата, 22 листопада на майдані Незалежності зібралися десятки тисяч протестантів. Перед учасниками мітингу виступили В. Ющенко, Ю. Тимошенко, О. Мороз, А. Кінах, Ю. Луценко, інші члени коаліції «Сила народу», які закликали своїх прихильників до початку загальнонаціонального страйку. Відразу на центральних вулицях Києва з'явилося наметове містечко, мешканцями якого стали учасники акції громадянської непокори.

Після того, як опозиції не вдалося скликати 23 листопада позачергову сесію Верховної Ради з метою висловити недовіру ЦВК (у депутатів не вистачило кворуму, оскільки до сесійної зали не з'явилися пропрезидентські фракції, а також фракція комуністів), на вечірньому мітингу на майдані Незалежності співголова коаліції «Сила народу» Ю. Тимошенко закликала протестантів пікетувати Адміністрацію Президента та блокувати інші адміністра-

тивні установи з метою прискорити «передачу влади Л. Кучмою новообраному народному Президенту В. Ющенку».

Однак, 24 листопада, ЦВК, проігнорувавши скарги на порушення виборчого законодавства з боку представників В. Ющенка – народних депутатів Р. Зварича, Ю. Ключковського та М. Катеринчука, визнала переможцем виборів В. Януковича з результатом 49,46% голосів виборців (за В. Ющенка – 46,61%) [172].

Тим часом відповідальність за захист демократії України взяв на себе створений 25 листопада 2004 р. коаліцією «Сила народу» Комітет національного порятунку, який одним із перших рішень призначив А. Кінаха головою Всеукраїнського страйкового комітету та оприлюднив «Декрет про поновлення народовладдя в Україні» [279, с. 36]. Того ж дня підтримку учасникам акцій непокори висловили учасники Надзвичайного всеукраїнського з'їзду депутатів місцевих рад, понад 300 співробітників зовнішньополітичної служби держави, Вища кваліфікаційна комісія адвокатури України, мер столиці О. Омельченко, який дозволив мітингуєчим користуватися приміщенням Київської міської ради.

Готовність шукати вихід із політичної кризи продемонструвала й Верховна Рада України та спікер парламенту В. Литвин. 27 листопада на позачерговому засіданні Верховної Ради України 307 народних обранців ухвалили постанову, у якій вибори визнавались такими, що не відповідають реальному волевиявленню людей. Крім того, більшість депутатів підтримала вимоги опозиції про повторне переголосування, зміну складу Центрвиборчкому, впорядкування системи голосування за відкріпними талонами.

29 листопада Верховний Суд України прийняв до розгляду скаргу довіреної особи кандидата на пост Президента України В. Ющенка на постанову ЦВК, якою Президентом України визнано діючого Прем'єр-міністра В. Януковича.

1 грудня 2004 р. увага учасників непокори на Майдані знову була прикута до парламенту, де вирішувалося питання про відставку уряду, збереження територіальної цілісності України і запобігання проявам сепаратизму. У розгляді важливих питань відмовилися брати участь прем'єрські фракції «Регіони України», СДПУ(о) та комуністи (крім віце-спікера А. Мартинюка та народного депутата Б. Олійника). Однак після тривалих дискусій

Верховна Рада ухвалила постанову про відставку уряду України на чолі з В. Януковичем і формування уряду народної довіри (за недовіру Кабінету Міністрів проголосували 229 депутатів). Пізно ввечері у Києві завершилось друге засідання «круглого столу» за участю міжнародних посередників. Сторони дійшли згоди щодо негайного розблокування роботи органів влади і створення умов для виконання ними своїх функцій (прихильники В. Ющенко утримували в облозі Адміністрацію Президента, Будинок уряду, пікетували заміську резиденцію Л. Кучми), створення експертної групи для проведення термінового юридичного аналізу та внесення відповідних пропозицій про завершення виборів Президента України на підставі рішення Верховного Суду України, прийняття пакетів із внесенням змін до Закону «Про вибори Президента України», політичної реформи з внесенням змін до Конституції України відповідно до законопроекту № 4180 та формування на цих засадах уряду України [281, с. 97].

3 грудня Верховний Суд ухвалив визначальне рішення, яке стало переломним у ході «Помаранчевої революції». Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України скасувала результати другого туру виборів та зобов'язала ЦВК призначити повторне переголосування на 26 грудня. Таким чином, було повністю зруйновано плани правлячого режиму на проведення нових виборів та підготовки нового, сильнішого і незаплямованого кримінальним минулим кандидата від влади.

Тривалі та виснажливі переговори між владою та опозицією завершилися важливим компромісом (голосування за політреформу в обмін на ухвалення змін до закону про вибори), який поклав край політичній кризі в країні, спричиненій президентськими виборами. 8 грудня 2004 р. у стінах Верховної Ради у присутності Президента України Л. Кучми народні депутати у «пакетному режимі» 402-ма голосами внесли зміни до Закону «Про вибори Президента» і ухвалили проведення політичної реформи та реформування системи місцевого самоврядування [320, с. 126].

Ухвали Верховної Ради означали, що з 1 вересня 2005 р. Україна з президентсько-парламентської республіки перетвориться на парламентсько-президентську (якщо парламент до початку осені ухвалить нову редакцію положень Конституції, що стосуються місцевого самоврядування, в іншому разі політрефо-

рма має набрати чинності з 1 січня 2006 р.). За нового розподілу повноважень посилюється роль законодавчого органу: парламент затверджує Прем'єр-міністра і весь склад уряду; дає дозвіл на призначення та звільнення Генерального Прокурора, голови Служби безпеки України; народні депутати обиратимуться не на чотири роки, а на п'ять; Верховна Рада обиратиметься за партійними списками. За новою політичною реформою Президент отримає додаткові повноваження щодо розпуску парламенту (у разі, коли протягом 60 днів після відставки Кабміну не сформовано персональний склад уряду або якщо протягом 30 днів чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися). За Президентом збережено право призначати голів обласних державних адміністрацій, половину складу Конституційного Суду, Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, Ради Національного банку, накладати вето на ухвалені Верховною Радою закони з поверненням їх на повторний розгляд та можливість першочергової законодавчої ініціативи. Глава держави втрачає право призначати й звільняти Прем'єр-міністра, членів уряду, крім міністрів оборони та закордонних справ, а також голови СБУ, Генерального прокурора (за згодою парламенту) [76].

Проголошені зміни до Закону «Про вибори Президента України», при переголосуванні 26 грудня 2004 р., відкривали можливості для гідного завершення президентських виборів. Надвечір В. Ющенко та його соратники з коаліції «Сила народу», виступаючи на Майдані, подякували всім, хто впродовж 17 днів виборював своє право на вільний вибір, і привітали з перемогою «Помаранчевої революції», здобутком якої стало формування нової української політичної нації, безкровне досягнення демократичних перетворень у суспільстві.

10 січня 2005 р. ЦВК, розглянувши всі скарги штабу В. Януковича, оголосила переможцем виборів В. Ющенка, який набрав 51,99% голосів виборців [172]. 20 січня 2005 р. Верховний Суд України розглянув скаргу В. Януковича на постанову ЦВК про офіційні результати переголосування другого туру президентських виборів і визнав її безпідставною. Інавгурація Президента України В. Ющенка відбулася 23 січня 2005 р. в День Соборності України.

У силу цілого ряду як об'єктивних, так і суб'єктивних при-

чин, «помаранчева революція» залишилася незавершеною, оскільки не змінила суспільство інституційно. Після перемоги у президентських виборах, перед командою В. Ющенко постали нові випробування, пов'язані безпосередньо з втіленням «лозунгів Майдану» у політичну практику.

Після президентських виборів черговим випробуванням для обох частин політичної еліти України (тієї, що програла і тієї що виграла вибори) стали парламентські вибори 2006 р. Вони мали або закріпити перемогу «помаранчевих» сил, і відкрити шлях для здійснення ними своїх програмних цілей, або навпаки, привести до реваншу тих, хто зазнав поразки у 2004 р.

Невдача у спробі формування «помаранчевої коаліції» після виборів 2006 р. і вимушений союз Президента В. Ющенко з колишнім політичним суперником В. Януковичем, який завершився підписанням «Універсалу національної єдності» 8 серпня 2006 р. та поданням кандидатури В. Януковича для призначення Прем'єр-міністром – ось остаточний результат подій, які відбулися на Майдані в листопаді-грудні 2004 р. (йдеться про поступовий реванш Партії регіонів).

У той же час конституційна реформа позитивно вплинула на розбудову партійної системи, оскільки уможливила вплив партій на формування уряду та здійснення контролю за його діяльністю, через утворення коаліції більшості у парламенті. Сама ж «помаранчева революція» забезпечила інституційний механізм проведення демократичних і справедливих виборів на пропорційній основі. Свідченням того є перемога на парламентських виборах 2006 та 2007 рр. опозиційної Партії регіонів. Для прикладу, у Росії жодного разу опозиційна партія не отримувала перемогу на виборах, а опозиційний кандидат на президентських виборах. Такій зміні, як ми вже неодноразово підкреслювали, заважали поєднання влади і бізнесу, коли з втратою владних позицій завершувався і напівкримінальний бізнес.

Вибори 2006 р. до Верховної Ради України та до місцевих органів влади відбувалися в умовах протистояння, яке не завершилося президентською кампанією 2004 р., коли перемогу отримав, після судового оскарження результатів другого туру та призначення повторного голосування, кандидат від опозиції – В. Ющенко. Враховуючи те, що в лавах «помаранчевої коаліції» почалися

серйозні протиріччя (відставка Ю. Тимошенка з поста прем'єр-міністра, П. Порошенка – з поста Голови Ради національної безпеки і оборони, взаємні звинувачення в зловживанні службовим становищем і т.д.), політичні сили, які об'єднувалися навколо лідерів колишнього оточення Президента Л. Кучми, готувалися до реваншу. Розколів у рядах партії, яка їх репрезентувала, не було. Навпаки, ті з політичних лідерів, хто хотів іти на вибори з Партією Регіонів, повинні були приєднатися до неї зі своїми партійними структурами, отримавши за це місця в партійних списках. На президентських виборах 26 грудня 2004 р. В. Янукович отримав 44,19 % голосів виборців. Приблизно на таку кількість голосів Партія Регіонів розраховувала і на парламентських виборах 2006 р. Останні опитування населення України напередодні виборів показували, що найвищий рейтинг мають Партія Регіонів (30 – 34 %), Блок «Наша Україна» (20 – 24 %), «Блок Юлії Тимошенко» (15 – 19 %) [164, с. 272]. Шанс отримати депутатські мандати, за результатами опитування, мали також – Комуністична Партія України, Соціалістична Партія України, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», «Народний Блок Володимира Литвина». Такою була розстановка партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів 2006 р.

Виборча кампанія 2006 р. суттєво відрізнялася від попередніх з наступних причин. По-перше, вона відбувалася за новим виборчим законом, який встановив пропорційну систему закритих списків з 3 % виборчим порогом. По-друге, існувала інерція президентських виборів 2004 р.: політичні сили в основному сприймалися під кутом зору результатів їх участі у президентській кампанії. По-третє, політичні сили використовували апробовані теми дискусій і політтехнології. По-четверте, на відміну від попередніх кампаній, влада мала в суспільстві більшу підтримку, ніж опозиція. По-п'яте, набуття чинності змін до Конституції відразу після парламентських виборів робило ставки на них значно вищими, практично такими ж, як на виборах Президента, адже зростав вплив посади Прем'єр-міністра, кандидатуру якого Президенту має пропонувати парламентська більшість.

Згідно з даними Міністерства юстиції України, у виборах мали право брати участь 126 політичних партій (тобто вони були зареєстровані не пізніше ніж за рік до виборів). У виборчий бю-

летень для голосування Центральною виборчою комісією було внесено 45 суб'єктів виборчого процесу. Досить багато партій утворили партійні блоки (17 виборчих блоків), щоб таким чином збільшити кількість своїх прихильників і можливість подолати необхідний бар'єр. Загалом, у виборах взяли участь найбільше партій за всю історію виборів в Україні – 94.

За результатами виборів, із 45 партій і виборчих блоків до Верховної Ради України змогли потрапити тільки п'ять: Партія Регіонів – 32,14 % голосів виборців (186 місць в парламенті), «Блок Юлії Тимошенко» – 22,29 % (129 місць), Блок «Наша Україна» – 13,95 % (81 місце), Соціалістична Партія України (СПУ) – 5,69 % (33 місця), Комуністична Партія України – 3,66 % (21 місце) [164, с. 273] (Див. Табл. 4.1.1). Таким чином, «помаранчева коаліція», «коаліція Майдану» (Блок «Наша Україна», Блок Юлії Тимошенко, СПУ) знову отримала шанс взяти владу при умові підписання коаліційної угоди. Ці сили у Верховній Раді України в цілому могли розраховувати майже на 250 мандатів.

Таблиця 4.1.1

Результати виборів до Верховної Ради України
26 березня 2006 року

Партія	% голосів	Місце у парламенті
Партія регіонів	32,14	186 (41,3%)
«Блок Юлії Тимошенко»	22,29	129 (28,7)
ВБ «Наша Україна»	13,95	81 (18%)
Соціалістична партія України	5,69	33 (7,3%)
Комуністична партія України	3,66	21 (4,7%)
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	2,93 %	–
«Народний блок Литвина»	2,44 %	–
Український Народний блок Костенка і Плюща	1,87 %	–
Партія «Віче»	1,74 %	–
«Громадянський блок ПОРА–ПРП»	1,47 %	–
«Опозиційний блок НЕ ТАК»	1,01 %	–

Але, в той же час, вибори показали, що в Україні мали мож-

ливість отримати владу сили, які в 2004 р. програли президентські вибори і на парламентських виборах 2006 р. були представлені Партією регіонів та КПУ. Реванш міг відбутися при умові, що до Верховної Ради потраплять Блок Н.Вітренко «Народна опозиція», «Народний Блок Литвина», Партія «Віче». Саме ці політичні сили подали позов до Вищого Адміністративного Суду України про фальсифікацію результатів голосування та про перерахунок голосів виборців у загальнонаціональному виборчому окрузі. Суд визнав дії Центральної виборчої комісії правильними і результатів виборів не відмінив.

Проаналізувавши результати виборів до Верховної Ради, можна зробити наступні висновки:

1. За результатами виборів відбулася подальша поляризація суспільства. Україна залишилася розділеною не тільки географічно, а й електорально: на Півдні і Сході виборці проголосували за Партію Регіонів, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», Комуністичну Партію України, у Центрі і на Заході за Блок Юлії Тимошенко, а в трьох Західних областях України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська) перемогу отримав пропрезидентський блок «Наша Україна». Такі результати голосування вказують на протилежні ціннісні орієнтації населення України. Для Сходу – це союз із Росією, російська мова як державна і т.д., для Заходу – це орієнтація на Євросоюз та європейські цінності. На місцевих виборах було збережено ту ж тенденцію. Наприклад, на виборах депутатів обласних рад виборці Півночі, Центру і Заходу 35 – 44 місць у радах довірили БЮТ (у Київській обл. – 66); на Заході – від 17 до 62 отримала ПП НСНУ, а на Сході і Півдні – 39 – 62 ПР (у Донецькій облраді – 120 місць, Луганській – 100) [].

Основна лінія розмежування між політичними силами на момент виборів визначалася відповідно до підтримки основних кандидатів на пост Президента України (В. Ющенко та В. Януковича) у виборчій кампанії 2004р.

Загалом же за результатами виборів – так і не склалася політична сила, яка б мала загальнонаціональну підтримку.

2. Голосування 26 березня 2006 р. можна назвати протестним. Оскільки ті, хто віддав голоси за Партію Регіонів, підтримували опозицію, а ті, хто голосував за «Блок Ю.Тимошенко» – голосу-

вали за цінності Майдану, які, на їх думку, не впроваджувалися в життя. Партія влади «Народний Союз Наша Україна» вибори фактично програла.

3. Громадяни України розвіяли міф політтехнологів про свою некомпетентність та твердження деяких політиків про неможливість застосування в Україні пропорційної виборчої системи. Українські виборці дозволили отримати депутатські мандати тільки п'яти політичним партіям і виборчим блокам. Недійсних бюлетенів було порівняно небагато (більше мільйона), а до тривідсоткового бар'єру залишилося 23 відсотки голосів виборців. Це значить, що більше 70 відсотків голосів виборці віддали свої голоси за партії і блоки, які подолали виборчий бар'єр. Тобто вибір громадян України був усвідомлений і ціленаправлений.

4. Вибори 2006 р. засвідчили прискорення дії тенденції декомунізації України. За умов збереження старого виборчого бар'єру, КПУ навіть не змогла б потрапити до Верховної Ради. Таким чином, за рівнем своєї підтримки вона перейшла в категорію малих партій. Одночасно не пройшли до парламенту сили, які позиціонували себе в якості представників комуністичного напрямку (Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» та Виборчий блок «За Союз») [241, с. 21-26].

5. Важливим результатом виборів стало підтвердження кризи моделі суспільного розвитку, яка була запроваджена за часів президентства Л.Кравчука та Л. Кучми. На виборах 2006 р. основні політичні сили, які уособлювали собою попередній режим, не змогли потрапити до парламенту (Народний Блок Литвина, Опозиційний Блок «Не Так!», Блок Народно-Демократичної Партії, Партія «Відродження», Селянська Партія України, Виборчий Блок «Держава – Трудовий Союз»). Разом вони набрали 5,41 відсоток голосів виборців [241, с. 21-26].

6. Зазнали поразки на виборах екологічні партії. Попри наявність в Україні гострих екологічних проблем, їх поява носила виключно спекулятивний характер (Партія Зелених України – 0,65 %, Українська Партія «Зелена планета» – 0,38 %, Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» 0,47 %, Партія «Союз. Чорнобиль. Україна» – 0,09 %) [172].

7. Низький рейтинг Блоку «Наша Україна» пов'язаний також із тим, що ряд політичних партій і блоків, які представляли ліде-

ри, котрі підтримували В. Ющенко на президентських виборах 2004 р., у виборчій кампанії 2006 р. брали участь самостійно. Це і Громадянський Блок «ПОРА – ПРП», Український Народний Блок Костенка – Плюща, Блок Юрія Кармазіна та ін. Їх об'єднання дозволило б пропрезидентським силам отримати значно більшу кількість голосів виборців.

8. Парламентські вибори 2006 р. продемонстрували організаційну і кадрову слабкість більшості партій України. Незважаючи на те, що пропорційна виборча система детермінує зростання ролі й значення партійних програм, парламентські вибори продемонстрували недооцінку суб'єктами виборчого процесу своїх власних виборчих програм. Вибори також показали значну залежність партій від особистості лідера. Це виявилось у формуванні іменних блоків.

9. Вперше виступили суб'єктами виборчого процесу й регіонально-етнічні партії, які брали участь у місцевих виборах на Закарпатті і які представляли інтереси угорської національної меншини краю. Це Партія Угорців України (КМКС) та Демократична Партія Угорців України.

Висновки, до яких приходять вітчизняні аналітики є такими, що відображають політичні тенденції після виборів. Але, як буде видно, з часом деякі з них виправдають себе, а деякі ні. Наприклад, висновок про декомунізацію буде перекреслений результатами парламентських виборів 2012 р., де КПУ набере понад 10 % голосів виборців і т. д.

Головним політичним висновком виборчої кампанії 2006 р. – формування в Україні конкурентної політичної системи, коли до влади через механізм виборів може прийти опозиційна політична сила. Це означає, що в Україні склалися передумови для виборчої (однак ще не ліберальної) демократії.

Виборча кампанія 2007 р. не могла суттєво вплинути на формат партійної системи, відтак, буде проаналізована нами поверхнево. Визначальною для проведення виборчої кампанії була суспільно-політична ситуація в країні. Перш за все, вибори відбувалися в умовах політичної кризи, коли Верховна Рада була розпущена Президентом України, а український соціум знову виразно поділився, як колись у 2004 р., на два табори: одні політичні сили підтримували В. Ющенко, інші – В. Януковича. Можемо припус-

тити, що парламентські вибори 2007 р. чимось віддалено нагадували виборчу кампанію 2004 р. і були обтяжені нею: ідея двох Україн (Східної і Західної), двох мов і т.д. Головна різниця полягала в тому, що протистояння В. Ющенко і В. Януковича та політичних сил, які їх підтримували, сприймалася уже не як протистояння добра і зла (це було у 2004 р.), а як боротьба політичних сил за владу. Не відрізнялись суттєво вибори 2007 р. і від парламентської виборчої кампанії 2006 р., оскільки часу на кардинальну зміну тактики не було та й особливого бажання у суб'єктів виборчого процесу щодо цього не проявлялося. Головні електоральні актори залишились ті ж самі. Хоча, слід зазначити, що мотивація їх участі у виборах дещо змінилась: якщо Партія Регіонів повинна була підтвердити свій владний статус, то «помаранчеві сили» були налаштовані на реванш.

Рішення про участь у виборах прийняли 43 політичні партії, з яких десять виявили бажання взяли участь самотійно, а 33 були об'єднані у десять виборчих блоків. Усього суб'єктів виборчого процесу виявилось двадцять. З них до парламенту, згідно з опитуваннями соціологів, однозначно могли потрапити чотири – це ПР, БЮТ, «НУ – НС», КПУ. Такими, що подолають тривідсотковий бар'єр голосів виборців, вважали себе СПУ, Блок Литвина, ПСПУ. Про їхні шанси свідчили результати попередніх парламентських виборів та результати соціологічних досліджень, які проводилися напередодні виборів [164, с. 313].

Призначення ж інших партій і виборчих блоків було, на перший погляд, не зрозумілим. Наприклад, для чого витратити як мінімум 880 тисяч грн. виборчої застави, коли попередньо відомо, що тривідсотковий бар'єр не буде подоланий. Призначення непрохідних партій і блоків у виборчій кампанії було різноманітним.

По-перше, виборча кампанія розглядалася як шанс партії чи блоку проявити себе на загальнонаціональному рівні для того, щоб на майбутніх виборах, маючи електоральний потенціал, увійти до потужного блоку чи самому боротись за депутатські мандати. Такі партії і блоки технічними себе не вважають і роблять спробу вести самотійну боротьбу. До них, перш за все, і можна віднести ПСПУ, Блок Литвина, ПЗУ, Блок Партії Пенсіонерів України, Партію Зелених України.

По-друге, партії або блоки брали участь у виборах для того, щоб відбирати голоси у собі подібних, тобто їх дії підпорядковані більш потужним суб'єктам виборчого процесу. Наприклад, КПУ(о) призначення якої - відбирати голоси виборців у КПУ, Український Народний Блок, призначення якого відібрати голоси у Блоку Литвина, який на попередніх виборах 2006 р. мав назву «Народний Блок Литвина». Ця технологія у партології називається клонуванням.

По-третє, дрібні партії і блоки працювали на потужні суб'єкти виборчого процесу. Так Селянський Блок «Аграрна Україна» і Блок «Всеукраїнська Громада» працювала на успіх «НУ – НС». При чому «Аграрна Україна» була створена на противагу Блоку Литвина та СПУ, оскільки його завдання полягало у відборі в них сільського виборця, який ще не визначився серед головних претендентів на депутатські мандати. У свою чергу, ВБ ПП «Кучма» активно співпрацював з Партією Регіонів.

По-четверте, партії виступали політичними проектами амбітних політиків, які з якихось причин не змогли отримати прохідне місце у списках фаворитів виборчої кампанії. Наприклад, ВБ ПП «Кучма» (О. Волков, О.Задорожний, В. Рабінович), Партія Вільних демократів (М. Бродський), ВБ Людмили Супрун «Український Регіональний Актив» [164, с. 315-316].

За результатами виборів, до українського парламенту потрапили такі політичні сили: Партія Регіонів – 34,37 % (176 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 185), «Блок Юлії Тимошенко» – 30,71 % (156 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 129), Блок «Наша Україна – Народна самооборона» – 14,15 % (72 мандати, у ВР п'ятого скликання – 81), КПУ – 5,39 % (27 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 21), «Блок Литвина» – 3,96 % (20 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 0) [172]. Результати виборів подано в Таблиці 4.1.2.

Таблиця 4.1.2

Результати виборів до Верховної Ради України
30 вересня 2007 року

Партія	% голосів	Місць у парламенті
Партія регіонів	34,37	175 (38,9%)
«Блок Юлії Тимошенко»	30,71	156 (36,7%)
Блок «Наша Україна – Народна самооборона»	14,15	72 (16%)

Комуністична партія України	5,39	27 (6%)
«Блок Литвина»	3,96	20 (4,4%)
СПУ	2,86 %	–
ПСПУ	1,32 %	–
ВО «Свобода»	0,76 %	–
ПЗУ	0,4 %	–

Таким чином, результатом президентських виборів 2004 р. була зміна форми правління на парламентсько-президентську та проведення парламентських виборів 2006 та 2007 рр. за пропорційною виборчою системою. Наслідком змін було переформатування партійної системи, яка не змогла самовідтворитися як система зразка 2002 р., але в той же час нагадувала її. Партійна система зразка 2006 – 2007 рр. функціонувала за принципом двохблокової системи.

4. 2. Зміни в структурі партійної системи у процесі електорального циклу (2010–2012 рр.)

Вплив електоральних циклів на суспільно-політичні процеси в державі на загальнонаціональному і регіональному рівнях може бути темою окремого дослідження. Прикладом таких наукових розвідок є дослідження електоральних циклів Росії В. Гельманом, Г. Голосовим, Р. Туровським, Ю. Шевченко та іншими.

Електоральний цикл – це проміжок часу, впродовж якого відбуваються вибори до вищих представницьких органів держави (Президент, Парламент) та органів місцевого самоврядування (обласні, районні, міські ради і т.д.). Ми можемо говорити про парламентські, президентські електоральні цикли, але можемо говорити і про великий електоральний цикл, який включає президентські, парламентські та місцеві вибори. В Україні завершилось 5 електоральних циклів. Початок першого електорального циклу можна датувати виборами Президента України у грудні 1991 р. До першого електорального циклу відносяться також вибори ВР України та місцеві вибори 1994 р. Другий цикл (1994–1998 рр.): президентські вибори 1994 р., вибори ВР України та місцеві вибори 1998 р. Третій цикл (1999– 2002 рр.): президентські вибори 1999 р., парламентські та місцеві 2002 р.; Четвертий цикл (2004 р.–2006/2007 рр.): президентські вибори 2004 р., парламентські та

місцеві вибори 2006 р., дочасні вибори ВР України 2007 р.); П'ятий цикл (2010–2012 рр.): президентські вибори 17 січня 2010 р., місцеві вибори 31 жовтня 2010 р., парламентські вибори 2012 р.).

Предметне поле нашого аналізу в цьому розділі буде обмежене електоральним циклом 2010–2012 рр., який розпочався президентськими виборами 2010 р. Президентські вибори 2010 р. мали на собі суттєвий відбиток президентської кампанії 2004 р. та подій, які відбулися після неї. Перш за все, слід акцентувати увагу на таких резонансних політичних подіях: непорозуміння та розкол в таборі «помаранчевої коаліції» внаслідок взаємних звинувачень у зловживанні владою; невдача зі спробою формування «помаранчевої коаліції» після виборів 2006 р. і вимушений союз Президента В. Ющенка з колишнім політичним суперником В. Януковичем, що вилилося в підписання «Універсалу національної єдності» 8 серпня 2006 р. та подання кандидатури В. Януковича для призначення Прем'єр-міністром; розпуск парламенту, у зв'язку з формуванням Партією регіонів незаконним шляхом конституційної більшості та передчасні парламентські вибори 2007 р. Таким чином, період між президентськими виборами 2004 і 2010 рр. – це період протистояння між політичними силами, які підтримували В. Ющенко, Ю. Тимошенко і В. Януковича.

Вибори Президента України 2010 р. спочатку були призначені Верховною Радою України на 25 жовтня 2009 р., але ця дата була оскаржена чинним Президентом України В. Ющенком у Конституційному Суді. Після того, як Конституційний Суд визнав таке рішення протиправним, Верховна Рада призначила вибори на 17 січня 2010 р.

ЦВК України для участі у президентських виборах 2010 р. зареєструвала 18 кандидатів. М. Бродський, О. Мороз, П. Симоненко, В. Ющенко і В. Янукович балотувались на пост Президента країни й у 2004 р. Вісім кандидатів були висунуті політичними партіями, а десять скористалися правом самовисунення. Політичними партіями були висунуті: Ю. Костенко (УНП), В. Литвин (Народна партія), О. Мороз (СПУ), П. Симоненко (виборчим блоком партій КПУ, ПП «Справедливість», ПП «Союз лівих сил», СДПУ (о)), Л. Супрун (НДП), Ю. Тимошенко (ВО «Батьківщина»), О. Тягнибок (ВО «Свобода»), В. Янукович (Партія регіонів).

Уже в процесі виборчої кампанії С. Тігіпка став лідером ПП «Сильна Україна», А. Яценюка підтримала ГО «Фронт змін» (згодом стала партією) [172]. Таким чином, офіційно у виборах брали участь вісім політичних партій, які висунули своїх кандидатів. Інші ж політичні партії або мовчазно споглядали за перебігом подій, або заявляли про свою підтримку того чи іншого кандидата.

Експерти напередодні виборів фаворитами виборчої кампанії назвали В. Януковича, Ю. Тимошенко, В. Ющенко, С. Тігіпка, А. Яценюка. Мета участі інших кандидатів у президентських виборах була різною. По-перше, низка кандидатів брали участь у виборах для того, щоб «розкрутити» власні політичні структури (як правило політичні партії) напередодні наступних місцевих і парламентських виборів (у тому числі і фаворити виборчої кампанії). По-друге, деякі претенденти на найвищий пост в державі були технічними фігурами, які співпрацювали зі своїми кандидатами-фаворитами. Роль технічних кандидатів була такою: вони використовувалися лідерами для забезпечення виборчих комісій «своїми» членами, критикували та очорнювали конкурентів своїх «господарів» і т. д. Серед таких можна назвати М. Бродського, І. Богословську, В. Противсіх, О. Рябоконя, О. Пабата [89, с. 386].

Як і у виборах 2004 р., у президентській виборчій кампанії 2010 р. увага основних кандидатів акцентувалася на соціополітичному і соціокультурному поділі України на Захід і Схід. Отже, більшість західних та центральних областей проголошували за прозахідного і національно-орієнтованого кандидата в Президенти Ю. Тимошенко, в той час як східні та південні області – за проросійського та прокомуністичного В. Януковича.

Електоральний розкол, на думку А. Романюка, який утвердився в Україні в 2004-2005 рр., повторився і в 2010 р., адже Ю. Тимошенко здобула перемогу в тих самих областях і регіонах, що й свого часу В. Ющенко у 2004р. Найбільший рівень підтримки у відсотковому вираженні отримала Ю.Тимошенко в Івано-Франківській області (88,89%), Тернопільській (88,39%) та Львівській (86,21%), хоча в абсолютному чисельному вираженні саме Львівська область віддала Ю. Тимошенко найбільшу кількість голосів, а саме 1 519 664 голоси. Відтак саме Львів, а не Київ можна назвати фарватером «помаранчевого» табору, оскільки

ки попри меншу заселеність він дав більшу кількість голосів [185, с. 28].

Водночас, не можливо не помітити, що рівень її підтримки у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій та Чернігівських областях є нижчим, ніж у В. Ющенка у 2004 р. Така тенденція пояснюється ефектом розчарування політикою та внутрішнім протистоянням у «помаранчевій» команді. В абсолютних цифрах вона отримала на 3 526 478 голосів менше порівняно з В. Ющенко (Див. Табл. 4.2.1) [172].

Таблиця 4.2.1

Перелік областей, в яких більшість на президентських
виборах 2010 р. отримала Ю. Тимошенко

№	Область	К-ть голосів, поданих за Ю. Тимошенко (тис., %) у II турі виборів	К-ть голосів, поданих за В. Ющенка у 2004 р. у другому турі виборів
1	Вінницька	938232 (71, 1 %)	905407
2	Волинська	600853 (81, 8 %)	613050
3	Житомирська	704776 (57, 5 %)	535209
4	Закарпатська	541245 (51, 66 %)	407328
5	Івано-Франківська	823292 (88, 89 %)	882282
6	Київська	973261 (69, 7 %)	935380
7	Кіровоградська	514946 (54, 66 %)	380224
8	Львівська	1519664 (82, 21 %)	1616043
9	Полтавська	816536 (54,2 %)	636512
10	Рівненська	642081 (76,24 %)	602567
11	Сумська	640101 (62, 89 %)	613407
12	Тернопільська	678378 (88, 39 %)	731215
13	Хмельницька	767646 (69, 74 %)	703255
14	Черкаська	702146 (65,37 %)	650545
15	Чернівецька	439149 (66,47)	506824
16	Чернігівська	626985 (63, 6 %)	722929
17	м. Київ	1462070 (65,34 %)	1299410
18	Загалом Україна	11589234 (45,48 %)	15115712

Отже, за результатами виборів 2010 р. Ю. Тимошенко пере-

могла у 16 областях України і м. Києві. Однак це не зробило її переможцем виборчих перегонів, оскільки вона програла вибори у більш густонаселених регіонах України. В той же час слід відзначити, що у порівнянні з В. Ющенком (2004 р.) вона втратила голоси виборців у більшості виграних нею областях, за винятком Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Сумської, Тернопільської, Чернівецької, Чернігівської. Найбільше поданих за неї голосів по Україні було у Львівській області.

В. Янукович став Президентом України за рахунок того, що виграв вибори у 8 областях України, Автономній республіці Крим та м. Севастополі. Як і Ю. Тимошенко, він також набрав у регіонах, де переміг, менше голосів, ніж у 2004 р. Найбільше голосів виборців було подано за В.Януковича у Донецькій області – 2435522 (Див. Табл. 4.2.2) [172].

Таблиця 4.2.2

Перелік областей, в яких більшість на президентських виборах 2010 р. отримав В. Янукович

№	Область	Кількість голосів, поданих у II турі виборів 2010 р.	Кількість голосів, поданих у другому турі виборів 2004 р.
1	АРК	820316 (78,25 %)	942210
2	Дніпропетровська	1154274 (62,7 %)	1237547
3	Запорізька	731090 (71,5 %)	792549
4	Луганська	1233283 (88,9%)	1494715
5	Донецька	2435522 (90,4 %)	2940890
6	Миколаївська	446050 (71,5 %)	481867
7	Одеська	868237 (74,15 %)	832008
8	Харківська	1076962 (71,35 %)	1154178
9	Херсонська	322240 (59,8 %)	327306
10	м. Севастополь	178201 (84,35 %)	215874
11	Загалом Україна	12473258	12848528

Охарактеризувавши президентські вибори 2010 р., можна зробити такі висновки:

По-перше, результати виборів 2010 р., як і 2004 р., були обумовлені соціокультурним поділом на Захід і Схід. Тобто, вони не стали консолідуючими для України, а відтак протистояння, яке з

латентного стає відкритим після парламентських виборів 2002 р., залишається і надалі визначальним фактором української політики. Результати виборів по регіонах, подані в Таблиці 4.2.3.

Таблиця 4.2.3

Результати голосування на президентських виборах 2010 р.
у розрізі регіонів

	Захід (%)	Центр (%)	Південь (%)	Схід (%)	Україна (%)
В. Янукович	16,39	29,73	72,95	72,33	12481266 (48,95)
Ю. Тимошенко	78,68	63,64	21,33	22,5	11593357 (45,47)

По-друге, за результатами виборів в Україні з'явилися нові політичні лідери загальноукраїнського масштабу: А. Яценюк, А. Гриценко, О. Тягнибок, які отримали голоси протестного електорату і які на виборах апробували свої політичні проекти (ПП «Фронт змін», ПП «Громадянська позиція», ВО «Свобода») [89, с. 384-399].

Після завершення президентських виборів, 3 березня 2010 р. ВР проголосувала більшістю голосів (243) за недовіру уряду Ю. Тимошенко. А 11 березня 2010 р. у парламенті створено коаліцію «Стабільність і реформи», до якої увійшли Партія регіонів, КПУ, «Блок Литвина», окремі депутати від БЮТ і НУНС. В той же день коаліція сформувала Кабінет Міністрів М.Азарова.

Для легітимації своєї діяльності (оскільки формування коаліції на позафракційних засадах суперечило нормам чинної Конституції), 14 липня 2010 р. 252 народні депутати подали позов до Конституційного суду про конституційність Закону «Про внесення змін до Конституції України" №2222-IV» (8 грудня 2004 р.), який передбачав перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління.

1 жовтня 2010 р. КС України визнав таким, що не відповідає Конституції України, Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. №2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття. У результаті відбулося повернення до Конституції 1996 р., а відтак і до президентсько-парламентської форми правління.

Місцеві вибори 2010 р. проводилися в Україні під впливом президентських виборів 2010 р., тому фаворитом виборів була Партія регіонів.

Напередодні виборів президентських виборів 2010 р. в Україні утворюється ряд нових політичних партій. Так, після «помаранчевої революції» заявили про себе такі організації, як ПП «Наша Україна», ГП «ПОРА», ПП «Народна самооборона», ПП «Єдиний центр», ПП «Європейська партія України», ВО «Свобода» та ряд інших. З'являються наступні політичні сили – ПП «Фронт змін» (А. Яценюк), ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпко), ПП «Громадянська позиція» (А. Гриценко). Саме ці партійні організації та ряд усталених партійних брендів і будуть головними суб'єктами виборчого процесу на місцевих виборах в Україні [89, с. 421].

За результатами виборів, перемогу на місцевих виборах в Україні отримала Партія регіонів. Більшість мандатів, за підрахунками аналітиків журналу «Тиждень», партія отримала за рахунок мажоритарних округів.

В Україні, станом на 31 жовтня 2010 р., функціонувало 12088 рад різного рівня (488 районних, 457 міських, 783 селищні і т. д.). Відповідно до нового закону про вибори місцевих рад, до них мало бути обрано 225154 депутати. Партія регіонів отримала 75786 депутатських мандатів (57,31 %), ВО «Батьківщина» – 13613 (10,29%), Народна партія – 9364 (7,08 %), КПУ – 7548 (5,71 %), ПП «Сильна Україна» – 4789 (3,62 %), СПУ – 3063 (2,32 %), ПП «Фронт змін» – 3004 (2,27 %), ПП «Наша Україна» – 2471 (1,87 %), ПП «Єдиний центр» – 1568 (1,2 %), УНП – 1380 (1,04 %). Інші партії набрали менше 1 % голосів (в тому числі і Демократична партія угорців України – 56 (0,04 %) та КМКС – ПУУ – 40 (0,03 %) [33].

Таким чином, в АРК та 11 областях України (Луганська, Харківська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Херсонська, Миколаївська, Кіровоградська, Одеська, Черкаська, Київська) одноосібно сформує більшість в обласних радах Партія регіонів. Ще в 7 областях (Полтавська, Сумська, Чернігівська, Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Рівненська) більшість в обласній раді сформує коаліція на чолі з Партією регіонів. У Волинській області перемогу отримала ВО «Батьківщина». В Закарпатській

області – ПП «Єдиний центр». У Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській областях перемогу на виборах отримала ВО «Свобода» [102]. Успіх партії – результат відсутності на правому фланзі українського політичного спектру потужних і послідовних політичних сил. Адже ті політичні партії, які отожднювали себе з українською правицею (ПП «Наша Україна», УРП «Собор», НРУ, УНР та ряд інших) остаточно втратили довіру громадян і після цих виборів навряд чи їм вдасться реанімувати свій вплив та свої партійні структури. Амбіційність їх лідерів, непослідовність дій не дозволили їм об'єднатися.

Феноменом місцевих виборів 2010 р. була поява регіональних партій, про більшість з яких до початку кампанії не чули не лише виборці, а навіть політичні аналітики. Це свідчить про те, що в суспільстві з'явився запит на третю силу. Малі партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схиляються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були шукати нейтральні політичні сили, щоб балотуватися на міських голів [146, с. 90].

Серед малих партій, які досягли успіхів на виборах, можна виокремити: 1. Партії – сателіти Партії регіонів (ПП «Совість України», ПП «Єдиний центр», Партія вільних демократів).

2. Партії – комерційні проекти (ПП «Рідне місто», ПП «Третя сила», Республіканська християнська партія, ПП «Всеукраїнський патріотичний союз»).

3. Партії – проекти відомих особистостей (В. Кличка – ПП «УДАР», Омельченка – ПП «Єдність»).

4. Регіональні партії націоналістичного спрямування (ВО «Свобода», ПП «Русское єдинство», ПП «Союз», ПП «Родіна», «КМКС» – Партія Угорців України, Демократична партія угорців України) [146, с. 92].

Отже, за результатами місцевих виборів, в Україні перемогла Партія регіонів. Якщо ж врахувати зміни в законодавстві про місцеві вибори (заборона брати участь у виборах партійним бло-

кам) та поствиборчі тенденції політичного розвитку в Україні, то можна зробити висновок про формування в Україні партійної системи з домінуючою партією. Опозиційними до Партії регіонів залишились ВО «Батьківщина» та ПП «Фронт змін». Лідер ПП «Фронт змін» А. Яценюк, коментуючи результати виборів, заявив, що його політична сила залишається в опозиції і в жодній коаліції в місцевих радах вступати не буде.

Парламентські вибори в Україні 28 жовтня 2012 р., як і всі попередні, відбувалися за новим законом, схваленим ВР України 17 листопада 2011 р. Закон встановив змішану виборчу систему, де 225 депутатів обирається у мажоритарних одномандатних округах, а 225 за пропорційною системою загальнонаціональних закритих партійних списків з 5 % виборчим порогом. Крім того, законом не дозволялась участь у виборах виборчим блокам. Звісно, що такі норми закону були вигідними великим політичним партіям.

Після поразки на президентських і місцевих виборах, опозиційні сили приймають рішення про об'єднання своїх зусиль для участі у виборах до ВР України 2012 р. Після завершення президентських виборів 2009 р. та місцевих виборів 2010 року і поразки в них опозиційних сил, останніми були зроблені правильні висновки про необхідність об'єднання. І розпочалось таке об'єднання створенням Комітету опору диктатурі. Комітет опору диктатурі (КОД) – політичне об'єднання, яке було утворене 5 серпня 2011 р. і до складу якого увійшли парламентські й опозиційні на той час політичні партії «За Україну!», ВО «Свобода», ВО «Громадянська позиція», ВО «Батьківщина», ПП «Фронт Змін», Партія захисників Вітчизни, Європейська партія України, КУН, НРУ, УСДП ПП «Наша Україна», ПП «Народна самооборона», УНП, ПП «Пора», ПРП, РХП, Українська партія та інші. Члени об'єднання підписали Меморандум про узгодження спільних опозиційних дій і недопущення політичних репресій в Україні [186, с. 12].

Одностайності в діях лідерів політичних сил, які утворили КОД, не було. Об'єднання було нестійким і ефемерним. Для прикладу, після прийняття Закону про вибори (17 листопада 2012 р.), лідер ВО «Громадянська позиція» А. Гриценко заявив про вихід з Комітету. Аналогічну заяву зробив і лідер ВО «Свобода» О. Тяг-

нибок. Але незважаючи на суперечності, 22 січня 2012 р., в День Соборності і Свободи, опозиція підписала угоду про спільні дії. В угоді йшлося про завоювання більшості в парламенті за результатами виборів 28 жовтня 2012 р. «Ми наголошуємо, що єдиним опонентом для Об'єднаної опозиції є чинний режим і ті політичні сили, які його уособлюють. Тому ми відмовляємось від публічної взаємної критики та декларуємо принцип взаємоповаги і взаємного непоборювання між усіма опозиційними політичними силами». Йдеться про те, що політичні партії, які підписали угоду, домовилися не конкурувати на виборах в мажоритарних округах, а діяти за принципом «один округ – один кандидат від опозиції» [187, с. 45].

Незважаючи на угоду, ПП «УДАР» (В. Кличко), ВО «Свобода» (О. Тягнибок) вирішили брати участь у виборах окремо. І, як покажуть результати виборів, це було правильне рішення. Об'єднана опозиція була представлена ВО «Батьківщина». Рішення про формування єдиного з ВО «Батьківщина» партійного списку прийняла 7 квітня 2012 р. політрада ПП «Фронт змін» (А. Яценюк). «Рішення Ради партії про похід на вибори єдиним опозиційним списком остаточне, безповоротне і не підлягає змінам», – підкреслив лідер ПП «Фронт Змін» на пресконференції після засідання політради партії. 23 квітня ВО «Батьківщина» і ПП «Фронт змін» підписали Декларацію єдності для перемоги на парламентських виборах. 15 червня був підписаний документ щодо входження до Об'єднаної опозиції ВО «Громадянська позиція» А. Гриценка. «Лідери партій, що об'єдналися, публічно заявляють про те, що на момент об'єднання вони не мають зобов'язань ні перед владою, ні перед спонсорами партій, які б обмежували їх у реалізації спільної програми дій», – йдеться у документі, підписаному О. Турчиновим, А. Яценюком та А. Гриценком. Всього до складу Об'єднаної опозиції, яка спільно йде на парламентські вибори 2012 р., увійшло 6 партій: ВО «Батьківщина», ПП «Фронт змін», НРУ, ПП «Народна самооборона», ПП «За Україну», ПП «Реформи і порядок» [190, с. 54].

Того ж 15 червня прес-служба ВО «Батьківщини» повідомила про виключення зі складу КОД ПП «Наша Україна» за «систематичні порушення рішень КОДу та співпрацю з режимом В. Януковича».

Відтак, ПП «Наша Україна» почала шукати собі союзників для участі у виборах. І вже 7 липня у будинку вчителів у Києві політичні партії «Наша Україна», Українська народна партія та Конгрес українських націоналістів підписали декларацію про об'єднання. До декларації також приєдналось понад 30 громадських організацій, серед них «Просвіта», «Меморіал», Союз офіцерів України, інші молодіжні, громадські організації патріотичного спрямування. У декларації наголошується, що крім спільної участі у виборах, партії ставлять за мету формування єдиної української політичної сили. «Ми, представники патріотичних і національно-демократичних партій, за підтримки громадських організацій та рухів, українських церков, заявляємо про об'єднання зусиль для забезпечення політичної відсічі та громадянської протидії наступу антиукраїнських сил», – йдеться в декларації. Нове політичне об'єднання правих політичних сил збереже назву партії «Наша Україна» [188, с. 69]. Раніше із переговорів про об'єднання вийшла партія П.Жебрівського - Українська платформа «Собор».

Спостерігаючи за об'єднанням опозиційних сил, рішення про об'єднання з Партією регіонів прийняла на своєму з'їзді ПП «Трудова Україна» (С. Тігіпко). Таке об'єднання суттєво підсилило потенціал Партії регіонів напередодні парламентських виборів.

Отже, головними суб'єктами на парламентських виборах 2012 р. були такі політичні партії: 1. Партія регіонів; 2. ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція); 3. ПП «УДАР»; 4. ВО «Свобода»; 5. Комуністична партія України.

Загалом, участь у виборчому процесі взяли 87 партій. 22 політичні партії зареєстрували свої списки. Напередодні виборів Українська платформа «Собор» відмовилась брати у них участь. Таким чином, до виборчого бюлетеня була внесена 21 партія. Всього ЦВК зареєстровано 5207 кандидатів, з них за партійними списками - 2554, в одномандатних округах - 2653 (самовисуванців 1151, висунуто політичними партіями 1502).

З 21 політичної партії, які брали участь у виборах, 15 завідомо не могли подолати 5 % бар'єр виборців. Їх кампанія була невиразною і непомітною. У той же час, ці партії внесли виборчу заставу у розмірі 2 млн. грн. Їх участь у виборах була вмотивова-

на іншими чинниками, аніж перемога на виборах.

По-перше, ряд партій, в результаті жеребкування, отримали велику кількість місць у ОВК: ЛПУ – 219 місць, ПП «Русь єдина» – 225, ПП «Руська єдність» – 221, ПП «Руський блок» – 223, ПП «Союз анархістів України» – 220 і т. д. В такий спосіб партія влади формувала «ручні окружні комісії» для остаточного підрахунку голосів виборців. Прості математичні підрахунки свідчать, що, укомплектувавши ОВК представниками маргінальних, але підконтрольних партій, регіонали здобули більшість практично у всіх окружних виборчих комісіях.

По-друге, іншим завданням таких партій було відтягування голосів у опозиційних партій. І, слід визначити, що з цим завданням вони також успішно справилися. Перш за все, це такі псевдоопозиційні партії, як ПП «Україно – Вперед!» та ПП «Наша Україна», які в сумі набрали 2, 68 % голосів виборців. Загалом же, аутсайдери виборчої кампанії набрали 6, 81 % (1 398 169) голосів виборців. Таке ж завдання стояло і перед трьома екологічними партіями, які брали участь у виборчій кампанії (ПП «Зелені», УП «Зелена планета», Партія зелених України), але їх результат був значно гіршим, оскільки разом вони не набрали і 1 % голосів виборців [89, с. 448].

За результатами виборів (11 листопада, згідно з чинним законодавством, ЦВК оприлюднила результати), обрано було 445 народних депутатів. Партія регіонів – 185 депутатів, ВО «Батьківщина» – 101, Удар – 40, ВО Свобода – 37, КПУ – 32, ПП «Єдиний Центр» – 3, Народна партія – 2, ПП «Союз» – 1, Радикальна партія О. Ляшка – 1, самовисуванці – 43. Іще у 5 мажоритарних округах (94, 132, 194, 197, 223) ЦВК визнала вибори недійсними через численні порушення при підрахунку голосів [188, с. 79].

Кардинально іншими були б результати виборів, якби вони відбувалися на пропорційній основі: Партія регіонів і КПУ – 144 і 64 місця відповідно, опозиція (ВО «Батьківщина», ПП «УДАР», ВО «Свобода») – 242 (більшість) (Див. Табл. 4.2.4) [172].

Результати виборів до ВР України 28 жовтня 2012 року

Назва партії / результат	Загальнодерж. виборчий округ мандати/ відсотки	Одномандатні виборчі округи	Всього депутатів мандатів	К-ть мандатів за умови пропорц. виб. сист. з 5 % виб. бар'єром
Партія регіонів	72 (30 %,)	113	185	144
ВО «Батьківщина»	62 (25, 54 %)	39	101	124
ПП «УДАР»	34 (13,96 %)	6	40	68
КПУ	32 (13, 18 %)	–	32	64
ВО «Свобода»	25 (10, 44 %)	12	37	50
ПП «Єдиний центр»	–	3	3	–
Народна партія	–	2	2	–
ПП «Союз»	–	1	1	–
Радикальна партія О. Ляшка	–	1	1	–
Самовисуванці	–	43	43	–
Всього	225	220	445	450

Порівняно високі результати отримали Партія Наталії Королевської «Україно – Вперед!» – 1, 58 %, ПП «Наша Україна» – 1, 11 %, Радикальна партія Олега Ляшка – 1, 08 %. Вони, хоч і не отримали депутатських місць, все ж таки залишались гравцями українського політикуму.

Якщо говорити про регіональний зріз, то можна зробити такий висновок: Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК і Севастополі, а ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) в 15 областях та м. Київ. Як і на попередніх виборах, Схід та Південь голосував за Партію регіонів, Захід і Центр за – ВО «Батьківщина». У той же час, за результатами виборів, можна спостерігати взаємопроникнення Партії регіонів на Захід, а ВО «Батьківщина», ПП «Удар», ВО «Свобода» – на Схід (Див. Табл. 4.2.5) [172].

Таблиця 4.2.5

Лідерство політичних партій за результатами голосування в загальнодержавному окрузі в регіонах України

Назва партія	Лідерство за результатами голосування в загальнодержавному виборчому окрузі
Партія регіонів	Автономна республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська (всього 9) області, м. Севастополь.
ВО «Батьківщина»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (всього 15), м. Київ

Отже, соціокультурне розмежування на Схід та Захід, яке має об'єктивний та історично обумовлений характер, і надалі залишається домінуючим у структуруванні партійної системи України, про що яскраво засвідчують результати виборів.

Вибори показали, що суспільство потребує третьої політичної сили. Оскільки ті, хто розчарувались у правлячій партії, голосували за комуністів, а ті, що у ВО «Батьківщина», – за ПП «УДАР» і ВО «Свобода». ВО «Свобода» залишилась єдиною ідеологічною політичною силою націонал-патріотичного спрямування. Її високий рейтинг – це результат як антиукраїнської політики Партії регіонів (Харківські угоди, підписані з Росією 21 квітня 2010 р., Закон «Про засади державної мовної політики», прийнятий 5 червня 2012 р. та ін.), радикалізації суспільних настроїв, так і кропіткої багаторічної роботи у міжвиборчий період у всіх регіонах України.

Опозиція прогнала вибори в мажоритарних округах, отримавши 60 із 225 мандатів. Головна причина – непорозуміння та неузгодженість дій між опозиційними кандидатами. Таким чином, опозиція втратила 22 мажоритарні мандати через розпорошення голосів виборців: Вінницька обл. – 11, 14 округи; Волинська – 20, 21; Житомирська – 66; Закарпатська – 68; Запорізька – 82; Івано-Франківська – 87; Київ – 90, 96; Кіровоградська – 100, 101, 102; Миколаївська – 132; Рівненська – 155; Херсонська – 184; Хмельницька – 188, 190, 191, 193; Черкаська – 197, 199 [187,

с. 96].

Вибори черговий раз засвідчили неусталеність партійних уподобань виборців. Якщо підрахувати індекс Педерсена, то для України після парламентських виборів 2012 р. він становить 30,6. Стабільними вважаються партійні системи, які мають індекс Педерсена до 15. Інший емпіричний показник, який характеризує формат партійних систем – це індекс ефективної кількості парламентських партій. За результатами виборів 2012 р., він становить 4,5. В 2007 р. він мав значення 3,3. По-перше, динаміка зростання індексу ($4,5 / 3,3 = 1,3$) показує про збільшення ефективної кількості парламентських партій. І, по-друге, індекс ЕКПП (4,5) вказує на відсутність домінуючої партії. Таким чином, можна говорити про наявність в Україні тенденції до формування двоблокової партійної системи.

За результатами виборів, знову суттєво змінюється формат партійної системи. До парламенту потрапляють дві нові політичні партії: ВО «Свобода» та ПП «УДАР». Партійна система знову повертається до принципів функціонування двохблокової партійної системи. Провладні партії: Партія регіонів, КПУ і опозиційні партії ВО «Батьківщина», ПП «УДАР», ВО «Свобода». Слід зазначити, що 3 партії з п'яти у ВР України були ідеологічні: КПУ, ВО «Свобода» та ПП «УДАР».

Головний же висновок виборчої кампанії 2012 р. полягає в тому, що в Україні залишається недієвим цивілізований механізм оновлення вищого представницького органу влади, відповідно до суспільних настроїв у державі, що є характерною ознакою так званої електоральної демократії.

4.3. Вплив парламентських виборів 2014 року на еволюцію партійної системи України

Сучасний стан партійної системи, її формат утворився за результатами парламентських виборів 2014 р. Парламентські вибори проходили під впливом Революції гідності (Європейської революції). Революція гідності – це політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 р. до кінця лютого 2014 р., викликані відходом політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на європейську інтеграцію та подальшою протидією

цьому курсу. Однією з головних причин протестів стала надмірна концентрація влади в руках Президента В. Януковича. Поштовхом до силового протистояння стало побиття студентів у ніч на 30 листопада 2013 р., які протестували проти згортання курсу на євроінтеграцію. Завершились події на Майдані втечею В. Януковича та його команди за кордон, зміною керівництва країни, дочасовими виборами Президента України, ескалацією військового конфлікту на Сході України, анексією Росією Криму.

Парламентські вибори в Україні 2014 р. були позачерговими виборами, які відбулися 26 жовтня 2014 р. за тією ж виборчою системою, що й у 2012 р. У зв'язку з тимчасовою окупацією АР Крим та військовими діями на Сході України, вибори не відбулися у 27 мажоритарних округах: АРК (10 округів), Донецька область (9), Луганська область (6), м. Севастополь (2).

ЦВК зареєструвала 52 партії – суб'єкти виборчого процесу. Йдеться про партії, які висунули кандидатів у мажоритарних округах і в загальнонаціональному виборчому окрузі. До виборчого бюлетеня, для голосування за партійні списки, було внесено 29 політичних партій.

Революційні події в Києві, про які йшлося вище, змінили і позиціонування партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів. По-перше, Партія регіонів скомпроментувала себе відмовою від європейської інтеграції і участі у виборах не приймала. Рейтинг її найближчого сателіта КПУ також суттєво понизився. Ті сили, які колись представляли Партію регіонів переформатувались у ПП «Опозиційний блок». Її утворили шість політичних партій: Партія розвитку України, ПП «Центр», Партії «Україна – Вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика». Окремо вирішив брати участь у виборах, зі своєю партійною структурою ПП «Сильна Україна», С. Тігіпко.

По-друге, одним із наслідків Революції гідності було утворення нових партійних структур: ПП «Блок Петра Порошенка» (з нею підписав угоду про спільну участь у виборах лідер ПП «УДАР» В. Кличко), ПП «Народний фронт» (структура Прем'єр-міністра України), ПП «Правий сектор», ПП «Об'єднання «Самопоміч».

По-третє, у виборах приймали участь відомі виборцю партій-

ні бренди ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Партія зелених України, ПП «Громадянська позиція» та інші.

По-четверте, як завжди, у виборах приймали участь ряд маловідомих партійних структур, завдання яких були різні, але перш за все вони мали набрати хоч якусь кількість голосів, щоб стати відомим для виборців.

У день виборів, 26 жовтня, відбулося кілька екзит-полів. Це Національний екзит-пол (Центр Разумкова, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та КМІС), Міжнародний Exit poll (Уряд Канади, Соціологічна група «Рейтинг», «Baltic Surveys», Міжнародний Республіканський Інститут (IRI)), Всеукраїнський екзит-пол (УНН спільно з центром «Універсітас»), Телевізійний національний екзит-пол.

За даними всіх цих опитувань, до ВР України мали пройти 7 партій, а лідером виборчих перегонів була однозначно визнана ПП «Блок Петра Порошенка», яка мала би перемогти з невеликим відривом у ПП «Народний фронт». Але склалося по іншому і перемогу, з невеликим відривом, отримала практично у всіх регіонах України ПП «Народий фронт» []. Відповідь на питання, чому помилились усі екзит-поли так ніхто і не отримав.

У табл. 4.3.1 представлені результати голосування за політичні партії, які пройшли до Верховної Ради та за ті, які отримали не менше 1 % голосів виборців [172].

Таблиця 4.3.1

Результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 року (за партійними списками)

№	Політична партія	%	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть місць в мажорит. округах
1	Політична партія "Народний фронт"	22,14	64	18
2	Партія «Блок Петра Порошенка»	21,81	63	69
3	Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	1
4	Політична партія «Опозиційний блок»	9,43	27	2
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	0

6	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,68	17	2
7	ВО «Свобода»	4,71 %	–	6
8	КПУ	3,88 %	–	0
9	Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11 %	–	1
10	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65 %	–	1
11	ПП «Правий сектор»	1,8 %	–	1

У мажоритарних округах отримали депутатські мандати наступні партії, які не подолали виборчий бар'єр: ВО «Свобода» – 6 мандатів, ПП «Сильна Україна» – 1, ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ» – 1, ПП «Правий сектор» – 1, ПП «Воля» – 1, а 96 депутатів позиціонували себе як самовисуванці (Див. Додаток 3).

Таким чином, найбільшу підтримку під час виборчої кампанії 2014 р. у всіх регіонах України мала ПП «Народний фронт», яка отримала 22,14 % голосів і перемогла на виборах. Максимальний рівень підтримки був в Івано-Франківській (37,48 %), Тернопільській (36,5 %), Волинській (33,22 %), Львівській (33,03 %), Чернівецькій областях (32,39 %) (Див. Додатки Ж, 3).

Партія «Блок Петра Порошенка» посіла друге місце, за результатами виборів, набравши 21,81 % голосів. Хоча, в цілому, за кількістю мандатів партія займає перше місце в парламенті, але найбільшу підтримку вона отримала лише у Вінницькій області (37,45 %) (Див. Додатки Ж, 3) [172].

Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» виборола третє місце в українському парламенті (10,97 %). Найбільшу кількість голосів партія отримала у м. Києві (21,39 %), Львівській (18,78 %), Київській (13,09 %), Івано-Франківській (14,69 %), Рівненській (11,08 %) областях (Див. Додатки Ж, 3) [172].

Політична партія «Опозиційний блок» посіла четверте місце в українському парламенті (9,43 %). Максимальну підтримку партії надано в Донецькій (38,69 %), Луганській (36,59 %), Харківській областях (32,16 %) (Див. Додатки Ж, 3).

Радикальна Партія Олега Ляшка отримала п'яте місце (7,44 %). Найбільшу кількість голосів виборців отримала в Централь-

ній Україні: Полтавській (10, 85 %), Сумській (10, 61 %), Черкаській (10,06 %), Кіровоградській (11, 67 %) областях (Див. Додатки Ж, 3).

ВО «Батьківщина», порівняно з 2012 р., суттєво втратила свої позиції в українському суспільстві і посіла шосте місце (5,68 %). Цьому є ряд як об'єктивних так і суб'єктивних причин (ув'язнення Ю. Тимошенко, вихід з партії відомих лідерів тощо) (Див. Додатки Ж, 3).

Лідерство політичних партій у регіональному вимірі подано в Таблиці 4.3.2 [172].

Таблиця 4.3.2.

Лідерство політичних партій на парламентських виборах
26 жовтня 2014 року за результатами голосування
в регіонах України

Назва партія	Лідерство за результатами голосування в загальнодержавному виборчому окрузі
Партія «Блок Петра Порошенка»	Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська, м. Київ (7 областей)
Політична партія «Народний фронт»	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька (12 областей).
Політична партія «Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська (5 областей)

Не отримали місць у парламенті дві ідеологічні партії ліворадикальна КПУ та право радикальна ВО «Свобода», які на попередніх виборах у 2012 р. набрали більше 10 % голосів виборців. Такий результат є природнім для КПУ, яка останнім часом скомпроментувала себе в українському суспільстві. Тому, можна сказати, що це – продовження тенденції декомунізації, яка почалася в 2006 р.

ВО «Свобода» втратила підтримку виборців, оскільки з нею на електоральному полі боролись за голоси виборців декілька партій народно-демократичного спрямування: Партія «Блок Петра Порошенка», ПП «Народний фронт», але в більшості своїй голоси партії відійшли до нового потужного проекту ПП

«Об'єднання «Самопоміч» [52, с. 10].

Отже загалом можна говорити про зростання центристських симпатій виборців і відмову від підтримки радикальних політичних сил.

Голосування на виборах за певні політичні партії – це голосування і за ціннісні орієнтації та програмні положення цих політичних сил. Цікавим, на нашу думку, буде аналіз того, яким партіям – «проросійським» чи «проукраїнським», – віддали перевагу громадяни України у різних регіонах.

До «проукраїнських» або «проєвропейських» партій можна віднести такі: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція» та ПП «Правий сектор». Члени більшості цих партій підтримують унітарний устрій України та виступають за вступ до ЄС та НАТО.

До «проросійських» партій відносять ПП «Опозиційний блок», КПУ та ПП «Сильна Україна». Члени цих партій вимагають федералізації України, надання російській мові статусу другої державної мови, переорієнтацію зовнішньої політики і ринків на Росію тощо. Результати такого голосування подані в Таблиці 4.3.3 [172].

Таблиця 4.3.3.

Голосування за проукраїнські та проросійські партії
у розрізі регіонів на парламентських виборах
26 жовтня 2014 року

Регіони України	Проросійські партії, %	Проукраїнські партії, %
Захід		
Волинська обл.	4,09	89,83
Закарпатська обл.	6,98	82,6
Івано-Франківська обл.	1,37	94,76
Львівська обл.	1,63	95,83
Рівненська обл.	4,58	90,28
Тернопільська обл.	1,44	94,98
Чернівецька обл.	7,15	87,02
Центр		
м. Київ	8,36	87,54
Київська обл.	5,83	89,57

Вінницька обл.	5,18	88,08
Кіровоградська обл.	12,34	81,53
Полтавська обл.	11,99	81,83
Хмельницька обл.	5,35	87,77
Черкаська обл.	6,58	87,61
Житомирська обл.	8,78	84,09
Сумська обл.	11,7	81,56
Чернігівська обл.	9,84	80,91
Схід		
Дніпропетровська обл.	33,37	60,61
Донецька обл.	57,45	37,6
Запорізька обл.	39,08	53,59
Луганська обл.	57,24	36,56
Харківська обл.	45,24	47,34
Південь		
Одеська обл.	38,37	52,51
Миколаївська обл.	31,89	61,35
Херсонська обл.	25,44	67,82
Загалом по Україні	16,42	77,66

Таким чином, за підсумками парламентських виборів України 26 жовтня 2014 р., 77,66 % виборців проголосували за «проукраїнські» партії, а 16,42 % – за «проросійські партії». Лише в Донецькій та Луганській областях (на територіях, які знаходяться під контролем України), більшість виборців проголосували за «проросійські» партії, в Харківській області – відносна більшість виборців підтримали «проукраїнські» партії, а в решті областей України абсолютна більшість виборців підтримала «проукраїнські» партії.

Отже, до парламенту, за результатами виборів, потрапляють чотири нові політичні партії. Таким чином, формат партійної системи знову кардинально змінився, що було наслідком революційних подій в українському суспільстві.

Формат партійної системи протягом досліджуваного періоду змінювався декілька разів. Це – наслідок складних соціальних процесів (Помаранчева революція та Революція гідності), які відбулися в українському суспільстві і про що було сказано на початку розділу. А також йдеться про безперервний виборчий процес, зміну виборчої формули, форми правління.

Ще раз підкреслюємо, що під форматом (конфігурацією) партійної системи ми розуміємо її фрагментацію та показник усталеності партійних уподобань виборців (Г. Голосов). Формат української партійної системи, її сучасний стан ми розглянемо, базуючись на запропонованій нами методології К. Джанда, Дж. Лапаломбара (концепт політичної партії), Дж.Сарторі (принципи функціонування різного типу партійних систем), Р. Катц, П. Майер (сучасні тенденції розвитку політичних партій, картелізація політичних партій) тощо.

На кінець 2014 р. в Україні було зареєстровано 235 політичних партій. До формату партійної системи ми будемо відносити тільки релевантні (істотні) партії. Критерій їх виокремлення може бути різним. Один з критеріїв – це результат парламентських виборів. Таким чином, до формату партійної системи можна включати партії, які набрали на парламентських виборах не менше 1 % голосів виборців.

Утворення політичних партій в цей період відбувається таким же чином, як і в попередньому. Але з'являються і нові тенденції. По-перше, створення та реєстрація партій стало результатом новітнього бізнесу, пов'язаного з консалтинг-юридичними компаніями, які на своїх сайтах нерідко вивішують пропозиції щодо реєстрації партій або здачі партійних структур в оренду, під вибори. Зацікавленій особі вигідніше купити або взяти в оренду таку структуру, аніж створювати свою власну. Для створення власної структури потрібен час і немалі капіталовкладення. Перші пропозиції з продажу і оренди партій з'являються у 2006 р. У наступні роки бізнес почав стрімко розвиватися, про що свідчать оголошення в мережі Інтернет, знайомство з якими підводить до однозначного висновку: партія сьогодні стає товаром, який має високу вартість. Так, продавець однієї з партій, рекламуючи свій товар, вказував, що за допомогою партії можна взяти участь у виборах, здати її в оренду, можна продати місця у списках, провести «розкрутку» власного бренду для участі у виборах тощо [91, с. 80]. Йдеться про так зване явище франчизи політичних партій.

За оцінкою політтехнологів, покупець, придбавши партію, виграє, оскільки створення партії, збір підписів, реєстрація у Міністерстві юстиції України обійдуться майже у 100 тис. доларів.

До того ж, партію потрібно ще утримувати [91, с. 81]. Саме тому, на нашу думку, слід спростити процес утворення політичних партій, припинивши таким чином вище описаний бізнес.

Крім того, здача осередків у оренду, до певної міри вирішує проблему існування політичної партії на місцевому рівні. Це, у свою чергу, вносить непорозуміння для виборців, які на загальнонаціональному рівні голосують за одні партійні бренди, а на місцевих виборах за інші, але які представляють відомі місцеві політики. Особливо яскраво це було видно на місцевих виборах 2010 р., які вперше в Україні проводилися самостійно, а не разом з парламентськими, як завжди.

По-друге, утворення партій за наслідками революційних подій (2004, 2014 рр.), у яких їх лідери приймали активну участь. Наприклад, ГП «ПОРА», ПП «Народний Союз Наша Україна», ПП «Народна Самооборона» після помаранчевої революції. ПП «Правий сектор», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Народний фронт», ПП «Об'єднання «Самопоміч» утворилися після Революції гідності і які, як уже було сказано вище, перемогли на парламентських виборах 2014 р.

По-третє, утворення партій національних меншин. Йдеться про угорські партії, які зареєстровані як всеукраїнські, але зрозуміло, що функціонують вони лише на Закарпатті. У 2005 р. еліта угорської національної меншини домоглася реєстрації відразу двох політичних партій, що свідчить про конкуренцію в її середовищі. Напередодні парламентських виборів 2006 р., Міністерством юстиції України були зареєстровані дві угорські партії – Політична партія “КМКС” – Партія угорців України (17.02.05, Ковач Микола Миколайович) та Демократична партія угорців України, яку очолив на той час народний депутат України Іштван Гайдош (24.03.05). Створення двох угорських партій в Україні розділило електорат цих партій приблизно на половину, що не дало їм змоги приймати участь у виборах до Верховної Ради України [73, с. 350].

У той же час слід відмітити успіх цих партій на виборах до обласної та районної рад Закарпаття у 2006 р. Так, Партія угорців України (ПУУ) отримала 5 мандатів до обласної ради, 7 мандатів до Ужгородської, 11 – до Виноградівської, 4 – до Мукачівської, 27 – до Берегівської районних рад, 3 – до Виноградівської, 2 – до

Мукачівської, 4 – до Чопської, 3 – до Тячівської, 8 – до Берегівської міських рад (всього 71 депутатський мандат). Демократична партія угорців України (ДПУУ) отримала 4 мандати до обласної ради, 5 – до Ужгородської, 6 – до Виноградівської, 25 – до Берегівської районних рад, 3 – до Тячівської та 6 – до Берегівської міських рад (всього 45 депутатських мандатів) [164, с. 290 - 294].

У своїх післявиборчих інтерв'ю лідери обох угорських партій відмітили, що угорці могли б мати у місцевих органах влади вдвічі більше представників. Для цього потрібно, щоб угорське населення представляла одна партія. Це могло б, навіть, дати можливість мати представників у ВР України. Але ці партії підтримують основні політичні суперники в Угорщині – ФІДЕС та угорські соціалісти. Відтак, у найближчому майбутньому об'єднання угорських партій не відбудеться. Лідери двох угорських партій І. Гайдош (ДПУУ) та М. Ковач (ПУУ – ТУКЗ), коментуючи причини антагонізму, звинувачують у цьому один одного. Так І Гайдош каже, що М. Ковач виступає за закритість угорської громади від решти закарпатців та зловживає націоналістичною риторикою. М. Ковач своїх опонентів називає «угорськомовними представниками влади, яка ніколи не підтримувала угорську громаду» [89, с. 30].

За результатами виборів до місцевих органів влади 2010 року, «КМКС – ПУУ» отримала: 3 мандати до обласної ради, 5 до Виноградівської, 6 до Ужгородської, 2 до Хустської, 1 до Мукачівської районних рад, 3 до Берегівської, 3 до Чопської, 2 до Ужгородської міських рад.

ДПУУ отримала 4 мандати до обласної ради, 8 до Виноградівської, 3 до Мукачівської, 5 до Ужгородської районних рад, 10 до Берегівської міської ради. Мером м. Берегово був обраний лідер ДПУУ – Іштван Гайдош [146, с. 84].

Успіх угорських партій на місцевих виборах – це один із шляхів забезпечення участі національних меншин у політичному процесі та в управлінні. Тому, на нашу думку, у майбутньому слід внести зміни до законодавства про політичні партії, дозволивши реєстрацію партій як національних меншин, так і партій, які представляють регіональні інтереси. Така політична практика є загальноприйнятою у країнах Євросоюзу.

Змінився в даний період і ідеологічний вимір партійної системи. Якщо для попередніх періодів (особливо для першого), актуальним був поділ партій, виходячи з основних ідеологічних доктрин сучасності, то в другому періоді ми спостерігаємо процес деідеологізації партійних структур, або ж гібридизації (конвергенції), взаємопроникнення ідеологічних доктрин [104, с. 25].

Даний процес тісно пов'язаний зі зміною організаційної будови політичних партій у сучасному світі, на що нами була акцентована увага в першому розділі роботи. Нині спостерігається процес переходу від масових до професійно-електоральних та картельних партій. Наслідком цього процесу і є втрата ідеологією мобілізуючої функції та ключової ролі у партійному будівництві. Таким чином, ідеологія лишається важливим чинником позиціонування в полі політики та електоральних процесах.

Разом із тим, слід говорити про диференціацію серед електорально-професійних партій у їх ставленні до ідеології. Можна виділити електорально-професійні партії сильної ідеологічної артикуляції і електорально-професійні партії слабкої ідеологічної артикуляції, або прагматичні. Це розрізнення слід робити на підставі того, що у прагматичних партій відсутні або слабо виражені деякі ідеологічні складові як на рівні політичного дискурсу, так і на рівні політичних практик. Зокрема, це може стосуватися ідеологічної артикуляції партійних програм, або виборчих стратегій. Іншою важливою рисою прагматичних, або слабкої ідеологічної артикуляції партій, слід вважати їх готовність до політичних союзів із політичними силами, що дотримуються протилежної ідеологічної платформи. До таких партій можна віднести: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», ПП «УДАР» та ряд інших. З іншого боку, для політичних партій сильної ідеологічної артикуляції, або «програмних», характерним є те, що вони впродовж тривалого часу стабільно дотримуються визначеної ідеологічної лінії. Такими партіями в українському політикумі є ВО «Свобода», КПУ, НРУ.

Відсутній попит на ідеологічні партії в Україні у зв'язку з низьким рівнем політичної освіченості громадян. Соціологічні дослідження показують, що лише третина громадян може чітко визначити власну прихильність до тієї чи іншої ідеології. Інші

громадяни про поділ партій на ліві, центристські та праві взагалі нічого не чули [104, с. 26].

Іншою причиною деідеологізації є процес персоніфікації політики. Адже виборцю простіше пов'язати свій вибір з відомою особистістю, ніж з ідеологією. Тому ми і спостерігаємо, починаючи з 2002 р. такий феномен, як іменні виборчі блоки. Більше того, навіть зміни до виборчого законодавства, які заборонили приймати участь блокам у виборах, не зупинили цей процес. З'являються «іменні партії»: ПП «Блок Петра Порошенка», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «УДАР» В. Кличка, ПП «Народний фронт» А.Яценюка та інші.

Відчутним в партійному середовищі України є процес картелізації політичних партій, який є наслідком реакції партій на виклики сьогодення. Даний процес відображає зміни, які відбуваються на рівні взаємодії громадянського суспільства, політичних партій і держави. Партійна картелізація приходить на зміну партійній конкуренції. На думку української дослідниці О. Рибій, цьому явищу є декілька причин. По-перше, в умовах глобалізації та суттєвих обмежень на здійснення політики «хапай усіх», виборчі технології та рівень фінансових затрат на їх реалізацію значно підвищилися, а партійне членство перестало грати основну роль у перемозі на виборах. По-друге, простір для політичного протистояння значно зменшився. По-третє, партійні картелі слугують спеціальними механізмами для концентрації влади, зниження політичної відповідальності партій перед суспільством за непопулярні рішення [259, с. 48]. Слід зазначити, що процес партійної картелізації суттєво посилюється з введенням державного фінансування політичних партій.

Подальший аналіз формату партійної системи ми зробимо на основі розрахунку ряду індексів, які використовуються в політичній науці для дослідження партійних систем. Розрахунок індексів пордано у Табл. 4.3.4.

Індекси, які характеризують розвиток партійної системи
України

Індекси	1998 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2012 р.	2014 р.
ЕКПП	4,7	4,67	3,5	3,2	4,3	5
ЕКЕП	11,9	7,95	5,8	4,3	5	8
Коефіцієнт редукації	53,7	37,8	39,6	25,6	14	37
Індекс Гюнтера	82,9	87,8	88,8	95	86,5	88,9
Індекс Галлахера	10,08	7,8	8,4	5,7	10,01	7,7
Індекс фрагментації	0,8	0,79	0,61	0,77	0,77	0,88
Індекс неусталеності Педерсена	24	15	35	9,6	30,35	43

Розрахунок вказаних індексів дає змогу нам зробити ряд висновків щодо тенденцій розвитку, які були притаманними для української партіоми.

Якщо взяти до уваги результати парламентських виборів та показники ефективного числа парламентських партій, то можна зробити висновок про те, що в Україні лишається стабільною тенденція до збереження ефективного числа парламентських партій в межах 3 – 5. Це дозволяє ідентифікувати партійну систему України, як багатопартійну без домінуючої партії або двоблокову багатопартійну.

Індекс пропорційності Гюнтера, у випадку застосування пропорційної виборчої формули, в Західній Європі коливається від 86 до 98. Аналізуючи проблему пропорційності в рамках існуючих виборчих систем, можна констатувати, що індекс пропорційності є найвищим у випадку поєднання чотирьох чинників: пропорційної виборчої формули, значного розміру виборчого округу, стабілізації багатопартійної системи, застосування принципу вирівнювання при розподілі депутатських мандатів

За результатами обчислення індексів пропорційності/ дис-

пропорційності, можна зробити наступні висновки. По-перше, починаючи з 2002 року індекс пропорційності Гюнтера для виборчої системи України коливається в рамках 86, 5 – 95. Таке значення індексу відповідає аналогічним показникам для країн розвинутої демократії. Найвищий показник індексу був у 2007 р. – 95. Це ще раз констатує той факт, що пропорційна виборча система найбільш сприяє пропорційності розподілу голосів виборців і депутатських мандатів.

По-друге, розрахунки індексу диспропорційності показують, що зміна правил проведення виборів приводить до підвищення рівня диспропорційності виборчої системи. Після введення змішаної виборчої системи, у 1998 р. індекс диспропорційності становив 10,08. У 2002 р. даний індекс становив уже 7,8. Це свідчення того, що відбулося звикання до правил електоральної гри. Після введення пропорційної системи у 2006 р. індекс знову зростає (8,4). Проведення виборів 2007 р. за такими ж правилами приводить до зниження індексу диспропорційності до 5,7 (найнижчий показник). І, знову ж таки, перехід до змішаної системи приводить до підвищення рівня диспропорційності виборчої системи (10,01). Загалом показники індексу диспропорційності коливаються для України в межах 5,7 – 10, 8. Це показники виборчої системи з середнім рівнем диспропорційності. Оцінка рівня пропорційності / диспропорційності є однією із базових оцінок виборчих систем, які є складовою політичної системи суспільства та впливають на формування партійної системи [166, с. 22-47].

Дослідження індексу фрагментації Д. Райє вказує різні рівні фрагментації ВР України. Для українського парламенту дане значення змінювалося відповідно до виборчої системи та рівня стабільності партійної системи. Коливання індексу в межах 0,68–0,8 – свідчення наявності багатопартійної системи з різним рівнем фрагментації, який залежить від цілого ряду чинників. Загалом, індекс фрагментації при аналізі партійних систем повинен застосовуватись у комплексі з іншими методологіями та показниками.

Отримані результати обчислення індексу неусталеності М. Педерсена свідчать про неусталеність уподобань українського виборця. У той же час, такі коливання є характерними для суспільств, в яких відбуваються трансформаційні процеси. Але слід враховувати той факт, що справжній відсоток зміни партійних

уподобань без спеціально розроблених порівняльних досліджень здійснити не можливо. Індекс неусталеності допомагає визначити тільки приблизні дані щодо мінливості та партійної заміщуваності.

Індекс електоральної неусталеності дає можливість вивчати зміни у електоральній підтримці провідних партій і такі явища, як зниження партійної ідентифікації (коли виборець приймаючи участь у виборах не бажає пов'язувати себе з якоюсь партією), зростання не конвенційної політичної поведінки (коли частина виборців вважає себе вільною від партійної ідентифікації), перехід частини виборців від старих партій до нових (універсальних, посматеріалістичних).

Розрахунки індексів за 2014 р. констатують наявність багато-партійної системи без домінуючої партії та характеризуються високим рівнем пропорційності розподілу голосів виборців та неусталеністю партійних уподобань.

До формату партійної системи, за результатами виборів 2012 та 2014 рр., можна віднести не більше 12 політичних партій. Електоральну участь політичних партій подаємо у Табл. 4.3.5.

Таблиця 4.3.5

Участь політичних партій у парламентських виборах
в Україні (1998 – 2014 рр.)

Рік виборів	К-ть партій зареєстрованих Мінюстом України	К-ть партій, які взяли участь у виборах	К-ть суб'єктів, внесених до виборчого бюлетеня
1998	52	45	30 (21 партія +9 виб. блоків, утворених 19 партіями)
2002	127	83	33 (21 партія +12 виб. блоків, утворених 40 партіями)
2006	126	94	45 (28 партій +17 виб. блоків, утворених 19 партіями)
2007	143	43	20 (10 партій +9 виб. блоків, утворених 51 партією)

2012	195	87	21 політична партія
2014	235	52	29 політичних партій

Таким чином, до формату партійної системи, за результатами виборів, до українського парламенту 2012 та 2014 рр. можна віднести такі партії:

Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – партія лідерського типу, яка була утворена у 1999 р. з ініціативи Ю. Тимошенко. Партія позиціонує себе як центристська, всенародна демократична партія патріотично-реформаторського спрямування, яка поєднує цінності соціальної солідарності з захистом індивідуальних прав і свобод кожного громадянина.

21 січня 2001 р. на Форумі національно-демократичних сил ця партія стала співзасновником (разом з УНР, УНП «Собор», УРП, Партією Підтримки Вітчизняного Виробника, СНПУ, Українською партією «Єдність», УХДП, ХНС, УНКП і 43 громадянськими об'єднаннями) громадсько-політичного об'єднання національно-демократичних сил «Українська Правиця». 20 лютого 2001 р. партія офіційно приєдналася до Громадянського комітету захисту Конституції «Україна без Кучми».

Нині партія має розгалужену партійну структуру, яка складається з 24 обласних, міст Києва, 782 районних і міських та майже 11 тисяч первинних партійних організацій, в яких нараховується понад 250 тис. членів партії.

Рівень електоральної підтримки партії на парламентських виборах був наступним: 2002 р. – 7, 24 %; 2006 р. – 22, 29 %; 2007 р. – 30, 7 %; 2012 р. – 25, 5 %; 2014 р. – 5, 68 %. У 2010 р. лідер партії Ю. Тимошенко брала участь у президентських виборах, які пограла у II турі В. Януковичу. Як бачимо, рівень підтримки партії поступово зменшувався і в 2014 р. мав практично результат виборчого порогу. Негативна тенденція зниження рейтингу у майбутньому може привести до її перетворення на позапарламентську партію [52].

ВО «Свобода» – це політична партія, створена 13 жовтня 1991 р. на Установчому з'їзді партії у м. Львові як Соціал-Національна партія України. СНПУ виникла внаслідок об'єднання радикальних націоналістичних сил Львівщини, зокрема – львівської «Варти Руху», Організації української молоді

«Спадщина», «народних загонів» Студентського братства Львова.

14 лютого 2004 р. ІХ з'їзд СНПУ одноголосно висловився за зміну назви партії на Всеукраїнське об'єднання «Свобода», головою якого обрали О.Тягнибока.

«Свобода» брала участь у парламентських виборах з наступним рівнем підтримки: 1998 р. – 0, 16 %, 2006 р. – 0, 36 %; 2007 – 0, 76 %; 2012 – 10, 44 %; 2014 рр. – 4, 71 %. У 2004 р. лідер партії О. Тягнибок брав участь у президентських виборах, набравши 1, 43 % голосів виборців.

ВО «Свобода» позиціонує себе, як правоконсервативна націоналістична партія з переважанням лівих поглядів в економіці («націоналізація», недопущення приватизації землі). Це політична партія із сильною ідеологічною артикуляцією [52].

ПП «Блок Петра Порошенка» створена за відсутності законодавчих умов для участі у виборах виборчих блоків як модель політичного патронату Президента П. Порошенка. В її лавах, після відсторонення від влади В. Януковича, поступово консолидувалась більшість представників часів «помаранчевої революції»: ПП «Народної самооборони» (Ю. Луценка), Партії «Реформи і порядок», ПП «Солідарність», власне соратники П. Порошенка з політичної партії «Солідарність». Залишається відкритим питання про формат подальшого існування партії УДАР В. Кличка, яка від окремого походу в парламент утрималась. Конфігурація цієї партії і, відповідно, ПП «Блок Петра Порошенка» буде вирішена після парламентських виборів із розрахунку на участь у місцевих виборах. Позиціонується вона як партія правореформістського гатунку. Серед заявлених цінностей – громадський активізм, відповідальність кожного, свобода, демократія, власна праця, вільний ринок, ділова ініціатива [].

ПП «Громадянська позиція» створена 29 січня 2005 р. на Установчому з'їзді як Політична партія «Могутня Україна». 21 січня 2010 р. партійний з'їзд ухвалив рішення про зміну назви партії на Політична партія «Громадянська позиція» [52].

У 2012 р. брала участь у виборах до ВР України у складі ВО «Батьківщина» (тоді цей передвиборчий альянс здобув чверть голосів виборців (25,5%). Але подальшого злиття партій не відбулося. З метою спільної участі у виборах 2014 р. до партії долучилися активісти партії «Демократичний альянс». Позиціонування

партії відбувається як поєднання правоконсервативних підходів до бачення держави, ліберальних підходів до питань розвитку економіки та пропагуванням традиційних цінностей.

Ставить завдання «перетворення України на міцну конкурентоспроможну державу, яка забезпечує своїм громадянам високу якість життя та гідні соціальні стандарти, чітко визначає свої національні інтереси й активно їх просуває та захищає, реально впливає на європейські та світові процеси, бере активну участь у колективних зусиллях зі зміцнення миру та безпеки».

ПП «Народний фронт» політично можна вважати дітищем «Батьківщини», так само, як Опозиційний блок і Сильну Україну – дітищем Партії регіонів. Складається із кіл, орієнтованих на лідерів – А. Яценюка (що у 2009-2011 рр. створювали «Фронт змін») і О. Турчинова, який з 90-х рр. підтримував політичний тандем із Ю. Тимошенко. Позиціонує себе як правоцентристська партія [52].

Партія «Об'єднання «Самопоміч» створена у 2012 р. мером Львова А. Садовим. Позиціонується у правому сегменті зі слабкою артикуляцією консервативних цінностей: «Ми українці, незалежно від нашого етнічного походження, є єдиним національним тілом, маємо живу душу та невмирущий дух» [52].

Партія «Опозиційний блок» створена у 2014 р. безпосередньо для участі у парламентських виборах на юридичній базі партії «Закон і порядок» (2010). Її складають політичні групи, які засновували та усіляко підтримували режим В. Януковича, – Партія розвитку України (С. Ларін, Ю. Мірошніченко, 2014), Партія регіонів (Б. Колесніков, О. Вілкул, 2001), «Україна – вперед!» (Н. Королевська, 2006), «Центр» (В. Рабінович, 1999), Трудова Україна (В. Сопельник, 2000), Партія державного нейтралітету (А. Плакида, 2004). Подальший формат цього об'єднання буде визначатися результатами виборів.

Ціннісні аспекти у програмі до виборів слабо артикульовані. Позиціонування партії відбувається у нерозвиненому сегменті правоцентризму [52].

Партія «Сильна Україна» створена у 2014 р. на юридичній базі партії «Інформаційна Україна» як епіфеномен ПП «Сильна Україна», що після президентських виборів 2010 р. і входження С. Тігіпка в уряд В. Януковича-М. Азарова у 2011 р. приєдналася

до Партії регіонів

Радикальна партія Олега Ляшка створена перед президентськими виборами 2010 р. на юридичній основі Української Радикально-Демократичної Партії. У 2011 р. змінила назву на «Радикальна партія Олега Ляшка» [52].

Вперше участь у парламентських виборах взяла у 2012 р., отримавши 1,08 % голосів виборців, а в 2014 р. пододала виборчий поріг, набравши 7,44 % голосів виборців.

Ідеологічна основа партії, судячи з передвиборчих програм 2012 і 2014 рр., – соціальний популізм лівого гатунку з одночасним акцентом на патерналістських настроях.

«Мета Радикальної партії – створення суспільства рівних можливостей та загального добробуту». Позиціонування – «захист знедолених» і взяття на себе усієї ролі з такого захисту. Нікому нічого робити не доведеться: «Ми підніmemo Україну з колін».

До формату партійної системи зразка 2014 р. також слід віднести ПП «Правий сектор», ПП «УДАР» та КПУ. Результати виборів КПУ до ВР України слідуєчі: 1998 р. – 24,65 %; 2002 р. – 19,88 %; 2006 р. – 3,66 %; 2007 р. – 5,39 %; 2012 р. – 13,18 %; 2014 р. – 3,88 % [172].

Серед виокремлених 12 партій практично всі є електорально-професійними партіями слабкої ідеологічної артикуляції (прагматичні) за виключенням ВО «Свобода» та КПУ, які можна назвати електорально-професійними партіями сильної ідеологічної артикуляції.

Партійна система функціонує за принципом двоблоковості, оскільки соціальне розмежування Схід – Захід не перестало бути актуальним. Хоча слід відмітити, що більшість виборців на Сході і на Заході України проголосували за центристські партії «Народний фронт» і «Блок Петра Порошенка».

Слід також зазначити, що всі партії, які утворюють формат партійної системи, є партіями лідерського типу, а це значить, що вони є нестійкими, так як залежать від рейтингу лідера.

4.4. Перспективи розвитку партійної системи України у контексті місцевих виборів 2015 року

Місцеві вибори в Україні проводились 25 жовтня 2015 року відповідно до нового Закону України «Про місцеві вибори», який був прийнятий Верховної Ради України 14 липня 2015 р.

Відповідно до закону система органів місцевої влади обиралась наступним чином:

а) селищні, сільські ради за мажоритарною системою відносної більшості з одномандатними округами;

б) селищні, сільські голови та старости за мажоритарною системою відносної більшості;

в) міські, районні, обласні ради за пропорційною системою з закріпленням кандидатів за округами, 5 % виборчим бар'єром, заборонаю партійним блокам приймати участь у виборах;

г) міські голови міст в яких менше 90 тис. виборців за мажоритарною системою відносної більшості;

д) міські голови міст в яких більше 90 тис. виборців за системою абсолютної більшості (1 тур) і системою відносної більшості (2 тур), якщо в першому турі не визначений переможець.

Новелою закону було суттєве зменшення кількості депутатів місцевих рад (на 30 % по всій країні). Кількість виборчих округів на території відповідає кількості депутатів відповідної ради.

Виборчі списки мають право формувати лише політичні партії. Кількість осіб однієї статі у виборчому списку має бути не менше 30 %. Розташування кандидатів у партійному списку після підрахунку результатів виборів залежить від кількості набраних ними голосів (у процентному відношенні) на виборчому окрузі. Таким чином, перемога кандидата на окремому виборчому окрузі не гарантує йому отримання депутатського мандату. Оскільки, по-перше, політична партія, яку він представляє може не подолати виборчий бар'єр, і, по-друге, інші кандидати зі списку можуть мати у процентному співвідношенні більшу кількість голосів виборців [2].

Місцеві вибори 2015 р. завершили електоральний цикл, розпочатий дочасовими президентськими виборами у травні 2014 р. (переможець П. Порошенко) і продовжений дочасовими парламентськими вибори в жовтні 2014 року, перемогу на яких отримали політичні сили, які приймали активну участь у Революції

Гідності. Таким чином, місцеві вибори 2015 року повинні були закріпити успіх демократичних політичних сил у регіонах України. Схожим був електоральний цикл 2010 – 2012 рр., який виграла Партія регіонів (В. Янукович).

Партійна система України за результатами парламентських виборів 2014 року мала конфігурацію двоблокової системи, яка складалася з 10 – 12 політичних партій, більшість з яких представляли собою лідерські, електорально-професійні партії з слабкою ідеологічною артикуляцією, за виключенням ВО «Свобода» та КПУ. Порівняльні результати парламентських виборів 2014 р. та місцевих виборів 2015 р. подано в Таблиці 4.4.1.

Таблиця 4.4.1

Порівняльні результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 року та місцевих виборів 25 жовтня 2015 року

№	Політична партія	Результат по Україні, %	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть обраних депутатів рад 2015	Результат місцевих виборів 2015 р., %
1	Політична партія "Народний фронт"	22,14	64	–	Не брала участь
2	Партія «Блок Петра Порошенка»	21,81	63	8830	19,5
3	Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	913	6,4
4	Політична партія «Опозиційний блок»	9,43	27	4034	11,5
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	2498	6,7
6	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,68	17	8065	12,1

7	ВО «Свобода»	4,71 %	–	1664	6,8
8	КПУ	3,88 %	–	–	Не брала участь
9	Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11 %	–	–	–
10	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «За-ступ»	2,65 %	–	–	–
11	ПП «Правий сектор»	1,8 %	–	–	Не брала участь
12	ПП «Відродження»			1689	5,4
13	ПП «Наш край»			4506	4,8
14	ПП «УКРОП»			2247	7,3
15	Аграрна партія України			3323	3,2

Позиціонування партійно-політичних сил напередодні місцевих виборів було обумовлено постреволюційними подіями в Україні та виборами до Верховної Ради України 2014 р.

По-перше, про участь у виборах заявили політичні партії, які брали участь, або перемогли на виборах 2014 р.: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», Політична партія «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода». Ці політичні сили асоціювалися у виборців з подіями на Майдані в кінці 2013 – на початку 2014 р., і які отримали назву Революція Гідності.

По-друге, залишки Партії регіонів приймала участь у виборах у форматі ПП «Опозиційний блок». Її утворили шість політичних партій: Партія розвитку України, ПП «Центр», Партії «Україна – Вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика» [6].

По-третє, відмовилися від участі у виборах ПП «Народний фронт» (головна причина – низький рейтинг), ПП «Правий сектор», Комуністична партія України (заборона брати участь у виборах). ПП «Народний фронт» та ПП «УДАР» В. Кличка домовилися з ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» про спільні

партійні списки під брендом останньої.

По-четверте, як завжди, у виборах приймали участь ряд маловідомих партійних структур. Завдання одних була підготовка партійних брендів для майбутніх парламентських виборів (наприклад, Аграрна партія України, Громадський рух «Народний контроль», Політична партія «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРИОТІВ – УКРОП»), інші були проектами відомих регіональних політичних лідерів: ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» в Полтаві, ПП «ВО «Черкащина», ПП «Довіряй ділам» Труханова в Одесі та ряд інших.

По-п'яте, у виборах брали участь ряд суто регіональних партій. Відповідно до українського законодавства таких партій де-юре бути не може, однак де-факто вони існують і приймають участь у політичному житті суспільства. Перш за все йдеться про ПП «Єдиний центр», Партію угорців України та Демократичну партію угорців України (вказані партії проявляють активність лише на Закарпатті).

По-шосте, у виборах активну участь приймали нові політичні партії, активність яких пов'язують: ПП «Відродження» з колишніми представниками Партії регіонів, а ПП «Наш край» – з Адміністрацією Президента України, ПП «УКРОП» – проект олігарха І. Коломойського.

ПП «Наш край» є проектом Адміністрації Президента, який створений з метою підбору голосів виборців, які втратили провладні партії за період від парламентських виборів 2014 р. Інше завдання цього партійного проекту опосередковано залучити до провладних більшостей у місцевих радах колишніх лояльних членів Партії регіонів, яких відкрито не можливо було залучати до партійних списків партії влади. Рішення про участь у місцевих виборах було ухвалене на з'їзді, що відбувся у Києві 17 вересня 2015 р.

Головною метою своєї діяльності члени партії «Наш край» вважають відстоювання інтересів місцевих громад. У програмі «10 кроків для розвитку рідного краю», ухваленій на з'їзді, передбачені заходи з розвитку місцевого самоврядування, контролю за прозорістю дій влади, а також покращення соціального забезпечення, медичного обслуговування населення, освіти та безпеки громадян [4, с.8–9].

ПП «УКРОП» – зареєстрована 15 чевня 2015 р. Мета діяльності – політична підтримка еклномічних проектів І. Коломойського. В політиці І.Коломойський застосовував тактику просування своїх людей в різни партійних проектах, які боролися за владу. Тепер він вирішив створити власний політичний проект і випробувати його перспективність на місцевих виборах 2015 р. Партія позиціонує себе як українська патріотична, яка опитрається військовий АТО, волонтерів, гродських активістів.

Агітаційна тематика кандидатів та місцевих організацій партій була малозмістовною і будувалася навколо спекуляцій на чутливі для населення теми. Серед найпоширеніших гасел: несправедливі тарифи на житлово-комунальні послуги, боротьба з корупцією та обіцянки підвищити добробут громадян. ПП «Опозиційний блок» та ВО «Свобода» активно використовували тему проведення антитерористичної операції (АТО).

Політичні гасла місцевих організацій партій досить часто повністю дублювали тематику відповідних всеукраїнських партій. Щоправда, в окремих регіонах агітація місцевих організацій партій та потенційних кандидатів мала регіональні особливості. Так, у Дніпропетровській та Кіровоградській областях місцеві політики та партії активно спекулювали на темі зміни назв цих областей та міст відповідно до закону про декомунізацію.

Найпоширенішою формою роботи потенційних кандидатів та місцевих організацій партій із виборцями було розміщення матеріалів в ЗМІ та на зовнішніх носіях реклами (білборди, сітілайти). Менш поширеною формою стало встановлення агітаційних наметів. Відтак кандидати та місцеві організації партій практично не проводили змістовної роботи із виборцями. Про це свідчить той факт, що найменш поширеною формою роботи із виборцями є проведення публічних дебатів, дискусій, круглих столів та прес-конференцій. У жодній з областей така форма не дістала належної підтримки серед потенційних кандидатів.

Згідно з результатами підрахунку зведених показників партій на місцевих виборах, ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» підтримали 19,5% виборців, ВО «Батьківщина» – 12,1%, ПП «Опозиційний блок» – 11,5%, ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 7,3%, ВО «Свобода» – 6,8%, Радикальну партію Олега Ляшка – 6,7%, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 6,4%, ПП

«Відродження» – 5,4%, ПП «Наш край» – 4,8%, Аграрну партію України – 3,2% (Див. Таблицю 4.4.1) [11].

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у регіонах України можна подати у вигляді наступної таблиці (Див. Таблицю 4.4.2).

Таблиця 4.4.2

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у розрізі регіонів

	Західний регіон	Центральний регіон	Південно- Східний регіон
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	25,2	26,1	19
ВО «Батьківщина»	17,3	17,4	9,7
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	7,5	7,1	5,7
Радикальна партія Олега Ляшка	6,1	9,4	3,7
ВО «Свобода»	12,3	8,1	–
ПП «УКРОП»	9,6	5,4	8,5
ПП «Опозиційний блок»	1,6	5,9	27,2
ПП «Відродження»	2,2	4,1	13,4
ПП «Наш край»	1,6	1,3	8,5
Аграрна партія України	1,4	4,1	–

В Таблиці 4.4.2 розглянуті результати виборів (кількість мандатів) до обласних рад у розрізі трьох регіонів: Західного, Центрального і Південно-Східного. Західний регіон – це Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Чернівецька області. Чисельність обласних рад Західного регіону становить 488 депутатів. Центральный регіон – Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області та місто Київ. Чисельність обласних рад Центрального регіону становить 796 депу-

татів. Південно-Східний регіон утворюють Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Харківська, Луганська, Донецька області (у двох останніх вибори до обласних рад не проводилися). Чисельність обласних рад регіону – 536 депутатів [6].

Балотування до обласних рад по всіх регіонах забезпечили ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», Радикальна партія Олега Ляшка. Інші партії виставляли своїх кандидатів не у всіх регіонах. Так, ПП «Опозиційний блок» не балотувався у Тернопільській області, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – до Рівненської, Миколаївської, Одеської обласних рад. і т.д. Різними були і стратегії політичних партій на цих виборах. Наприклад, ПП «Об'єднання «Самопоміч» майже не виставляла своїх кандидатів у маленьких містах, їх цікавили лише великі міста та обласні ради. ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина» висунули кандидатів повсюдно. Але якщо ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» перемаг, або отримав депутатські мандати практично у всіх радах, то ВО «Батьківщина» не набрала 5 % голосів виборців у Львові, Харкові, Одесі. Ряд політичних партій висунули своїх кандидатів лише в окремих областях України. Наприклад, ПП «Єдиний центр», Партія угорців України – КМКС, Демократична партія угорців України (Закарпатська область), ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» на Полтавщині, ПП «Довіряй ділам» Г. Труханова, Українська морська партія Сергія Ківалова на Одещині та інші.

Незважаючи на те, що результати соціологічних досліджень засвідчують підтримку необхідності передачі владних повноважень з центру у регіони близько двома третинами громадян нашої держави, участь у формуванні місцевої влади через виборчий процес взяло менше половини виборців. Активність виборців у жовтні 2015 року є однією з найнижчих за історію загальноукраїнських виборів і становить 46, 6 %. Найвищою явка виборців була в західних областях України [6].

Складна соціально-економічна ситуація та відсутність результатів реформ призвели до того, що збільшити свої електоральні здобутки у жовтні 2015 р. у порівнянні із парламентськими виборами 2014 р., змогли лише ті політичні сили, які гостро кри-

тикували дії центральної влади.

У Таблиці 4.4.3. зроблений аналіз того стільки втрачено/додано голосів основними електоральними гравцями у порівнянні з парламентськими виборами 2014 р. [11].

Таблиця 4.4.3

Кількість голосів виборців, які отримали партії на парламентських виборах 2014 року і на місцевих виборах 2015 року

	Місцеві вибори 2015 року	Парламентські вибори 2014 року	Різниця в кількості голосів	Різниця у % відношенні
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	2544552	3437521	- 892969	- 26
ВО «Батьківщина»	1579606	894837	+684769	+76,5
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	832570	1729271	-896701	-51,9
Радикальна партія Олега Ляшка	880017	1173131	-293114	-25
ВО «Свобода»	881137	742022	+139115	+18,7
ПП «Опозиційний блок»	1507460	1486203	+21257	+1,4
ПП «Громадянська позиція»	203515	489523	-286008	-58,4
Всього	13053354	15745278	-269	-17,1

Найбільша провладна партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність», незважаючи на поглинання організаційних активів ПП «УДАР» та Народного фронту, лише наблизилась до результату, отриманого на парламентських виборах (22%).

Гостра критика влади дозволила досягти найкращого електорального росту, насамперед, ПП «УКРОП» та ВО «Батьківщина», при цьому остання входить до провладної коаліції.

В той же час «конструктивна» критика влади ПП «Об'єднання «Самопоміч» під час цих виборчих перегонів дала швидше зворотній результат. Порівняно з парламентськими виборами, вона втратила значну частину свого електорату, особливо у своїх базових регіонах (на Заході та у столиці).

ПП «Опозиційний блок» також покращила свій результат (з 9 до 12%), хоча у боротьбу за колишнє електоральне поле Партії

регіонів, на цих виборах, на відміну від виборів до Верховної Ради України 2014 року, включилися нові політичні проекти – ПП «Відродження» та ПП «Наш край», які отримали загальний результат в межах прохідних 5%.

Суттєвий крок до повернення своїх попередніх позицій зробила ВО «Свобода». Вона отримала депутатські мандати практично у всіх обласних радах Західного і Центрального регіонів. В порівнянні з парламентським виборами 2014 року вона отримала на 18,7 % голосів більше.

Радикальна партія Олега Ляшка, незважаючи на жорстку опозиційну риторичку, не змогла покращити свої здобутки у порівнянні з минулим роком. Результат радикалів зафіксувався на показниках 2014 року. Виборча кампанія партії була невиразною і базувалася на політичних лозунгах, які розміщувалися на білбордах і нічого спільного з місцевими проблемами не мали.

Разом з тим, варто зазначити, що у місцевих виборах не брав участі Правий сектор, участь якого могла б скорегувати результати одразу кількох політичних сил, зокрема, ВО «Свободи», ПП «УКРОП», Радикальної партії Олега Ляшка.

Місцеві вибори, окрім згаданих вище проектів (ПП «УКРОП», ПП «Відродження», ПП «Наш край») імовірно, дали старт новим партійним проектам, які будуть приймати участь у майбутніх парламентських виборах. Перш за все йдеться про Аграрну партію України та Громадський рух «Народний контроль».

Намагання колишніх комуністів в умовах заборони діяльності КПУ переформовуватися у новий проект під назвою ПП «Нова держава» не дали відчутних результатів навіть у регіонах, де позиції лівих завжди були сильними (окрім Миколаївської області). Це дає підстави очікувати виникнення найближчим часом нової політичної сили лівого спрямування, оскільки ця електоральна ніша залишається незаповненою [1].

Черговий раз низьку ефективність продемонструвала Громадянська позиція Анатолія Гриценка, яка потрапила лише до двох обласних рад Галичини.

Особливої уваги також заслуговує той факт, що на цих виборах в окремих областях регіональні еліти продемонстрували принципову самостійність, виставивши на виборчі перегони свої локальні політичні проекти.

Малі партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схильються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій звертаються безпартійні мери міст, яким вигідніше приймати участь у виборах під власним партійним брендом [12].

На відміну від 2010 р., коли платформою для проходження до обласних рад була провладна Партія регіонів, у 2015 р. місцеві еліти в багатьох областях створили гостру конкуренцію провладній партії БПП «Солідарність». Так, на Закарпатті лідером перегонів до обласної ради стала ПП «Єдиний центр» (В. Балога). ПП «Довіряй ділам» Г. Труханова зайняла перше місце в Одесі та показала третій результат в області. На Хмельниччині на виборах до обласної ради переможцем стала ПП "За конкретні справи". У Черкаській області друге місце зайняла ПП «ВО «Черкащани», а на виборах Черкаської міської ради перемогла Партія вільних демократів. У Чернівцях на виборах до міськради перемогла ПП «Рідне місто».

Отже, за результатами місцевих виборів в Україні 2015 року перемогла ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність». Високі результати на виборах також були показані політичними партіями «Опозиційний блок» та ВО «Батьківщина».

Висновки до Розділу 4

Формат партійної системи протягом досліджуваного періоду змінювався декілька разів, що було обумовлено парламентськими, президентськими та місцевими виборами, та зміною декілька разів форми державного правління (2004, 2010, 2014 рр.).

Після президентських виборів 2004 р. усі інші вибори відбуваються під впливом соціокультурного розмежування на Захід – Схід. Це розмежування є домінуючим і у визначенні конфігурації партійної системи протягом всього періоду.

Напередодні виборів в Україні з'являється ряд нових політичних партій. Так, після «помаранчевої революції» заявили про себе такі організації, як ПП «Наша Україна», ГП «ПОРА», ПП «Народна самооборона», ПП «Єдиний центр», ПП «Європейська

партія України», ВО «Свобода» та ряд інших. Напередодні президентських виборів 2010 р. з'являються наступні політичні сили – ПП «Фронт змін» (А. Яценюк), ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпко), ПП «Громадянська позиція» (А. Гриценко). Після «Революції гідності» (2014 р.) утворюються наступні політичні партії: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», ПП «Правий сектор».

Партійна система України, за результатами парламентських виборів 2014 р., має конфігурацію двоблокової системи. До партійної системи можна віднести 11 / 12 партій, більшість з яких є лідерськими, електорально-професійними партіями з слабкою ідеологічною артикуляцією, за виключенням ВО «Свобода» та КПУ. Вони не змогли на виборах у 2014 р. подолати виборчий бар'єр, але продовжують впливати на партійну конкуренцію і залишаються найбільш ідеологічно артикульованими партіями.

За результатами виборів 26 жовтня 2014 р. до українського парламенту пройшли практично всі нові політичні партії: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка. Така кардинальна зміна складу ВР України свідчить про складні суспільно-політичні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, наслідком яких також є незавершеність партогенезу.

ВИСНОВКИ

1. У загальнотеоретичному та методологічному аспектах важливими для дослідження політичних партій і партійних систем є праці Г. Алмонда, М. Дюверже, К. Джанди, А. Лейпхарта, Дж. Лапаломбари, С. Мейверінга, Г. Кітчельта, В. Меркель, Г. Голосова, В. Гельмана та ін.

Особливості трансформаційних процесів та їх вплив на розбудову партійних структур розглянуто на основі праць Д. Рас-тоу, Ф. Шміттєра, Т. Карозерса, Р. Інглхарта, Г. О'Доннела та ін., які уособлюють собою структурний та процедурний підходи у теорії демократичного транзиту. В рамках цих двох підходів нами аналізуються соціетальні (соціокультурні) та процедурні чинники впливу на формування партійних систем.

Наукові праці присвячені розвитку партійної системи України, які використовувалися дисертанткою, умовно можна розділити на декілька груп. Першу групу складають нормативно-правові акти, які утворюють правове поле функціонування партійної системи та статистичні дані результатів виборів.

Другу групу джерел утворюють результати досліджень вітчизняних наукових установ: Інституту історії НАН України, Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова та інших.

Третю групу джерел становлять дисертаційні дослідження, монографії, наукові статті вітчизняних дослідників, у яких вивчається проблематика, пов'язана з еволюцією і функціонуванням політичних партій і партійної системи України.

Адаптація теоретичних концепцій зарубіжних мислителів для аналізу українських реалій партійного будівництва спостерігається у працях А. Романюка, Ю. Шведа, М. Кармазіної, Г. Зеленько, Т. Бевз, М. Примуша, Н. Ротар та інших. Не зважаючи на значний доробок вітчизняних вчених, очевидно є недостатність узагальнюючих праць, пов'язаних з розвитком і функціонуванням партійної системи України.

Дослідницька модель партійної системи України поєднує в

собі методологію аналізу партійних систем у перехідних суспільствах та безпосередньо методологію демократичних переходів. Крім того, у суспільствах з перерваним демократичним транзитом еволюція партійної системи потребує поєднання як загальноприйнятих підходів, так і моделей, які враховують національний контекст її розвитку і функціонування.

Утворення політичних партій у суспільствах, які трансформуються, підпорядковується логіці демократичного транзиту і може бути описане наступним чином. Консолідація партійних систем є частиною загального процесу консолідації демократії, тому питання про консолідацію партійної системи безпосередньо торкається перспектив демократії в посткомуністичних країнах. Консолідація партійних систем вимірюється двома показниками: 1) зниженням рівня фрагментації партійної системи (зменшенням кількості парламентських та електоральних партій); 2) зниженням рівня електоральної неусталеності (зменшення кількості голосів виборців, які на кожних виборах голосують за різні політичні сили).

Перехід до демократії здійснюється в три етапи, які в політичній науці дістали назви лібералізації, демократизації і консолідації. На кожному з цих етапів партійна система має свою конфігурацію і на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі й опозиційні партії. На етапі демократизації визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави, вибір системи правління, вибір виборчої системи. На етапі консолідації встановлюється партійна структура, яка є дієвим механізмом владних відносин, має підтримку громадян та політичної еліти.

Основні чинники, які впливають на формування партійних систем у перехідних суспільствах, є наступні: 1) об'єктивні умови, які обумовлюють специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі; 2) логіка трансформаційного процесу в тій чи іншій країні; 3) наявність історичних партій; 4) нормативно-правова основа діяльності політичних партій; 5) вибір форми правління; 6) виборча система; 7) суспільно-політичні поділи; 8) вплив фінансово-промислових груп; 9) наявність традицій клієн-

талізму та патерналізму.

Таким чином, констатуючи незавершеність українського транзиту, ми робимо висновок про те, що методологію дослідження партій і партійних систем, яка використовується для аналізу посткомуністичних країн, неможливо в повній мірі використати для вивчення еволюції партійної системи України. Еволюція української партійної системи в умовах трансформації – це окремий випадок, для якого нами запропонована власна дослідницька модель з врахуванням тих концептів, які можуть бути використані для аналізу.

2. У теорії транзиту сформувався два підходи щодо побудови загальних моделей походження демократії: структурний і процедурний. У теорії партій і партійних систем в рамках вказаних підходів аналізуються соціетальні (соціополітичні розмежування, природа трансформаційного конфлікту, загальносвітові тенденції інституціалізації політичних партій) та інституційні (форма правління, виборча система) чинники впливу партійних систем.

Вплив електоральних процесів на еволюцію партійної системи України слід проводити в рамках форми правління, яка в той чи інший період була в Україні. Форма державного правління в Україні протягом 1991 – 2014 рр. змінювалась неодноразово, що мало відчутний вплив на конфігурацію партійного простору: 1991–2004 рр. – президентсько-парламентська форма правління; 2004–2010 рр. – парламентсько-президентська; 2010–2014 рр. – президентсько-парламентська; з 2014 – парламентсько-президентська.

Зміна форм правління сприяла виникненню нових партій, а також впливала на підвищення впливовості партій, які були пов'язані з особою Президента чи Прем'єр-міністра України (Партія регіонів В. Янукович), ВО «Батьківщина» (Ю. Тимошенко), ПП «Наша Україна» (В. Ющенко), ПП «Блок П. Порошенка», ПП «Народний фронт» (А. Яценюк).

Кожні наступні Вибори Верховної Ради України також відбувалися або за новою виборчою формулою, або за певним чином модифікованою: 1994 р. – мажоритарна система абсолютної більшості; 1998, 2002 рр. – змішана виборча система; 2006, 2007 рр. – пропорційна виборча система; 2012, 2014 рр. – змішана виборча система.

Якщо врахувати, що кожна з форм правління та виборчі системи по різному впливають на формат системи партійної, то їх зміна робить невизначеним правове поле для функціонування політичних партій та для стабілізації партійної системи в цілому. Позитивно сприяє утворенню потужних партій та розвитку стабільної багатопартійності парламентсько-президентська форма правління та пропорційна виборча система відкритих партійних списків.

Суттєвим є також вплив на еволюцію партійної системи соціетальних чинників, до яких ми відносимо соціально-політичні розмежування, природу трансформаційного конфлікту та особливості інституціалізації політичних партій у сучасних суспільствах.

Основними суспільно-політичними поділами початкового етапу еволюції української партійної системи були: підтримка комуністичних / демократичних сил, характерна для трансформаційного періоду; соціально-економічний, культурно-етнічний і зовнішньополітичний поділи, які структурували партійну систему в координатах – ліві, центристські і праві партії; «реінтеграційні» – національно-демократичні та націоналістичні партії.

Починаючи з середини 90-х рр., найбільш актуальним суспільним поділом стає поділ між «бідними» (до яких можна було віднести більшість громадян України – найманих працівників державного та недержавного секторів) і «багатими» (насамперед, представниками великого бізнесу). Цей поділ актуалізувався у значній підтримці лівих сил, а також у популярності лівоцентристської ідеології (соціал-демократії). Залишаються актуальними також культурно-етнічний і зовнішньополітичний поділи та з'являється новий: вимір підтримки / опозиції до режиму, який зумовлював розмежування між пропрезидентськими та антипрезидентськими силами.

Соціокультурний поділ на основі розмежування на Захід – Схід актуалізується на парламентських виборах 2002 р., і відтоді його вплив від виборів до виборів починає збільшуватись і підпорядковувати собі інші проблемні виміри. Таким чином, суспільно-політичне життя в Україні, а відтак і розбудова партійної системи, починає сприйматися через призму соціально-політичного поділу «Захід – Схід».

3. Нормативно-правову основу функціонування політичних партій утворюють: Конституція України, Закон України «Про політичні партії в Україні», закони про вибори органів державної влади та місцевого самоврядування, Регламент Верховної Ради України та ряд інших законодавчих актів. Аналіз нормативно-правової бази та її порівняння з аналогічними законами країн європейського союзу дозволяють констатувати необхідність удосконалення правового поля діяльності політичних партій.

Основні напрямки такого вдосконалення можуть бути наступними:

а) запровадження державного фінансування політичних партій. Державне фінансування політичних партій унеможливило політичну корупцію, робить партії незалежними від приватного фінансування тощо;

б) докласти зусиль для збалансованого представництва обох статей у виборних органах влади та керівних органах партій;

в) акцентувати увагу на більш активне залучення національних меншин до участі у політичному житті на місцевому рівні через внесення відповідних змін у закон про місцеві вибори;

г) створити належні передумови для подальшого зміцнення партійної системи України, у тому числі шляхом внесення відповідних змін до законів про вибори, впровадження механізмів забезпечення фракційної дисципліни та запобігання міжфракційним переходам депутатів;

д) удосконалити процедуру контролю за діяльністю партій і розширити перелік санкцій, які можуть бути застосовані до партій;

ж) передбачити ефективні механізми запобігання зловживанню державними ресурсами для політичних цілей, у тому числі – для потреб виборчих кампаній.

4. Охарактеризувавши різні підходи до періодизації розвитку української партійної системи, ми пропонуємо власний підхід, в основу якого покладені не поодинокі критерії на кшталт участь у виборах, принцип функціонування тощо, а комплекс чинників, які впливають на партогенез: нормативно-правова основа, електоральна формула, форма правління, соціально-політичні поділи та інші. Об'єктивні труднощі з виокремленням періодів, пов'язані зі складністю і невизначеністю політичного транзиту та постій-

ною зміною формату партійної системи.

Таким чином, ми пропонуємо в розвитку партійної системи України виокремити наступні періоди. Перший – починаючи з середини 80-х рр. і до кінця 1991 р. Хронологічні межі другого – з кінця 1991 р. до кінця 2004 р.; третього – з кінця 2004 р. до сьогоднішнього дня. Враховуючи вплив ряду чинників на еволюцію партійної системи, слід відмітити, що потужність такого впливу різних чинників на різних часових проміжках еволюції партійної системи є різною. Але, на нашу думку, домінуючим чинником, все ж таки, можна вважати зміну форми правління та електоральної формули, тому ми і вважаємо 2004 р., закінченням другого і початком третього періоду розвитку української партійної системи.

5. Витоки сучасної багатопартійності в Україні сягають кінця 50-х рр. ХХ ст. Саме тоді намітився принциповий поворот у розвитку українського руху опору до мирних, легальних методів боротьби за національну незалежність. Першими на цей шлях стали Л.Лук'яненко та його соратники, котрі створили організацію, альтернативну комуністичній партії. Вони заснували Українську робітничо-селянську спілку, яка ставила за мету вихід України зі складу СРСР, передбачаючи при цьому мирні методи боротьби.

Середина 60-х рр. ХХ ст. ознаменувалася появою такого явища, як «шістдесятництво». Явище «шістдесятництва», для якого були притаманні культурно-мистецькі виміри діяльності, поступово переростає в дисидентство, яке характеризується вже цілісним несприйняттям ідеології та практики радянського режиму.

Починаючи з 1987 р. в Україні створюється ряд громадських організацій: Український культурологічний клуб (Київ), «Товариство Лева» (Львів), «Народний союз сприяння перебудові» (Одеса), Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, історико-просвітницьке товариство «Меморіал», екологічне громадське об'єднання «Зелений світ», діяльність яких поступово політизується.

Найвизначнішим, з погляду утворення партій, став період після виборів 1990 р. – перших альтернативних виборів до законодавчого органу України, в яких Народний Рух був головною опозиційною силою до КПРС. Завдяки цьому він дістав можливість

створити парламентську опозицію – Народну Раду (125 чоловік). Парламентська опозиція з перших днів відігравала помітну роль у політичній сфері. Саме з її ініціативи 16 липня 1990 р. було прийнято Декларацію про державний суверенітет України.

Під спільним дахом Руху визрівали такі течії: а) загальнодемократична, що пізніше диференціювалась на проросійськи орієнтовані реформаторські сили й прихильників національно-державної незалежності; б) національно-патріотична з демократичним і радикально-національним відгалуженнями; в) націонал-комуністична, що пізніше еволюціонувала в бік національної демократії або прагматичного центризму. Виокремлені течії практично до 2002 р. домінували в українському політикумі, обумовлюючи ідеологічний вимір партійної системи. Після виборів 1990 р. Українська Гельсінкська спілка перетворилася у партію, яка після установчого з'їзду, проведеного 29–30 квітня, дістала назву Української республіканської партії. Це була перша партія парламентського типу в Україні.

Подальший розвиток української багатопартійності був обумовлений установчими виборами, до яких ми відносимо президентські вибори 1991 р. та парламентські і президентські вибори 1994 р. Установчі вибори в Україні успішно виконали покладені на них функції в умовах демократичного пактового переходу – окреслили особливості електоральної конкуренції, показавши її регіональний характер та стали основою легітимації майбутнього політичного режиму.

Результати парламентських виборів 1998 та 2002 рр. утворюють формат партійної системи, до якої входять від 8 до 12 партій. Функціонує партійна система, як система поляризованого плюралізму.

6. На конфігурацію партійної системи впродовж 2004–2014 рр. впливало ряд факторів, але головними, на нашу думку, були вибори та зміна форм правління. В межах даного періоду відбулося: 8 виборчих кампаній: 4 парламентські (2006, 2007, 2012, 2014 рр.), 3 президентські (2004, 2010, 2014 рр.), вибори до місцевих органів влади (2010 р.); тричі була змінена форма правління (2004, 2010, 2014 рр.); двічі змінена виборча формула (2006, 2012 рр.); трансформаційні зміни набували форм революції у 2004 р. («Помаранчева революція»), а у 2014 р. («Революція гід-

ності»). Наслідком цих подій була неодноразова зміна формату партійної системи та головних політичних акторів.

Змінився в даний період і ідеологічний вимір партійної системи. Якщо для попередніх періодів (особливо для першого) актуальним був поділ партій, виходячи з основних ідеологічних доктрин сучасності, то в другому періоді ми спостерігаємо процес деідеологізації партійних структур, або ж гібридизації, взаємопроникнення ідеологічних доктрин.

Разом із тим, слід говорити про диференціацію серед електорально-професійних партій у їх ставленні до ідеології. Можна виділити електорально-професійні партії сильної ідеологічної артикуляції і електорально-професійні партії слабкої ідеологічної артикуляції, або прагматичні. До таких партій можна віднести: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», ПП «УДАР» та ряд інших. З іншого боку, для політичних партій сильної ідеологічної артикуляції, або «програмних», характерним є те, що вони впродовж тривалого часу стабільно дотримуються визначеної ідеологічної лінії. Такими партіями в українському політикумі є ВО «Свобода», КПУ, НРУ.

На кінець 2014 р. Міністерством юстиції України зареєстровано 235 політичних партій. До формату партійної системи, за результатами виборів 2012 та 2014 рр., можна віднести не більше 12 політичних партій, що підтверджується і розрахунками індексу ефективної кількості електоральних партій: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ВО «Батьківщина», ПП «Опозиційний блок», ПП «Сильна Україна», ПП «Удар», ПП «Громадянська позиція», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Об'єднання «Самопоміч», ВО «Свобода», КПУ, ПП «Правий сектор».

Серед виокремлених 12 партій практично всі є електорально-професійними партіями слабкої ідеологічної артикуляції (прагматичні), за виключенням ВО «Свобода» та КПУ, які можна назвати електорально-професійними партіями сильної ідеологічної артикуляції. Слід також зазначити, що всі партії, які утворюють формат партійної системи, є партіями лідерського типу, а це значить, що вони є нестійкими, оскільки залежать від рейтингу лідера.

Партійна система функціонує за принципом двоблоковості,

оскільки соціальне розмежування Схід – Захід не перестало бути актуальним. Хоча слід відмітити, що більшість виборців на Сході і на Заході України проголосували за центристські партії «Народний фронт» і «Блок Петра Порошенка».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алескеров Ф.Т. Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента / Ф. Т. Алескеров, В. В. Платонов. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 44 с.
2. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня : мировой обзор : Учебное пособие / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон ; пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 546 с.
3. Анохина Н. Смешанная и пропорциональная избирательные системы в условиях российского президентализма / Н. Анохина, Е. Мелешкина // Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008 / Российская ассоциация политической науки. / Гл. ред. А. И. Соловьев. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 263–285.
4. Бабій С. Формування багатопартійної системи в Україні: порівняльний аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Одеська державна юридична академія. – Одеса, 1999. – 16 с.
5. Базів В. Політичні партії в незалежній Україні: генеза і типологія / В. Базів. – Л., 1999. – 262 с.
6. Базовкін С. Партії та громадські об'єднання України / С. Базовкін, В. Кремень. – К., 1994.
7. Балабан Р.В. Розвиток виборчої системи України: політологічний аналіз: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 1999. – 21 с.
8. Бевз Т. Трансформація виборчої системи в умовах української політичної дійсності // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 6 (50). – С.6– 17.
9. Бевз Т. Інституціоналізація політичних партій як процес // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2011. – № 3(53). – С.31–45.
10. Белецкий М.И. Президентские выборы 1999 г. в Украине:

региональный аспект / М. Белецкий, М. Погребинский, А. Толпыго // Стратегічна панорама. – 1999. – № 4. – С. 18–26.

11. Білоус А. Партії та громадські об'єднання України / А. Білоус. – К., 1998. – 136 с.

12. Богашева Н. Еволюція виборчої системи в Україні / Н. Богашева, Ю. Ключковський [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.eli.org.ua/press>

13. Бойко О.Ю. Особливості трансформації партійної системи України за роки незалежності: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с.

14. Бойко О. КПУ в 1985-1991 рр.: анатомія кризи //Людина і політика. – 2002. – № 2. – С. 3-18.

15. Бойко О. Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови //Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 44–57.

16. Бойко О. Україна в 1985 – 1991 рр.: сновні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія. – К.: ІПІЦЕНД, 2002. – 306 с.

17. Бурдьє П. Социология политики / П. Бурдьє. – М.: Socio-Logos, 1993. – 453 с.

18. Васильченко С. Електоральний портрет України. Аналіз активності громадян на виборах 1994 – 2004 рр. в Україні у регіональному розрізі / С. Васильченко // <http://www.vasylchenko.in.ua>

19. Вебер М. Политические работы (1895 – 1919). – М.: Праксис, 2003. – 424 с.

20. Верховский А. М. Партийное строительство н крайнем правом фланге российского политического спектра / А. М. Верховский, Е. Н. Струкова // Политические исследования. – 2014. – № 4. – С. 131–152.

21. Вибори 2002 р. Прогноз політологів // Дзеркало тижня. – 2002. – 23 березня.

22. Вибори 2006: умови, суб'єкти, наслідки (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 10. – 80 с.

23. Вибори в Україні 1994 р. – К.: Парламентське видавництво, 1995. – 267 с.

24. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. – Книга 1 / Редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. – К.: Атіка, 2006. – 624 с.

25. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. – Книга 2 / Редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. – К.: Атіка, 2006. – 328 с.

26. Вибори Президента України 1999. Інформаційно-аналітичне видання / ЦВК; Редкол.: М.М.Рябець (голова) та ін. – К., 2000. – 400 с.

27. Виборче законодавство України напередодні змін. Аналіз перспектив виборчого законодавства та іноземний досвід // «Часопис Парламент». – 2001. – № 3 – С. 24–45.

28. Виборче законодавство України: наявні проблеми та шляхи вирішення // «Часопис Парламент». – 2002. – № 1–2. – С. 6–12.

29. Використання «адміністративного ресурсу» під час парламентської виборчої кампанії 2002 р. – К., 2002. – 48 с.

30. Вишняк О. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи / О. Вишняк. – Київ: ЗАТ "Віпол", 2000. – 310 с.

31. Вишняк О. Дослідження і прогнозування виборів в Росії та Україні: досвід і проблеми (1990 – 1998) / О. Вишняк, І Шевель. – К.: Стилос, 1998. – 150 с.

32. Выборы во всем мире. Электоральная свобода и общественный прогресс. Энциклопедический справочник. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2001. – 1112 с.

33. Влада мажорів (результати місцевих виборів 2010 в Україні) // Тиждень. – 2010. – 12 – 18 листопада.

34. Выдрин Д. Пентаграмма 2002. Формула особенностей парламентской избирательной кампании / Д. Выдрин // Зеркало недели. – 2001. – № 39.

35. Галиновский В. Русский десант (Деятельность русских политтехнологов в избирательной кампании в Украине) / В. Галиновский В. // Компаньон. – 2002. – № 4. – С.13–15.

36. Гантер Р. Виды политических партий: Новая типология / Р. Гантер, Л. Даймонд // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН

РАН, 2006. – С. 54–61.

37. Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. – К., 1993. – 200 с.

38. Гельман В. Изучение выборов в России: исследовательские направления и методы анализа / В. Гельман // Выборы и партии в регионах России. – Серия «*Studia politica*». Выпуск 2. – Москва. Санкт-Петербург, 2000. – С. 12–44.

39. Гельман В.Я. Избирательные кампании в России: испытание электоральной формулы / В. Я. Гельман // Полис. – 1996. – № 2. – С.84–100.

40. Гельман В. Второй электоральный цикл и трансформация политического режима в России / В. Гельман // Второй электоральный цикл в России (1999 – 2000). – М.: Издательство „Весь Мир”, 2002. – С. 10–42.

41. Гельман В. Институциональный дизайн: “создавая правила игры”. // Первый электоральный цикл в России (1993–1996) / [Общ. ред.: В. Гельман, Г. Голосов, Е. Мелешкина]. – М.: Издательство “Весь Мир”, 2000. – С. 44–76.

42. Гельман В. «Учредительные выборы» в контексте российской трансформации / В. Гельман // Общественные науки и современность. – 1996. – № 6. – С. 46–64.

43. Геслі В. Чинники впливу на голосування українських виборців / В. Геслі // Політична думка. – 2000. – № 3. – С. 20–45.

44. Гетьманчук М. Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб'єктності: Монографія / М. Гетьманчук, В. Гришук, Н. Шипка. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – 408 с.

45. Глівинський А. Соціально-політичні розмежування і розвиток партійної системи України: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / А. Глівинський / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2010. – 16 с.

46. Глушкова Л.В. Соціал-демократичні партії України наприкінці ХХ- початку ХХІ століть: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2002. – 16 с.

47. Голосов Г. Фрагментация партийных систем: новый метод измерения и его применение к результатам выборов российских региональных законодательных собраний (2003 – 2008) / Г.

Голосов // Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008 / Российская ассоциация политической науки. Гл. ред. А. И. Соловьев. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 9–27.

48. Голосов Г. Российская партийная система и региональная политика, 1993 – 2003 / Г. Голосов. – СПб.: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2006. – 300 с.

49. Голосов Г. Форматы партийных систем в новых демократиях; Институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / Г. Голосов // Полис. – 1998. – № 1. – С. 106 – 129.

50. Голосов Г. В. Пределы электоральной инженерии: “смешанные несвязанные” избирательные системы в новых демократиях // Политические исследования / Г. В. Голосов. – 1997. – № 3. – С. 102–114.

51. Голосов Г. Современная сравнительная политология / Г. Голосов. – Санкт-Петербург.: Изд-во Европ. ун-та, 2001. – 368 с.

52. Гонюкова Л. Політичні партії України: сучасність та перспективи розвитку / Л. Гонюкова / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – К., 2014 – 19 с.

53. Грабовська С. Адміністративний ресурс у виборчій кампанії та способи його нейтралізації / С. Грабовська, А. Романюк, Л. Скочилас Л. – Львів, Центр політичних досліджень ЛНУ імені Івана Франка. – 2005. – 155 с.

54. Грицина О.М. Партії християнської орієнтації в сучасній Україні: досвід і перспективи: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут політичних та етнонаціональних досліджень. – К., 2004. – 18 с.

55. Грязнова О. Політичні партії та вибори 2002 р. до Верховної Ради України / О. Грязнова // «Часопис Парламент». Інформаційно-аналітичне видання громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив». – 2002. – № 1–2. – С. 2–6.

56. Гузенкова Т.С. Политические партии и лидеры в Верховной Раде Украины (1998–2000) / Т. С. Гузенкова. – М.: Российский институт стратегических исследований, 2001. – 230 с.

57. Даймонд Л. Прошла ли “третья волна” демократизации / Л. Даймонд // Политические исследования. – 1999. – №1. – С. 10–25.

58. Держава, влада та громадянське суспільство у докумен-

тах політичних партій України (кінець 1980 – 2011 рр.) / Керівник проекту – М. С. Кармазіна. – К.: ІНІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 808 с.

59. Державотворчий процес в Україні / НАН України, Інститут Історії України / В. А. Смолій (відп. редактор). – Київ: Наукова думка, 2007 – 910 с.

60. Деттербек К. Картельные партии в Западной Европе / К. Деттербек // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 45–54.

61. Дешко Т. Інструментарій аналізу виборчих систем / Тетяна Дешко // Наукові записки НУ «Києво-Могилянська академія». – 2005. – Т. 45. Політичні науки. – С. 50–56.

62. Дешко Т. Взаємозалежність між виборчою системою та партійною структуризацією суспільства (на прикладі посткомуністичних країн та України) / Т. Дешко: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Кураса. – К., 2007. – 19 с.

63. Джанда К. Сравнение политических партий: исследование и теория // Современная сравнительная политология. Хрестоматия / К. Джанда. – М.: Московский общественный научный фонд, 1997. – С. 84–143.

64. Дмитричева О. А почему противогазы в Украине? Украинской заинтересовались мастера загрязнения окружающей политической среды / О. Дмитричева // Зеркало недели. – 2001. – 6 октября.

65. Дмитричева О. Україна партійна. Частина 7. Блок «За єдину Україну» / О. Дмитричева, Ю. Мостова, С. Рахманін // Дзеркало тижня. – 2002. – 23 березня.

66. Донова Е. Социально-политические размежевания и их трансляция в политическую систему стран Центральной и Восточной Европы / Е. Донова // Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 101–126.

67. Дунаєва Л. Тенденції та перспективи модернізації партійно-політичної сфери й утвердження партійної системи в Україні / Л. Дунаєва // Людина і політика. – 2001. – № 5. – С. 148–158.

68. Дунаева Ю. Социально-политические размежевания в

странах Центральной и Восточной Европы / Ю. Дунаева // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 89–101.

69. Дунаєва Л. Партийна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Національна Академія Наук України. Інститут держави і права ім.В.М.Корецького. – К., 2001. – 16 с.

70. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. – М., 2002. – 560 с.

71. Елисеев С. Социальные и политические размеживания, институциональные предпосылки и условия консолидации партийных систем в демократическом транзите / С. Елисеев // Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 64–89.

72. Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під. Ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколегія: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар; Відп. за випуск М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра», 2010. – 720 с.

73. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – Київ: ІШЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 682 с.

74. Закон України “Про вибори народних депутатів України” (25 березня 2004 р.) // Все про вибори. – К.: КНТ, АТІКА, 2004. – С. 144–219 с.

75. Закон України “Про вибори Президента України” / За станом на 18 березня 2004 р. – К., 2004. – 85 с.

76. Закон України “Про внесення змін до Конституції України” // Урядовий кур’єр. – 2004. – 10 грудня.

77. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 р.). – Ужгород, 1993. – 42 с.

78. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (24 вересня 1997 р.). – Київ: Парламентське видавництво, 1997. – 27 с.

79. Закон України «Про вибори народних депутатів України» / Науково-практичний коментар / Ред. Рябця М.М. – К.: «Український інформаційно-правовий центр», 2002. – 362 с.

80. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (із змінами і доповненнями станом на вересень 2012 року). – К.: Алерта, 2012. – 160 с.

81. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» // *Голос України*. – 2010. – №134. – 31 липня.

82. Закон України “Про об’єднання громадян” (16 червня 1992 р.) // *Голос України*. – 1992. – 18 липня.

83. Закон України “Про політичні партії в Україні” (5 квітня 2001 р.) // *Голос України*. – 2001. – 12 травня.

84. Зеленько Г. Чи інституціоналізувалися політичні партії в Україні / Г. Зеленько // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. – 2011. – № 3 (53). – С.57– 72.

85. Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні / Укр. незалеж. центр політ. дослідж.: С. Г. Конончук, О. А. Ярош. – К.: Агентство «Україна», 2013. – 52 с.

86. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Офіційний сайт [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ipiend.gov.ua/>

87. Игнаци Р. Партии и демократия в постиндустриальную эру / Р. Игнаци // *Политическая наука: Политические партии, демократия и качество государственного управления в современном обществе* / Ред. Кол. : Е. Ю. Мелешкина – гл. Ред., и др.. – М.: ИНИОН РАН, 2010. – № 4. – С. 49 – 77.

88. Ишияма Дж. Партии-преемницы коммунистических и организационное развитие партий в посткоммунистической политике / Дж. Ишияма // *Теория партий и партийных систем: Хрестоматия* / Сост. Б.А. Исаев. – М.: Аспект Пресс, 2008. – С. 170–190.

89. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред.. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колегія: М. Зан, М. Гуйтор, Ю, Остапець, Н. Ротар; Відп. За випуск М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с.

90. Карл Т. Пути перехода от авторитаризма к демократии в Латинской Америке, Южной и Восточной Европе / Т. Карл, Ф. Шмиттер // *Международный журнал социальных наук*. – 1991. – № 1. – С. 29–46.

91. Кармазіна М. Українська багатопартійність: становлення

і розвиток / М. Кармазіна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2012. – № 3 (59). – С.4–87.

92. Кармазіна М. Президентство: Український варіант / М. Кармазіна. – К.: ІПіЕНД ім. Кураса НАНУ, 2007. – 356 с.

93. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита / Т. Карозерс // Политическая наука. – 2003. – № 2. – С.42–65.

94. Карозерс Т. Ошибка теории поэтапной демократизации / Т. Карозерс // Pro et Contra. – 2007. – янв.-февр. – С. 85–102.

95. Кац Р. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: Возникновение картельных партий / Р. Кац, П. Мэйр // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 27–45.

96. Кац Р. Картельная партия: Возвращение к тезису / Р. Кац, П. Мэйр // Политическая наука: Политические партии, демократия и качество государственного управления. – М.: ИНИОН РАН, 2010. – С. 77–113.

97. Кіс Т. Виборчі системи та їх політичні наслідки / Т. Кіс // Нова політика. – 1996. – № 2. – С. 8–15.

98. Ключковський Ю. Пропорційні вибори і розвиток партійної системи України / Ю. Ключковський // Вибори та демократія. – 2006. – № 3. – С. 11–20.

99. Ковтун В.М. Політичні партії сучасної України: аналіз ідеологічних орієнтацій: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут національних відносин і політології. – К., 1996. – 28 с.

100. Колодій А. Траєкторія демократичного переходу в Україні / А. Колодій // Трансформація в Польщі і в Україні: 1989–2009: Вибрані аспекти. – К.: КНС, 2010. – С. 23–28.

101. Колодій А. Політичний спектр: про деякі критерії “правих” і “лівих” політичних сил у посткомуністичних країнах / А. Колодій // Філософська і соціологічна думка – 1995. – № 9–10. – С. 3–24.

102. Кому дісталась влада в радах (результати місцевих виборів 2010 в Україні) // Коментарі. – 2010. – 12 листопада.

103. Конончук С. Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем / С. Конончук. – К.: Агенство «Україна», 2009. –

80 с.

104. Конончук С. Г. Партийна система України: ідеологічний вимір / Світлана Конончук, Олег Ярош; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: Агентство «Україна», 2010. – 76 с.

105. Концепція кодексу про вибори, референдуми в Україні. – К.: Парламентське видавництво, 2000. – 52 с.

106. Коргонюк Ю. Система с доминирующей партией и режим политической конкуренции / Ю. Коргонюк // Политическая конкуренция и партии в государствах постсоветского пространства / Ред.-составители Е. Ю. Мелешкина, Г. М. Михалева. – М.: ИНИОН РАН, 2009. – С. 44–72.

107. Коргунюк Ю. Становление партийной системы в современной России / Ю. Коргунюк. – М.: ИНДЕМ, МГПУ, 2007. – 542 с.

108. Кордун О. Конституційний Суд України і вибори / О. Кордун // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 2–14.

109. Кордун О. Вибори 2002: генеральна репетиція президентських виборів 2004? / О. Кордун, Р. Павленко // Людина і політика. – 2002. – № 3. – С. 3–21.

110. Крамар О. Спотворене волевиявлення / О. Крамар // Тиждень. – 2012. – 2 – 8 листопада. – С. 8–11.

111. Кулик А. Трансформація партій в постіндустріальному обществe: Кризис легитимности и ориентиры для политической системы России / А. Кулик // Политическая наука: Политические партии, демократия и качество государственного управления. – М.: ИНИОН РАН, 2010. – С. 8–29.

112. Кулик А. Сравнительный анализ в партологии: проект К. Джанды / А. Кулик // Полис. – 1993. – №1. – С. 92–98.

113. Курас І.Ф. Вибори і вибір: 1998–1999 / І. І. Курас // Стратегічна панорама. – 1999. – № 3. – С. 38–47.

114. Кюнле С. Закон Дюверже. Мажоритарные избирательные системы ведут к появлению двухпартийных систем / С. Кюнле // Теория и методология в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 106–128.

115. Кынев А. Партии и выборы в современной России: Эволюция и деволуция / А. Кынев, А. Любарев. – М.: Фонд «Либеральная миссия», 2011. – 792 с.

116. Ларсен С. Теория отвердения. Стабильность партийных систем в демократических государствах / С. Ларсен // Теория и методология в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 55–86.

117. Леліч М. Мажоритарний беспредел / М. Леліч // Тиждень. – 2012. – 9-15 листопада. – С. 14–16.

118. Липсет С. Неизбывность политических партий / С. Липсет // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 54–61.

119. Липсет С. Структуры размеживаний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания / С. Липсет, С. Роккан // Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 204–235.

120. Литвиненко О. Політичні партії за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні / О. Литвиненко, Ю. Якименко // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 3. – С. 2–12.

121. Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Х. Лінц // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 802–827.

122. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції / В. Лебедюк // Сучасна українська політика: зб. наук. пр. – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. – Вип. 28. – С. 157–169.

123. Лебедюк В. Організаційний розвиток партій в Україні: оптимізація механізму державного впливу: Автореф. дис. канд. наук з державного управління: 25.00.02 / В. Лебедюк / Львівська регіональна академія державного управління. – Львів, 2012 – 16 с.

124. Лебедюк В.Н. Тенденции организационного развития политических партий Украины / В.Н. Лебедюк // Политические партии и политическая конкуренция в недемократических обществах [Текст] / Под ред. Ю.Г. Коргунюка, Е.Ю. Мелешкиной, Г.М. Михалевой. – М.: ИНИОН РАН, 2010. – С. 199–210.

125. Лебедюк В.М. Політичні партії в Україні: визначення організаційного типу / В.М. Лебедюк // Демократичне врядування [Електронний ресурс] : електрон. наук. фах. вид. ЛРІДУ НАДУ. –

Вип. 4. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – Режим доступу: <http://www.Lvivacademy.com/visnik4/fail/+Lebedjuk.pdf>

126. Лейпхарт А. Партийные системы / А. Лейпхарт // Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б.А. Исаев. – М.: Аспект Пресс, 2008. – С. 255–273.

127. Лейпхарт А. Партийные системы: двухпартийные и многопартийные модели / А. Лейпхарт // Ойкумена. – Выпуск 6. – 2009. – С. 68–90.

128. Леонов О. Процес становлення багатопартійності та багатопартійної системи в сучасній Україні та його можливі періодизації [електронний ресурс] / О. Леонов., В. Станкевич / Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2011/154-142-8.pdf>

129. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія / Л.І. Лойко. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 634 с.

130. Лук'янов Д.В. Держава і політичні партії (проблеми співвідношення та взаємодії): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 20 с.

131. Льюис П. «Третья волна» демократии в Восточной Европе: Роль партий и политическое развитие в сравнительной перспективе / П. Льюис // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 103–109.

132. Мазур О. Виборча система України: у пошуках оптимального варіанту / О. Мазур // Нова політика. – 2001. – № 3 – С. 6–9.

133. Мазуренко Г. У спробах подолати недоліки "чистих" форм. Особливості взаємодії виборчої та партійної систем при різних формах державного правління / Г. Мазуренко // Політика і час. – 2002. – № 9. – С. 61–66.

134. Макеев С. Сучасна Україна: громадянська свідомість і політична участь населення / С. Макеев // Політична думка. – 2000. – №2. – С.10–16.

135. Малкіна Г. М. Взаємодія виборчої і партійної систем: світовий досвід та проблеми України: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Ше-

вченка. — К., 2004. — 16с.

136. Малярчук В.А. Проблеми представництва політичних партій України у владних структурах (90- і рр.): Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут національних відносин і політології. — К., 1997. — 26 с.

137. Мацієвський Ю. Зазираючи у майбутнє: сценарії інволюції дефектної демократії в Україні [електронний ресурс] // Режим доступу: http://cpr.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2010/12/Matsiyevsky__2010_ЧДУ.pdf

138. Мацеевский Ю. Смена, транзит или цикл: Динамика политического режима в Украине в 2004 – 2010 гг. / Ю. Мацеевский // Полис. — 2010. — № 5. — С. 17–37.

139. Мейнверінг С. Президентська система, багатопартійні системи і демократія: складне рівняння / С. Мейнверінг // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. — К.: Смолоскип, 2005. — С. 834–861.

140. Мелешкина Е. Доминирование по русски или мировой феномен / Е. Мелешкина // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. — М.: ИНИОН РАН, 2006. — С. 54–61.

141. Мелешкина Е.Ю. Концепция социально-политических размежеваний: Проблема универсальности / Е. Мелешкина // Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. — 2004. — № 4. — С. 11–30.

142. Мельвиль А. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты) / А. Мельвиль. — М.: МОНФ, 1999. — 108 с.

143. Меркотан К. Трансформація європейських партійних систем: уроки для України / К. Меркотан // Політичний менеджмент. — 2007. — №3. — С. 147–159.

144. Меркотан К. Проблема багатопартійності в контексті концепцій демократичних трансформацій / К. Меркотан // Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації. — 2009. — № 1. — С. 39–46.

145. Місцеві вибори в Україні – попередні результати // Тиждень. — 2010. — 5-11 листопада. — С. 10 – 11.

146. Місцеві вибори – 2010. Пульс країни / Відп. ред. Когут А., Сідаш К. — К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. —

228 с.

147. Михалева Г. Российские партии в контексте трансформации. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 352 с.

148. Михельс Р. Необходимость организации. Глава из книги «Социология политической партии в условиях демократии» / Роберт Михельс // Диалог. – 1990. – № 3. – С. 55–60.

149. Мороко В. Законодавче закріплення статусу політичних партій на тлі політичного протистояння у Верховній Раді (90-ті рр.. ХХ ст.. – початок ХХІ ст.) / В. Мороко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2012. – № 3 (59). – С. 255–266.

150. Мороко В. Розвиток виборчого законодавства України у 1996 – 2007 роках / В. Мороко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 6 (50). – С. 108–119.

151. Мороко В. Періодизація партійного будівництва в сучасній Україні та формування партійних структур (1996 – 2009) / В. Мороко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. 28. – С. 326–331.

152. Мостова Ю. Україна партійна. Частина 2. «Наша Україна» / Ю. Мостова, С. Рахманін // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 лютого.

153. Надаис А. Выбор избирательных систем / А. Надаис // Полис. – 1993. – №3. – С. 70–79.

154. Напівпрезидентський режим: можливості конституційної демократизації / Укл. Балан С., Конончук С. / ШПА, УНЦПД. – К. «Лікей», 2012. – 40 с.

155. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) / За заг. ред. д. іст. наук, проф. Малика Я.Й. – Львів: Світ, 2001. – 352 с.

156. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Офіційний сайт [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/>

157. Новообрана Верховна Рада: структура і перспективи діяльності // Політичний календар. – 2002. – № 5. – С. 9 – 25.

158. Оксак О. Платформи політичних партій: зміст та критерії порівняльного аналізу / О.Оксак // Нова політика. – 2000. – № 2. – С. 12–16.

159. Операція «Фальсифікація-2012» // Тиждень. – 2012. – 2 – 8 листопада. – С. 12 – 15.

160. Опозиція в Україні: загальна характеристика (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 7. – С.2–41.

161. Основы теории политических партий / Отв. редактор Т. Рапопорт. – М.: Изд-во «Європа», 2007. – 260 с.

162. Опозиція в Україні: стан, умови діяльності, відносини з владою // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 7-8. – 84 с.

163. Остапець Ю. Вплив парламентських виборів 1994, 1998, 2002 рр. на становлення партійної системи України / Ю. Остапець // Політологічний вісник: Збірник наукових праць. – К.: ТОВ «XXI СТОЛІТТЯ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР», 2004. – Вип. 16. – С. 54–60.

164. Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар / Серія «*Studia Regionalistica*»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.

165. Остапець Ю. Вплив місцевих виборів 2010 року на еволюцію партійної системи України та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області) / Ю. Остапець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 14. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2010 – С. 183–198.

166. Остапець Ю. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: Монографія / Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. / Серія «*Studia Regionalistica*» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. – 256 с.

167. Остапець Ю. Загальна характеристика парламентських виборів 2002 р. в Україні / Ю. Остапець, Н. Шестак // *Carpatica – Карпатика*. – Випуск – 21. Політологічні студії: історія, теорія, практика. – Ужгород, 2003. – С. 278–327.

168. Острогорский М.Я. Демократия и политические партии / М. Острогорский / Медушевский А.Н. (отв.ред.). – М.:

РОССПЭН, 1997. – 639 с.

169. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991 – 2004) в аспекті європейської ідентичності: Монографія / Р. Офіцинський. – Київ: Інститут Історії НАН України – Ужгород: Гражда, 2005. – 468 с.

170. Офіцинський Р. Тяжко жити Касандрою... Україна. 2006 / Р. Офіцинський – 2008. – Ужгород: Гражда, 2008. – 352 с.

171. Офіцинський Р. Українська помаранчева революція (21 листопада – 23 січня 2005 року) / Р. Офіцинський // Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – Випуск 12. – 2005. – С. 150–188.

172. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії: <http://www.cvk.gov.ua>

173. Офіційний сайт «Партії регіонів» [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://partyofregions.ua/>

174. Офіційний сайт ВО «Батьківщина» [електронний ресурс] / Режим доступу: http://file.liga.net/party/2925-batkivshina_vo.html

175. Офіційний сайт КПУ [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.kpu.ua/>

176. Офіційний сайт ВО «Свобода» [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://svoboda.org.ua/>

177. Офіційний сайт ПП «УДАР» [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://klichko.org/home/>

178. Офіційний сайт СДПУ (о) [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.sdpuo.com/>

179. Офіційний сайт ПП «Сильна Україна» [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://silnaukraina.com/ru/>

180. Офіційний сайт ПП «Громадянська позиція» [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.grytsenko.com.ua/>

181. Офіційний сайт НРУ [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.nru.org.ua/>

182. Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 2. – С. 2 – 25.

183. Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. – В 2 ч. – Частина 1. – К.: ЦВК, 1998. – 618 с.

184. Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-

- аналітичне видання. – В 2 ч. – Частина 2. – К.: ЦВК, 1998. – 728 с.
185. Парти́йна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5.
186. Парламент і парламентські вибори в Україні 2012: політична ситуація, суспільні настрої та очікування // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 7 – 8. – 120 с.
187. Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2013. – 364 с.
188. Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 364 с.
189. Партологія: навчальний посібник / М.І.Обушний, М.В.Примуш, Ю.Р.Шведа; за ред. М.І.Обушний; Київський нац. ун-т. ім. Тараса Шевченка. – К.: Арістей, 2006. – 432 с.
190. Парти́йна система України після парламентських виборів 2012 року. Аналітична доповідь / за заг. ред. О. Фісуна; Регіон. Філіал НІСД у м. Харкові. – Х.: Золоті сторінки, 2012. – 116 с.
191. Парти́йна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24 – 25 листопада 2011 р. – К.: ІПіЕНД, 2012. – 588 с.
192. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 12. – С. 15–61.
193. Пахарев А. Багатопартійність і партійна система – поняття не тотожні / А. Пахарев // Віче. – 2002. – № 2. – С. 3–7.
194. Педерсен М. Электоральная неустойчивость в Западной Европе (1948 – 1977) / М. Педерсен // Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б.А. Исаев. – М.: Аспект Пресс, 2008. – С. 273–281.
195. Первый электоральный цикл в России (1993 – 1996) / Общ. Ред.: В. Я. Гельмана, Г. В. Голосова, Е. Ю. Мелешкина. – М.: Изд.- во «Весь Мир», 2000. – 248 с.
196. Перегуда Є.В. Політичні доктрини лівих партій України в сучасній період: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Одеська національна юридична академія. – О., 2002. – 16 с.
197. Підсумки парламентських виборів 2002 року // Полі-

тичний календар. – 2002. – № 3. – С. 21 – 26.

198. Подгорна В.В. Формування партійної системи в Україні / В. Подгорна [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.niispr.gov.ua/vydanna/panorama>

199. Покальчук О. Соціально-психологічні аспекти виборчої кампанії 2002 р. / О. Покальчук // Політична думка. – 2002. – №1. – С. 32–42.

200. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.

201. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / О. Гаркуша, С. Біла та ін.; Гол. Ред.. В. М. Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с.

202. Політологія: Підручник / За ред. М. Вегеша. – К.: Знання, 2008. – 384 с.

203. Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти (Матеріали конференції, Львів, 12 лютого 2005 р.) / Упоряд. Романюк А., Скочиляс Л. – Львів: ЦПД, 2005. – 152 с.

204. Політичні партії України / За ред. Якушика В.М. – К., 1996. – 234 с.

205. Політичні партії України за рік до парламентських виборів: регіональний вимір / За ред. С. Мітряєвої. – Ужгород: Ліра, 2005. – 112 с.

206. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 12. – С.15–61.

207. Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 року / Колективна монографія / За ред. М. С. Кармазіної. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 400 с.

208. Політичні партії в Україні: Інформ.-довід. Вид. / Редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін.. – К. ЦВК, 2001. – 360 с.

209. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А. С. Романюк (аг. ред.), В. С. Литвин, Н. В. Панчак-Бялоблоцька. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 364 с.

210. Политическая конкуренция и партии в государствах постсоветского пространства / Ред. - составители Е. Ю. Мелеш-

кина, Г. М. Михалева. – М.: ИНИОН РАН, 2009. – 272 с.

211. Политические системы современных государств. Энциклопедический справочник: в 4 т. – Т. 1: Европа / МГИМО (У) МИД России. – М.: ОАО «Московские ученики и Картолитография», 2009 – 615 с.

212. Політичні підсумки першої сесії Верховної Ради України // Політичний календар. – 2002. – № 6. – С. 10–21.

213. Політологічний енциклопедичний словник. – Київ: Генеза, 1997. – 400 с.

214. Постанова Центральної виборчої комісії «Про оприлюднення результатів повторного голосування 26 грудня 2004 року з виборів Президента України» // Стратегічна панорама. – 2005. – №1. http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2005_1.php

215. Постанова Центральної виборчої комісії «Про підсумки повторного голосування 26 грудня 2004 року та результати виборів Президента України» // Стратегічна панорама. – 2005. – №1. http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2005_1.php

216. Постанова Центральної виборчої комісії від 24 листопада 2004 р. № 1264 “Про результати виборів Президента України 21 листопада 2004 року та обрання Президента України” // http://www.cvk.gov.ua/postanovy/2004/p1264_2004.htm

217. Постанова Центральної виборчої комісії від 4 грудня 2004 р. № 1273 “Про призначення повторного голосування з виборів Президента України 26 грудня 2004 року” // http://www.cvk.gov.ua/postanovy/2004/p1273_2004.htm

218. Право вибору: програми політичних партій та виборчих блоків. – К.: Геопринт, 2002. – 328 с.

219. Примуш М. Політичні партії: історія та теорія / М. Примуш. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 416 с.

220. Примуш М. Мешканці будинку влади / М. Примуш // Нова політика. – 2001. - № 1. – С. 42–45.

221. Примуш М. Політико-правове регулювання політичних партій / М. Примуш. – Донецьк: Донецький національний університет, 2001. – 321 с.

222. Примуш М.В. Політичні партії: механізми інституалізації і структурної трансформації: Автореф. дис. д-ра політ. наук: 23.00.02 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 35с.

223. Примуш М. Ідеологічна криза українських політичних партій / М. Примуш // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2014. – № 1 (20). – С. 195–202.

224. Примуш М. Ліві у наступі та відступі. Західноєвропейська лівиця в другій половині ХХ століття / Микола Примуш // Політика і час. – 2001. – № 3. – С. 63–75.

225. Про оприлюднення результатів повторного голосування 26 грудня 2004 року з виборів Президента України // Голос України. – 2005. – 20 січня.

226. Програми політичних партій та виборчих блоків: порівняльний аналіз // Політичний календар. – 2002. – №2. – С.9–17.

227. Пространственные факторы в формировании партийных систем. Диалог американистов и постсоветологов / Под ред. К.Мацазуту. – Саппоро, 2002. – 110 с.

228. Пуфлер Е.Ф. Партійна система сучасної України: сутність, тенденції подальшої трансформації: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Філософський факультет. – К., 1998. – 18 с.

229. Пшизова С.Н. Какую партийную модель воспримет наше общество / С. Н. Пшизова // Полис. – 1994. – № 4. – С. 76–89.

230. Райковський Б. Трансформація вітчизняної партійно-виборчої системи / Б. Райковський // Вісник ЦВК. – 2009. – № 2-3. – С. 16–28.

231. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5 – 15.

232. Регулювання політичних партій в Україні: сучасний стан і напрямки реформ // «Часопис ПАРЛАМЕНТ». – 2010. – № 2. – 80 с.

233. Рішення Верховного Суду України від 20 січня 2005 // «Помаранчева» революція. Версії, хроніка, документи / Упоряд. М.Погребинський. – К.: Оптима, 2005. – С. 256 – 260.

234. Рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року щодо другого туру виборів Президента України // «Помаранчева» революція. Версії, хроніка, документи / Упоряд. М.Погребинський. – К.: Оптима, 2005. – С. 251–256.

235. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій

громадян України в контексті виборчої кампанії 2006 року // Національна безпека і оборона. – 2006. – № 1. – С. 2–19.

236. Регулювання політичних партій в Україні: сучасний стан і напрями реформ // Часопис «Парламент». – 2010. – № 2 – 88 с.

237. Рёммеле А. Структура размежевания и партийные системы в Восточной и Центральной Европе / А. Рёммеле // Политическая наука : Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. – 2004. – №4. – С. 30–51.

238. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституціональний вимір / А. Романюк. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

239. Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Л. : ЦПД – «Астролябія», 2005. – 348 с.

240. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія / А. Романюк. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.

241. Романюк А. Вплив виборів до Верховної Ради України на партійну систему / А. Романюк // Виборчий процес – 2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / Укл. Романюк А. С., Скочиляс Л. С. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 202 с.

242. Романюк А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України : порівняльний аспект / Анатолій Романюк // Вісник ЦВК. – 2007. – №2(8). – С.58–63.

243. Романюк О. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій / О. Романюк. – Харків: ХДАК, 2011. – 376 с.

244. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду. Монографія / Н. Ротар. – Чернівці: Рута, 2007. – 472 с.

245. Ротар Н. Циклічні процеси в Україні трансформаційного періоду: методологічні проблеми дослідження та викладання // Українська національна ідея. – 2006. – Випуск 17. – С.8–12.

246. Рэндолл В. Гипотеза «всеохватности». Растущие партии достигают сходства между собой / В. Рэндолл // Теория и методология в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / под. ред. С. У. Ларсена. – М.:

РОССПЭН, 2009. – С. 540–558.

247. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990 рр. / А. Русначенко – К.: Вид-во ім.Олени Теліги, 1998. – 720 с.

248. Салмин А. Современная демократия / А. Салмин. – М., 1997. – 447 с.

249. Рибій О. Критерії та інші орієнтири для аналізу рівня інституціоналізації партійної системи та політичних партій в Україні / О. Рибій // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2012 . – № 3 (59). – С.98–109.

250. Рибій О. Політична картелізація: новий рівень взаємовідносин партій, держави і суспільства / О. Рибій // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 6 (50). – С.45–57.

251. Рябчук М. Дві України [Електронний ресурс] / М. Рябчук // Критика. – 2001. – Ч. 10. – С. 4–10. – Режим доступу: <http://krytyka.kiev.ua/articles/s4-10-2001.html>.

252. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К.: АртЕк, 2001. – 224 с.

253. Сарторі Дж. Партии и партийные системы: рамки анализа / Дж. Сарторі // Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б.А. Исаев. – М.: Аспект Пресс, 2008. – С. 240–244.

254. Сахно Ю. Закон про вибори Верховної Ради – третя спроба / Ю. Сахно // Нова політика. – 1995. – червень-липень. – С. 40–44.

255. Сіденко В. Економічні платформи партій і блоків: передвиборні обіцянки і реалії / В. Сіденко // Дзеркало тижня. – 2002. – 2 березня.

256. Сліпецька Ю. Соціополітичний поділ на територіальній основі в Україні: стан та перспективи трансформації: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Ю. Сліпецька / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2011 – 19 с.

257. Слободянюк Е. Парламентські вибори: Росія 1995 – Україна 1998 / Е. Слободянюк // Нова політика. – 1999. – № 2. –

С. 2–14.

258. Сморгунов Л. Феномен «новых партий» и его влияние на электоральное поведение / Л. Сморгунов // Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008 / Российская ассоциация политической науки. Гл. ред. А. И. Соловьев. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 9–27.

259. Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология / Л. В. Сморгунов. – М.: РОССПЭН, 2002. – 472 с.

260. Скочиляс Л.С. Парламентська діяльність політичних партій України і Росії у пострадянський період: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 1999. – 17с.

261. Сокирка Ю. Регіональний фактор в політичному процесі України / Ю. Сокирка // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 року) / Укл. Романюк А. С. та інші, Львів. : Генеза, 2007. – С. 25–33.

262. Соловьев А.А. Соотношение и сущность мажоритарной и пропорциональной избирательных систем в свете учения о демократии / А. А. Соловьев // Электоральная политология: теория и опыт России. – Сп-Пт.: Изд. С-Пт. Ун-та, 1998. – С. 18–45.

263. Сравнительные политические исследования России и зарубежных стран – М.: РАПН: РОССПЭН, 2008. – 287 с.

264. Старт 35 учасників парламентських перегонів // Політичний календар. – 2002. – № 1. – С. 12–28.

265. Стрём К. Кубический закон. О распределении мест в соответствии с результатами голосования / К. Стрём // Теория и методология в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 86–106.

266. Схід і Захід України в контексті виборчої кампанії 2006: відмінність, протиріччя, перспективи єднання (Круглий стіл) // Національна безпека і оборона. – 2006. – № 1. – С. 35–50.

267. Сушко О. Електоральний розкол України: білорусизація починається з регіонів? / О. Сушко // Політична думка. – 2002. – № 1. – С. 24–32.

268. Таагепера Р. Описание избирательных систем / Р. Таагепера, М. Шугарт // Политические исследования. – 1997. – № 3.

– С. 114–137.

269. Табачник Д. Западные избирательные системы: мифы, геополитика, права человека / Д. Табачник, О. Верник. – Харьков: Фолио, 2009. – 271 с.

270. Телуха Є.В. Вплив виборчої системи на формування партійної системи та механізму політичної влади в Україні [електронний ресурс] / Режим доступу: [http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2391/2/Телуха 20 Є. В. .pdf](http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2391/2/Телуха%20Є.%20В.%20.pdf)

271. Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – 751 с.

272. Теория партий и партийных систем: Учебное пособие для студентов вузов / Б.А. Исаев. – М.: Аспект-Пресс, 2008. – 367.

273. Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б.А. Исаев. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 400 с.

274. Тертичний О. Перша спроба демократичної побудови політичної партії в Україні. Автобіографія української Демплатформи (1990 – 1991 роки). Документи / О. Тертичний. – К.: НаУ-КМА, 2014. – 309 с.

275. Томенко М. Законодавча, виконавча та судова влада України до і після виборів 2002 р. / М. Томенко // Універсум. – 2002. – № 9 – 10. – С. 5–12.

276. Томенко М. Підсумки парламентських виборів в Україні / М. Томенко // Політична думка. – 1998. – № 2. – С. 107–120.

277. Третий электоральный цикл в России, 2003–2004 годы: Коллективная монография / Под. Ред. В. Я. Гельмана. – СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2007. – 294 с.

278. Троян С. Партійно-політична система України 1989 – 2002 рр.: від української атомізації до європейського плюралізму / С. Троян // Історія України. – 2003. – № 45. – С. 9–13.

279. У кольорах «помаранчевої революції» / Загальна редакція та упорядкування Ю. Шаповала. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2007. – 308 с.

280. Украина без Кучмы (январь 2005 – март 2006): год оранжевой власти / Составители М. Погребинский, А. Толпыго. – Киев, 2007. – 744 с.

281. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-

політичного та соціального-економічного розвитку: монографія / Заг. ред.. А. Є. Єрмолаєва. – К.: НІСД, 2010. – 528 с.

282. Україна: політична історія. XX – поч. XXI ст. / Ред. рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редколегія: В. Смолій, Ю. Левенець (співголови) та ін. – Київ: Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.

283. Україна-2001: Підсумки року. Інформаційно-аналітична доповідь. – К., Інститут політики, 2001. – 81 с.

284. Українське суспільство 1992 – 2007. Динаміка соціальних змін / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2007. – 544 с.

285. Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / За ред. М. Кармазіної. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 588 с.

286. Український незалежний центр політичних досліджень. Офіційний сайт [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/>

287. Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность / М. Уоллерстайн // Политические исследования. – 1992. – № 5–6. – С. 156–163.

288. Уроки виборів 2002 р. та перспективи парламентаризму // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.9–21.

289. Фединець Р. Завдання партії виконано. Навіщо маргінальні партії брали участь у виборах / Р. Фединець // Тиждень. – 2012. – 9-15 листопада. – С. 18–19.

290. Фінансування політичних партій в Україні // Часопис «Парламент». – 2009. – № 2 – 64 с.

291. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». Офіційний сайт [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/>

292. Хома Н. М. Місце громадських організацій у розбудові громадянського суспільства та побудові соціально-правової держави : Матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (25–27 червня 2002 р., Львів) [«Управління державою III тисячоліття»]. – Львів : ЛьвЦНТЕІ, 2002. – С. 264–267.

293. Хомин І. Методологічні засади дослідження міжпартійних взаємодій у суспільствах, що трансформуються / І. Хомин

// Вісник НТУУ «КПІ». – Серія: Соціологія. Політологія. Право. – 2012. – Випуск 2 (14). – С. 38–43.

294. Хроніки сучасної України. Том 1: 1993 – 1994. – К.: Основні цінності, 2001. – 172 с.

295. Хроніки сучасної України. Том 1: 1993 – 1994. – К.: Основні цінності, 2001. – 172 с.

296. Хроніки сучасної України. Том 2: 1997 – 1998. – К.: Основні цінності, 2002. – 380 с.

297. Центр Разумкова (Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова). Офіційний сайт [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ucseps.org/ukr/index.php>

298. Чорноморець Ю. Церква і політика: вибори 2002 р. / Ю. Чорноморець // Контекст. – 2002. – №2. – С. 26 – 32.

299. Черниш Н. Україна: Схід і Захід (проблема регіоналізму в сучасній Україні) / Н. Черниш, Я. Грицак, О. Маланчук // Современное общество. – 1993. – № 3. – С. 70–75.

300. Черниш Н. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994-2004 р.р.) / Грицак Я., Черниш Н., Маланчук О. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні / Спеціальний випуск часопису "Україна модерна". – "Критика", Київ-Львів, 2007. – С.61–91.

301. Черінько І. У пошуках оптимального варіанта: еволюція виборчої системи України / І. Черінько // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 6 (50). – С.37–46.

302. Чурилов М. 10000 виборців були опитані фірмою «Соціс-Геллап» у день виборів: спроба проведення першого «Exit poll» в Україні / М. Чурилов, С. Потоцька // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 3. – С.75 – 88.

303. Шведа Ю.Р. Формування багатопартійної системи в Україні: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 1996. – 28 с.

304. Шведа Ю. Політичні партії та партійна система України: проблеми на тлі позачергових парламентських виборів / Ю. Шведа // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 року) / Укл. Романюк А. С. та

інші, Львів. : Генеза, 2007. – С. 5–20.

305. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Шведа. – Львів, 2010. – 462 с.

306. Шведа Ю. Партиїна системи незалежної України: етапи трансформації / Ю, Шведа // Освіта Регіону: Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – № 3. – С. 50–55.

307. Шведа Ю. Політичні партії у виборах: теорія та практика виборчої кампанії: навч.-мет. посіб. / Ю. Шведа. – К.: Знання, 2012. – 373 с.

308. Шведа Ю. Р. Партії та вибори: енциклопедичний словник / Ю. Р. Шведа – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 750 с.

309. Шведа Ю. Р. Теорія партій і партійних систем: Навч. Посібник / Ю. Р. Шведа. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.

310. Шведа Ю. Трансформація партійної системи в контексті трансформації політичної системи України / Ю. Шведа // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Збірник наук. праць. – Львів, 2007. – № 19. – С. 165–173.

311. Шевченко Ю.Д. Между экспрессией и рациональностью: об изучении электорального поведения в России / Ю. Д. Шевченко // Полис. – 1998. – №1. – С. 103–136.

312. Шевчук А. Закон для парламентських виборів 2002 р.: старі традиції та нові чинники / А. Шевчук // Часопис Парламент. – 2001. – № 4. – С.21–24.

313. Школьников А. Яка система формування парламенту потрібна для України / А. Школьников // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 2. – С.132 – 139.

314. Шмачкова Т. Из основ политологии Запада: характер режимов, гражданское общество и партийные системы при демократии / Т. Шмачкова // Полис. – 1991. – № 2. – С. 133–145.

315. Шмачкова Т. Мир политических партий / Т. Шмачкова // Полис. – 1992. – № 1 – 2. – С. 226–233.

316. Щербак А. Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и Украины) / А. Щербак // Общественные науки и современность. – 2003. – № 4. – С. 47–62.

317. Якименко Ю. Вибори 2012: наслідки для партійної си-

стеми / Україна 2012: політичний портрет / Ю. Якименко / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – К., 2012 – С. 12–29.

318. Электоральная география [электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.electoralgeography.com/new/ru/>

319. Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008. – М. РАН: РОССПЭН, 2009. – 479 с.

320. Яневський Д. Хроніка “помаранчевої революції” / Д. Яневський. – Харків: “Фоліо”, 2005. – 319 с.

321. Яремчук В. Комуністична партія України: аналіз виборчої стратегії та тактики (1994 – 2010 рр.) / В. Яремчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2012. – № 3 (59). – С.212–236.

322. Golosov G. The Effective Number Of Parties: A New Approach [Text] / G. Golosov // Party Politics. – 2009. – Vol. 10. – P. 1-22.

323. Hix S., Lord Ch. Political Parties in the European Union. – Macmillan, 1997. – 240 p.

324. Janda K.. Political Parties: A Cross-National Survey. – New York: The Free Press, 1980. – 178 p.

325. Kirchheimer O. The Transformation of the Western European Party system / Political Parties and Political Development. – Princeton, 1996. – P. 35–47.

326. Kitschelt H. European Party Systems: Continuity and Change [Text] / M. Rhodes, P. Heywood, V. Wright // Developments in West European Politics. – London: MacMillan Press., 1997. – 363 p.

327. Kostelecky T. Political parties after communism: developments in East - Central Europe. – Washington, London, 2002. – 213 с.

328. La Palombara J., Weiner M. The Origin and Development of Parties / Political Parties and Political Development. – Princeton, 1996. – P. 3–24.

329. Mair P. Party System Change. Approaches and Interpretations [Text] / Mair P. - Oxford, Clarendon Press, 1997. – 244 p.

330. Mainwaring S., Shugart M.S. Conclusion: Presidentialism and the Party system // Presidentialism and democracy in Latin Amer-

ica. – Cambridge, 1997. – P. 394–439.

331. Meleshevich A. Party Systems in Post-Soviet Countries: a Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine. – N.Y.: PALGRAVE MACMILLAN, 2007. – 250 p.

332. Merkel W. Systemtransformation. Opladen, 1999. – S. 155–162.

333. Millard F. Elections, Parties, and Representation in Post-Communist Europe. – N.Y.: PALGRAVE MACMILLAN, 2004. – 343 p.

334. Moser R. Electoral Systems and the Number of Parties in Postcommunist States // *World Politics*. – 1999. – Vol. 51, No 3. – P. 359–384.

335. Rose R., Munro N. Elections and Parties in New European Democracies. – Washington, D.C.: CQ Press, 2003. – 316 p.

336. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis. Vol.1 / G. Sartori. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – 383 p.

337. Taagepera R. The Number of Parties as a Function of Heterogeneity and Electoral System // *Comparative Political Studies*. – 1999. – Vol. 32, No 5. – P. 531–548.

338. Wolinetz S.B. Beyond the Catch-All Party: Approaches to the study of parties and party organization in contemporary democracies // *Political parties: Old concepts and new challenges* / Ed. by Gunter R., Ramon-Montero J. – Oxford: Oxford univ., 2002. – P. 136–165.

ДОДАТКИ

Додаток А

Моделі організації і функціонування політичних партій

Назва Критерій	Елітарні партії	Масові партії	Всеохоплюючі партії	Картельні партії
Історичний період	19 ст.	1880–1960	1945–	1970–
Ступінь залученості мас	Обмежене право голосу	Розширення виборчих прав	Загальне виборче право	Загальне виборче право
Членство	Обмежене (фіксоване)	Обмежене соціальним статусом (фіксоване)	Широкі верстви населення (нефіксоване)	Як правило відсутнє. Акцент на особистість, а не на кількість
Джерело партійних ресурсів	Особисті контакти	Членські внески, пожертви	Пожертви, державне фінансування	Державні субсидії
Структура електоральної конкуренції	Структура, якою можна управляти	Мобілізацій-на	Конкурентна	Обмежена
Положення партії між громадянським суспільством і владою	Відсутність розмежування	Належать до громадянського суспільства	Партії, як конкуруючі брокери між державою і громадянським суспільством	Партія стає частиною держави
Приклади	Консервативні, ліберальні	Робітничі, соціалістичні, комуністичні	Християнсько-демократичні, селянські	Регіонів, Трудова Україна, партія Берлусконі в Італії

Додаток Б
Модель дослідження партійної системи України

Формат партійної системи	Багатопартійна, атомізована Домінуючий тип партії: ідеологічні 1998 р.: ЕКПП – 12, ЕКПП – 4,7, Іпед. - 24	Багатопартійна, поляризованого плюралізму Домінуючий тип партії: прагматичні та ідеологічні 2002 р.: ЕКЕП – 8, ЕКПП – 4,6, І пед.- 15	Багатопартійна двоблокова Домінуючий тип партії: прагматичні та ідеологічні 2006 р.: 6, ЕКПП – 3,5, І пед.. - 35	Багатопартійна двоблокова Домінуючий тип партії: прагматичні 2012 р.: ЕКЕП – 5, ЕКПП – 4, Іпед.- 30 2014 р.: ЕКЕП – 8, ЕКПП – 5, І пед.- 43.
Форма правління	Президентсько-парламентська			
Виборча система	мажоритарна	змішана	пропорційна	змішана
Домінуючі соціальні розмежування	Бідні / багаті	Підтримка / опозиція до влади	Схід / захід	
Етапи транзиту	Лібералізація / Перерваний транзит			

Додаток В

Порівняльний аналіз законів «Про вибори народних депутатів України»
1993, 1997, 2001, 2005 та 2011 рр.

Критерії порівняння	Вибори до ВР України 1994 р.	Вибори до ВР України 1998 р.	Вибори до ВР України 2002 р.	Вибори до ВР України 2006 р.	Вибори до ВР України 2012 р.
1	2	3	4	5	6
1. Дата прийняття закону	18 листопада 1993 р.	24 вересня 1997 р.	31 жовтня 2001 р.	7 липня 2005 р.	17 листопада 2011 р.
2. Тип виборчої системи	Мажоритарна система абсолютної більшості	Змішана: 225 депутатів за мажоритарною, 225 депутатів за пропорційною	Змішана: 225×225	Пропорційна система	Змішана: 225 депутатів за мажоритарною, 225 депутатів за пропорційною
3. Виборчі округи (тип)	450 одномандатних	Загальнодержавний багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних	Загальнодержавний багато мандатний, 225 одномандатних мажоритарних	Загальнодержавний багатомандатний	Загальнодержавний багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних
4. Право висування кандидатів	Самовисування партії (блоки), трудові колективи	Самовисування, політичні партії, блоки партій, збори громадян та трудові колективи	Самовисування, партії (партійні блоки)	Партії (партійні блоки)	Самовисування, політичні партії.

Продовження додатку В

<p>5. Умови висування і реєстрації кандидатів</p>	<p>300 підписів + грошова застава в розмірі 5-ти мінімальних зарплат (застава повертається, якщо кандидат набирає 5% голосів виборців, що взяли участь у голосуванні)</p>	<p>900 підписів кандидатам «мажоритарникам»; не менше 200 тис. підписів для політичних партій (не менше ніж по 10 тис. у кожній АТО)</p>	<p>Виборча застава: одно мандатний округ – кандидат у депутати – 1020 грн.; партія (блок) – 255 тис. грн.</p>	<p>Виборча застава: 2000 мінімальних розмірів заробітної плати (застава повертається партіям, які взяли участь у розподілі мандатів)</p>	<p>Виборча застава: 2000 мінімальних розмірів заробітної плати (застава повертається партіям, які взяли участь у розподілі мандатів)</p>
<p>6. Утворення окружних виборчих комісій</p>	<p>Голова, заступник, секретар і 8 членів, призначених на сесії обласної ради. Партії, кандидати яких зареєстровані, можуть приймати участь у діяльності окружної виборчої комісії</p>	<p>Не менше 8. До складу входять представники тих партій, які зареєстровані ЦВК як суб'єкти виборчого процесу</p>	<p>20 чоловік. Входять партії, які на попередніх виборах подолали 4% бар'єр або мають свої депутатські групи в парламенті</p>	<p>Не менше 12. Партії (блоки), які в поточному складі ВР мають свої партійні фракції (фракції блоків), а також інші партії (блоки) – суб'єкти виборчого процесу</p>	<p>Не менше 10. До складу входять представники тих партій, які зареєстровані ЦВК як суб'єкти виборчого процесу</p>
<p>7. Виборчий бар'єр</p>	<p>–</p>	<p>4%</p>	<p>4%</p>	<p>3%</p>	<p>5%</p>
<p>8. Термін виборчої кампанії</p>	<p>120 днів</p>	<p>180 днів</p>	<p>90 днів</p>	<p>120 днів</p>	<p>90 днів</p>

Продовження додатку В

<p>9. Спосіб підрахунку результатів голосування (виборча формула)</p>	<p>Принцип абсолютної більшості голосів $50\% + 1$, які взяли участь у голосуванні, але не менше 25% від числа виборців округу</p>	<p>Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки</p>	<p>Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки</p>	<p>Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки</p>	<p>Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки</p>
<p>10. Ліміт явки на вибори</p>	<p>Не менше 50% виборців округу</p>	<p>Відсутній</p>	<p>Відсутній</p>	<p>Відсутній</p>	<p>Відсутній</p>
<p>11. Вотування</p>	<p>Негативне</p>	<p>Позитивне</p>	<p>Позитивне</p>	<p>Позитивне</p>	<p>Позитивне</p>

Додаток Г

Виборчі блоки політичних партій, які прийняли участь
у парламентських виборах у 2002 році

№ п/п	Виборчий блок	Партії у складі блоку	Кількість отриманих мандатів
1.	Виборчий Блок «Наша Україна»	«Вперед, Україно!», Конгрес Українських Націоналістів, Ліберальна Партія України, Молодіжна Партія України, Народний Рух України, Республіканська Християнська Партія, «Реформи і Порядок», «Солідарність», Український Народний Рух, Партія «Християнський Народний Союз»	70 (43 – від партій, 27 – безпартійні)
2.	Виборчий Блок «За Єдину Україну!»	Народно-Демократична Партія; Політична Партія «Трудова Україна»; Партія Регіонів; Аграрна Партія України, Партія Промисловців і Підприємців України	35 (28 – від партій, 7 – безпартійні)
3.	Виборчий Блок Юлії Тимошенко	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина», Українська Народна Партія «Собор», Українська Республіканська Партія, Українська Соціал-Демократична Партія	22 (20 – від партій, 2 – безпартійні)
4.	Виборчий Блок «Демократична Партія України – Демократичний Союз»	Демократична Партія України, Партія «Демократичний Союз»	–
5.	Виборчий Блок «Проти всіх»	Патріотична Партія України, Політична Партія малого та середнього бізнесу України	–
6.	Виборчий Блок «Єдність»	Партія «Соціал-Демократичний Союз», Політична Партія «Молода Україна», Українська Партія «Єдність», Українська Партія Справедли-	–

		вості – Союз ветеранів, інвалідів, чорнобильців, афганців	
7.	Виборчий Блок Української Партії і Всеукраїнської Партії міжнародного взаєморозуміння «Новий світ»	Українська Партія, Всеукраїнська партія міжнародного взаєморозуміння «Новий світ»	–
8.	Виборчий Блок «Команда озимого покоління»	Конституційно-Демократична Партія, Ліберально-Демократична Партія України, Партія приватної власності, Українська Селянська Демократична Партія	–
9.	Виборчий Блок «Народний Рух України»	Народний Рух України за єдність, Політична Партія «Всеукраїнське об'єднання «Центр»	–
10.	Виборчий Блок «ЗУБР» (За Україну, Білорусь, Росію)	Партія «Світло зі Сходу», Партія «Союз труда»	–
11.	Виборчий Блок «Руський блок»	Партія «За Русь єдину», Партія «Русько-Український Союз», Партія «Союз»	–

Додаток Д

Порівняльний аналіз політичних програм основних суб'єктів виборчого процесу 2002 р.

№ п/п	Назва партії	Політика	Економіка	Зовнішня політика	Гуманітарна сфера
1	2	3	4	5	6
1.	КПУ	Парламентська республіка, унітарна держава, однопалатний парламент, пропорційні вибори, керівники регіонів повинні обиратись. Опозиційна до Президента.	Поседнання ринкових механізмів і держуправління. Приватизація великих підприємств помилкова, їх потрібно націоналізувати. Земля не може розглядатись як товар.	Повинна стати членом військово-політичного союзу з Росією і членами СНГ. Розширювати інтеграцію в рамках СНГ.	Дві державні мови: українська і російська. Широка соціальна підтримка всіх членів суспільства.
2.	«Наша Україна»	Президентсько-парламентська республіка, унітарна держава, однопалатний парламент, пропорційні вибори, губернатори мають обиратись. Підтримує дії Президента, які співпадають з програмними положеннями блоку.	Поседнання ринкових механізмів і держуправління. Помірковані темпи приватизації з урахуванням соціальних наслідків. Приватна власність на землю, але з обмеженням при продажі.	Позаблокова держава. Членство в Євросоюзі, співробітництво з усіма в інтересах України	Державна мова – українська. Адресна допомога. Реформування освіти, повернення боргів. Багаторівнева пенсійна система.
3.	СПУ	Парламентсько-президентська республіка, унітарна держава, однопалатний парламент, пропорційні вибори, губернатори мають обиратись. Опозиційна до Президента	Поседнання ринкових механізмів і держуправління, не можна приватизовувати стратегічні підприємства і галузі. Земля не може бути товаром.	Позаблокова держава, відносини з Росією і ЄС.	Державна мова – українська. Російська має статус офіційної. Підвищення зарплат і пенсій.
4.	СДПУ(о)	Президентсько-парламентська республіка, де уряд формується парламентською більшістю. Унітарна держава. Однопалатний парламент. Пропорційні вибори. Губернатори повинні назначатись. Підтримка Президента	Поседнання ринкових механізмів і держуправління, продовжувати курс на приватизацію з участю як іноземного, так і вітчизняного капіталу, приватна власність на землю.	Позаблокова держава, відносини з Росією і ЄС.	Державна мова – українська. Забезпечення соціальних гарантій всім при адресній допомозі тим, хто потребує перш за все.

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6
5.	Блок Ю.Тимошенко	Президентсько-парламентська республіка. Унітарна держава. Однопалатний парламент. Губернатори повинні призначатись.	Посаднання ринкових механізмів і держуправління. Темпи приватизації повинні бути помірними з урахуванням соціальних наслідків. Земля не повинна продаватись іноземним фірмам.	Не обмежувати себе в зовнішній політиці певним вектором, а виходити з власних інтересів. Позаблокова держава.	Державна мова – українська. Забезпечення соціальних гарантій. Реформування пенсійної системи.
6.	«Жінки за майбутнє»	Президентсько-парламентська республіка. Унітарна держава. Двопалатний парламент. Пропорційні вибори. Підтримка Президента.	Посаднання ринкових механізмів і держуправління. Помірні темпи приватизації. Приватна власність на землю, але з обмеженням при продажі.	Позаблокова держава. Пріоритеті відносини з Росією і ЄС	Державна мова – українська. Забезпечення соціальних гарантій всім верствам населення.
7.	Блок «За єдину Україну»	Президентсько-парламентська республіка. Унітарна держава. Двопалатний парламент. Змішана система виборів. Губернатори мають призначатись. Підтримка Президента.	Посаднання ринкових механізмів і держуправління. Помірні темпи приватизації. Приватна власність на землю з обмеженнями.	Позаблокова держава. Пріоритет зовнішньої політики – членство в ЄС	Державна мова – українська. Адресна допомога тим, хто потребує.
8.	Блок «Команда озимого покоління»	Президентська республіка. Унітарна держава. Однопалатний парламент. Змішана система виборів. Підтримка Президента часткова.	Мінімізація участі держави в управлінні, поглиблювати процес приватизації, приватна власність на землю.	Член антитерористичної коаліції. Пріоритет – відносини з Росією, членство в ЄС.	Дві державні мови – українська і російська. Адресна допомога. Пенсійна реформа.
9.	Партія «Яблуко»	Парламентсько-президентська. унітарна держава. Однопалатний парламент. Пропорційні вибори. Губернатори мають призначатись. Опозиційна до Президента	Посаднання ринкових механізмів і держуправління. Поглиблення приватизації. Приватна власність на землю з обмеженнями.	Позаблокова держава. В Європу разом з Росією.	Державна мова – українська.

Додаток Ж
Результати парламентських виборів 2014 року у мажоритарних округах (партійна складова)

	ПП «Блок Петра Порошенка»	ПП «Народний фронт»	ВО «Свобода»	ПП «Опозиційний блок»	Самовисування	ПП «Воля»	ВО «Батьківщина»	Партія С. Тігіпка «Сильна Україна»	ПП «Правий сектор»	ПП «Само поміч»	ПП «Заступ»
Вінницька обл. (8 округів)	5				3						
Волинська (5)		2			3						
Дніпропетровська (17)	7				9				1		
Донецька (21), вибори відбулися у 12 округах	1			1	10						
Житомирська (6)	2				3						
Закарпатська (6)	1				5						
Запорізька (9)	4				5						
Івано-Франківська (7)	4	2				1					
Київська (9)	3	2	1		3						
Кіровоградська (5)	2				3						
Луганська (11), вибори відбулися у 5 округах				1	4						
Львівська (12)	5	1			5					1	
Миколаївська (6)	5				1						
Одеська (11)	2				8			1			
Полтавська (8)	3	1	1		3						
Рівненська (5)	2	1	1				1				
Сумська (6)	2	1			2		1				
Тернопільська (5)	3		1		1						
Харківська (14)		1			13						
Херсонська (5)	4				1						
Хмельницька (7)	1				6						
Черкаська (7)	2				5						
Чернівецька (4)	2	2									
Чернігівська (6)	4	1									1
М. Київ (13)	5	3	2		3						
Всього	69	18	6	2	96	1	2	1	1	1	1

* У 27 округах вибори не відбулися: АРК (10 округів), Донецька обл.. (9), Луганська (6), м. Севастополь (2).

Додаток 3
Партії, які подолали 5 бар'єр на парламентських виборах 2014 року в регіонах України

	ПП «Народний фронт»	ПП «Блок Петра Порошенка»	ПП «Само поміч»	ПП «Опозиційний блок»	Радикальна партія Олега Ляшка	ВО «Батьківщина»	ВО «Свобода»	КПУ	Партія С. Тігіпка «Сильна Україна»	ПП «Заступ»
Вінницька обл. (8 округів)	37,44	22,42	7,58		6,09	6,60				
Волинська (5)	33,22	16,89	11,46		9,70	7,48	6,38			
Дніпропетровська (17)	12,24	19,47	8,59	24,27	7,59			5,29		
Донецька (21), вибори відбулися у 12 округах	6,08	18,74		38,83				10,04	8,45	
Житомирська (6)	26,43	22,91	9,10	10,56		6,51				
Закарпатська (6)	25,63	28,05	9,63		6,83	5,13				6,02
Запорізька (9)	10,91	16,93	8,59	22,18	5,92			9,75	7,14	
Івано-Франківська (7)	37,48	18,25	14,69			6,19	8,81			
Київська (9)	28,29	24,27	13,09		6,93	6,57	5,64			
Кіровоградська (5)	23,66	21,73	7,90	7,00	11,67	8,34				
Луганська (11), вибори відбулися у 5 округах	5,91	13,55	5,04	36,03	5,48			12,45	9,21	
Львівська (12)	33,03	20,42	18,78		5,35		6,19			
Миколаївська (6)	14,05	20,58	7,72	15,91	7,78			9,22	6,81	
Одеська (11)	9,70	19,60	7,27	18,09	5,39			9,00	11,36	
Полтавська (8)	23,33	23,24	9,21	5,33	10,85	6,22				
Рівненська (5)	29,31	24,21	11,08		7,91	6,65	6,51			
Сумська (6)	21,81	25,09	8,28		10,61	7,91				
Тернопільська (5)	36,50	19,72	11,30		6,59	6,31	8,18			
Харківська (14)	8,13	15,17	7,49	32,16	6,38			8,53		
Херсонська (5)	16,14	22,22	6,60	10,40	9,06	5,70		8,94	6,16	
Хмельницька (7)	26,09	24,98	10,39		9,33	7,65	5,43			
Черкаська (7)	26,73	22,51	9,83		10,06	6,44	5,86			
Чернівецька (4)	32,39	21,20	8,56		8,79	7,45				
Чернігівська (6)	19,49	21,46	7,63		16,42	7,43				5,85
М. Київ (13)	18,70	23,95	21,39			5,22	7,10			

* У 27 округах вибори не відбулися: АРК (10 округів), Донецька обл.. (9), Луганська (6), М. Севастополь (2).

Додаток К

Переможці місцевих виборів 2015 року в регіонах України

	Обласна рада	Міська рада	Міський голова
Вінницька область	БПП	ПП «Вінницька європейська стратегія»	ПП «Вінницька європейська стратегія»
Волинська область	УКРОП	УКРОП	БПП
Дніпропетровська область	Опозиційний блок	Опозиційний блок	УКРОП
Житомирська область	БПП	БПП	БПП
Запорізька область	Опозиційний блок	Опозиційний блок	Самовисунення
Закарпатська область	Єдиний центр	Відродження	Відродження
Івано-Франківська область	БПП	Свобода	Свобода
Кіровоградська область	БПП	БПП	самовисунення
Львівська область	БПП	Самопоміч	Самопоміч
Миколаївська область	Опозиційний блок	Опозиційний блок	Самопоміч
Одеська область	Опозиційний блок	Довіряй ділам	Довіряй ділам
Полтавська область	БПП	БПП	Совість України
Рівненська область	БПП	БПП	Самовисунення
Сумська область	БПП	Батьківщина	Батьківщина
Тернопільська область	БПП	Свобода	Свобода
Харківська область	Відродження	Відродження	Відродження
Херсонська область	БПП	Свобода	Самовисунення
Хмельницька область	За конкретні справи	Свобода	Свобода
Черкаська область	БПП	Партія вільних демократів	Батьківщина
Чернівецька область	БПП	Рідне місто	Самовисунення
Чернігівська область	БПП	Наш край	БПП
М. Київ		БПП	БПП

Додаток Л
 Результати місцевих виборів 2015 року до обласних рад Центрального регіону

	Київ (120)	Київськ обл. (84)	Вінницька обл. (84)	Кіровоград обл. (64)	Полтавська обл. (84)	Хмельницька обл. (84)	Черкаська обл. (84)	Житомирська обл. (64)	Сумська обл. (64)	Чернігівська обл. (64)
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	27,56 (52)	22,73 (22)	29,09 (27)	19,51 (14)	15,84 (15)	17,34 (17)	21,43 (18)	21,6 (17)	17,68 (14)	17,05 (12)
ВО «Батьківщина»	8,91 (17)	17,38 (16)	18,52 (17)	20,24 (14)	13,67 (13)	19,97 (11)	15,48 (13)	18,86 (13)	117,29 (14)	15,27 (11)
Радикальна партія Олега Ляшка		9,2 (9)	10,16 (9)	8,38 (6)	8,56 (8)	7,77 (8)	11,9 (10)	8,21 (6)	8,69 (7)	17,41 (12)
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	11,8 (22)	9,21 (10)	7,47 (7)	6,1 (4)		7,6 (8)		7,55 (6)		
ПП «УКРОП»		8,08 (7)	5,9 (6)	7,26 (5)	8,44 (8)		8,33 (7)	6,58 (5)	6,37 (5)	6,85 (5)
ПП «Опозиційний блок»		5,58 (6)	6,19 (6)	18,73 (13)	6,2 (6)			8,44 (7)	6,19 (5)	5,92 (4)
ВО «Свобода»	7,81 (14)	7,36 (7)	6,85 (6)	5,13 (4)	7,31 (7)	10,17 (10)	8,33 (7)	6,19 (5)	5,7 (5)	
ПП «Наш край»		7,42 (7)		5,15 (4)						
ПП «Відродження»					6,13 (6)		9,52 (8)		10,63 (8)	14,99 (11)
Аграрна партія України			6,67 (6)		7,13 (7)	11,01 (11)				11,99 (9)
ПП «Рідне місто»					7,01 (6)					
ПП «Партія простих людей Сергія Капліна»					8,12 (8)					

Додаток Н
Результати місцевих виборів 2015 року до обласних рад Південно-Східного регіону

	Дніпропетровська обл. (120)	Одеська обл. (84)	Запорізька обл. (84)	Миколаївська обл. (64)	Херсонська обл. (64)	Харківська обл. (120)
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	10,27 (14)	20,17 (22)	13,5 (13)	20 (15)	22,14 (18)	14, 0 (20)
ВО «Батьківщина»	6,64 (9)	10,56 (11)	8,57 (8)	9,63 (7)	11,61 (9)	5,3 (8)
Радикальна партія Олега Ляшка	6,06 (8)		6,48 (6)		7,48 (6)	
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	5,69 (8)		6,13 (6)		5,87 (5)	8,6 (12)
ПП «УКРОП»	18,31 (25)		7,28 (7)	8,54 (7)	7,15 (6)	
ПП «Опозиційний блок»	33,82 (46)	21,81 (23)	29,17 (28)	22,83 (17)	16, 12 (13)	13,6 (19)
ВО «Свобода»						
ПП «Наш край»		7,4 (8)	10,34 (10)	12,87 (10)	8,88 (7)	8,0 (11)
ПП «Відродження»	7,82 (10)	7,41 (8)		5,01 (4)		35, 5 (50)
Аграрна партія України						
ПП «Нова політика»			5,56 (6)			
ПП «Довір'яй ділам»		11,01 (12)				
ПП «Нова держава»				5,75 (4)		

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Зарубіжний досвід вивчення еволюції політичних партій у перехідних суспільствах: історіографія проблеми	7
1.2. Основні напрямки дослідження еволюції партійної системи України у вітчизняній політичній науці	12
Висновки до Розділу 1.	21
РОЗДІЛ 2	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВАХ.....	22
2.1. Інституціоналізація політичних партій та тенденції їх розвитку у суспільствах, які трансформуються	22
2.2. Особливості дослідження партійних систем у перехідних суспільствах	31
2.3. Інституційні та соціетальні (соціокультурні) чинники впливу на еволюцію партійних систем	50
Висновки до Розділу 2	71
РОЗДІЛ 3	
ВІДРОДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ (1991 – 2004 РР.).....	73
3.1. Витоки багатопартійності в Україні та утворення перших політичних партій.....	73
3.2. Електоральні процеси 1998 – 2002 рр. і розвиток партійної системи України	95
3.3. Формат партійної системи 1991–2004 рр.: ідеологічне позиціонування, класифікація, способи утворення та класифікація політичних партій.....	113
Висновки до Розділу 3	128

РОЗДІЛ 4	
КОНФІГУРАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 2004 – 2014 рр. ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ	131
4.1. Інституційні зміни та їх вплив на еволюцію партійної системи у контексті президентських 2004 та парламентських виборів 2006 рр. ...	131
4. 2. Зміни в структурі партійної системи у процесі електорального циклу (2010–2012 рр.)	145
4.3. Вплив парламентських виборів 2014 року на еволюцію партійної системи України	159
4.4. Перспективи розвитку партійної системи України у контексті місцевих виборів 2015 року.....	178
Висновки до Розділу 4	187
ВИСНОВКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	198
ДОДАТКИ	227

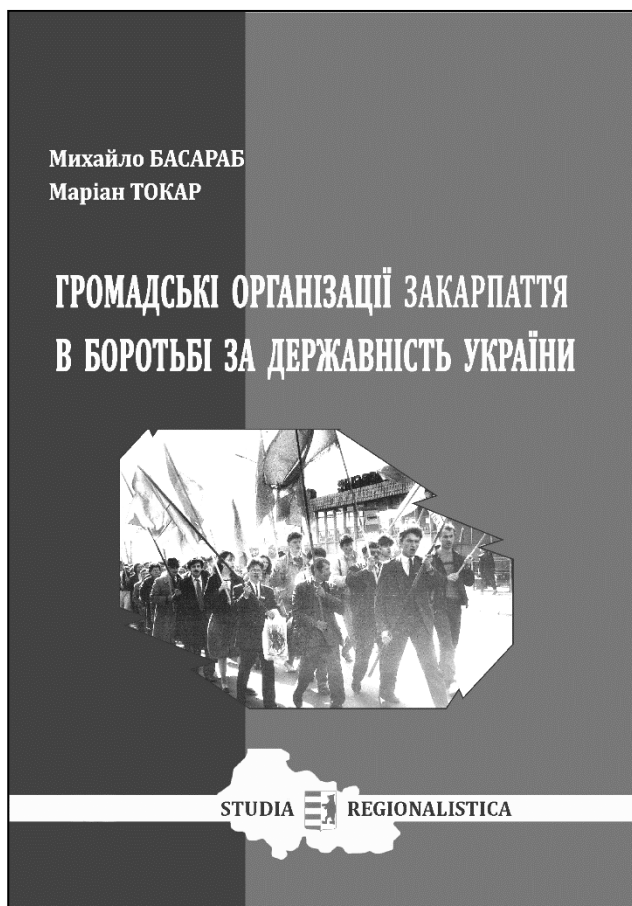
*У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком*

Перше видання «SR»

Михайло Басараб, Маріан Токар

Б 27 Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття): Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 1; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 336 с.

ISBN 978-966-671-224-3

У монографії ужгородських дослідників аналізується процес утворення та діяльності перших громадських організацій Закарпаття новітньої доби боротьби за державну незалежність України. Здійснено аналіз формування суспільно-політичного масового руху, творення громадсько-політичних, культурно-просвітніх, патріотичних організацій, товариств, об'єднань. Досліджено умови їхнього функціонування, проблеми структурної розбудови, аспекти співпраці. Видання розраховане на широкий загаль читачів.

УДК 329.71 (477.87) "1980/1990"
ББК Ф7 (4Укр – 4Зак) 6

*У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком*

Друге видання «SR»

Юрій Остапець, Маріан Токар

О 76 Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.

ISBN 978-966-671-225-0

У монографії дослідників аналізуються виборчі процеси в Закарпатті впродовж усього ХХ – початку ХХІ століть. Автори досліджують умови проведення виборчих перегонів різних рівнів, їх наслідки, склад учасників – суб'єктів виборчих процесів у різні історичні проміжки часу. Головний акцент робиться на парламентських виборах.

Видання розраховане на фахівців – політологів, соціологів, істориків, студентський загал та всіх, хто цікавиться історичним минулим і сучасним Закарпаття.

УДК 324 (477. 87)
ББК Ф3 (4Укр – 4Зак) 6

*У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком*

Третє видання «SR»

**Микола Вегеш, Стефан Д. Молнар, Йосип Молнар,
Юрій Остапець, Роман Офіцинський, Маріан Токар,
Чілла Фединець, Степан Черничко**

X94 Хроніка Закарпаття. 1867 – 2010 / Kárpátalja évszámokban. 1867 – 2010 / українсько-угорське двомовне видання; *Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány*: / Серія «Studia Regionalistica» / № 3; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. – 312 с.

ISBN 978-966-2095-55-5

карпаття.

У пропонованому українсько-угорському виданні систематизована хронологія найважливіших подій з історії Закарпаття впродовж 1867–2010 років. Хроніка висвітлює прояви історичного розвитку регіону, а саме політичні, правові, соціальні, економічні, культурні, освітні. Акцентовується увага на взаємній історичній спадщині українського та угорського місцевого населення краю, їхнього сучасного співіснування.

Посібник розрахований на учнівську та студентську молодь, а також на тих, хто цікавиться сторінками історії За-

УДК 930.24 (477. 87) «1867/2010»
ББК ТЗ (4Укр – 4Зак)

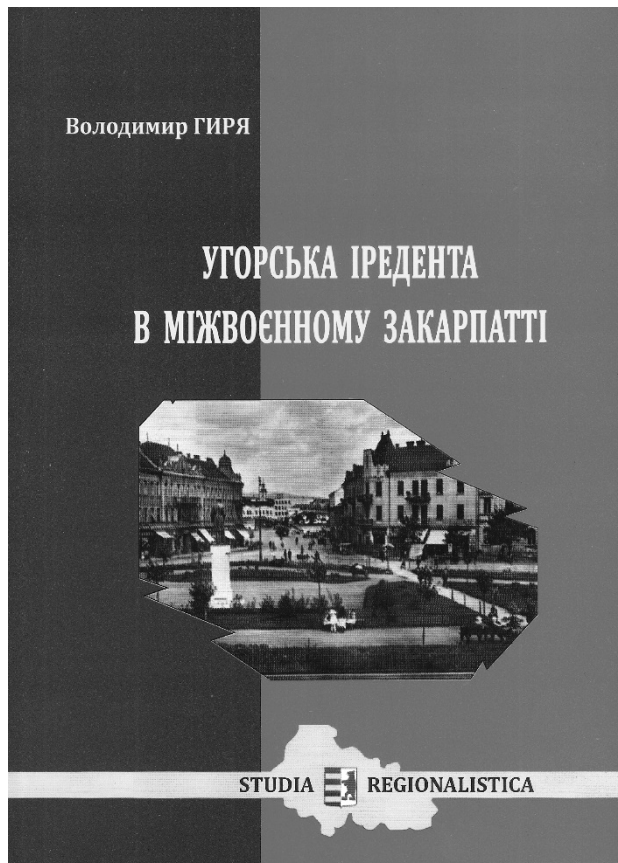
**У серії «*Studia Regionalistica*»
вийшли друком**

Четверте видання «SR»

Володимир Гиря

Г 51 Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті): Монографія / Серія «*Studia Regionalistica*» / № 4; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2012. – 200 с.

ISBN 978-966-671-319-6

У центрі уваги дослідження постали складності суспільно-політичного розвитку Закарпаття, пов'язані з діяльністю угорської іреденти на Закарпатті між двома світовими війнами (1918 – 1939 рр.). Зроблено узагальнюючий аналіз впливу на політичний розвиток Закарпаття угорського фактора, покликаного відновити територіальну цілісність Угорського королівства довоєнного періоду.

Науковому аналізу підлягають перші кроки угорської іреденти в краї після завершення Першої світової війни, активна діяльність угорських політичних партій Закарпаття, їх провідних діячів, що співпрацювали з угорською агентурою.

УДК 94 (477. 87) «1919/1939»
ББК ТЗ (4Укр – 4Зак) 6 – 4

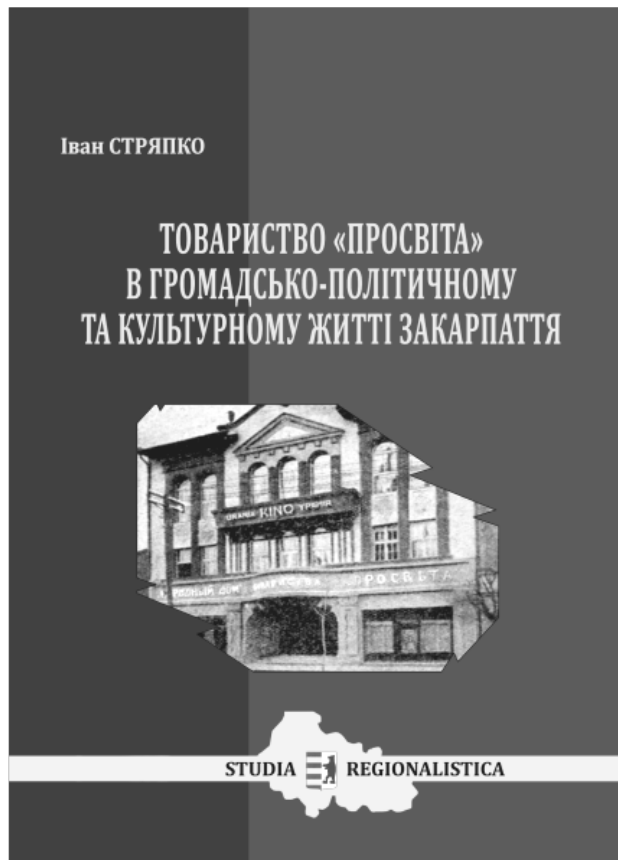
*У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком*

П'яте видання «SR»

Іван Стряпко

С 87 Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920 – 1939): Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 5; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2012. – 328 с.

ISBN 978-966-332-109-7

широкий загаль читачів.

У дослідженні аналізується процес створення та функціонування культурно-просвітницького товариства «Просвіта» у Закарпатті в 1920 – 1939 роках.

Автор акцентує увагу на впливі організації на громадсько-політичне й культурне життя регіону. Науковому осмисленню підлягають ідейні витоки та програмні положення товариства.

Значна увага приділена видавничій, літературній, музейній, бібліотечній, театральній та музичній діяльності.

Видання розраховане на

УДК 94 (477. 87) «1920/1939»: 061.2
ББК ТЗ (4Укр – 4Зак) 6 – 4

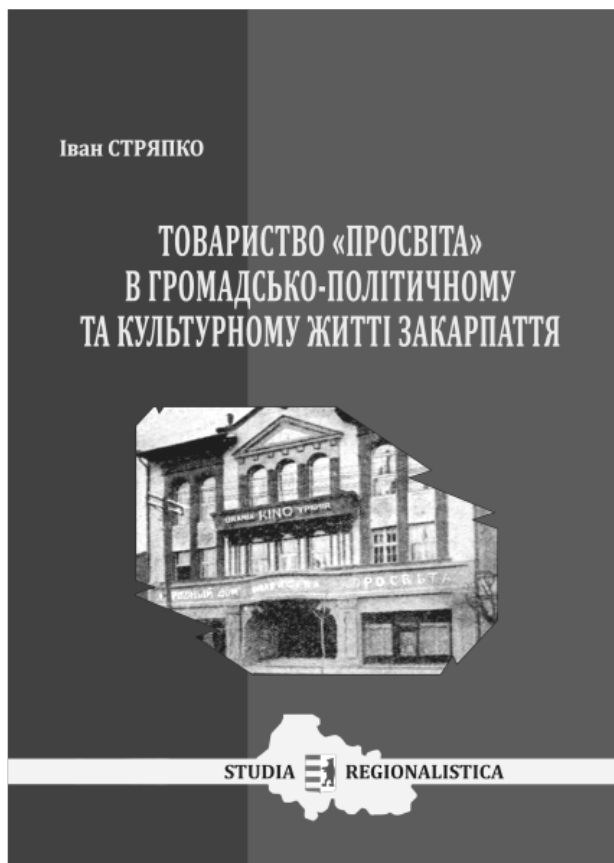
*У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком*

Шосте видання «SR»

Тетяна Сергієнко

С 32 Українсько-словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століть): Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 6; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Карпати, 2012. – 274 с.

ISBN 978-966-671-225-0

У монографії досліджується процес становлення і розвитку системи українсько-словацького міждержавного співробітництва у 90-х роках ХХ – на початку ХХІ ст. Розглядаються проблеми перехідного періоду співробітництва та формування договірно-правової бази міждержавних відносин двох незалежних країн, становлення системи взаємодії між основними державними інституціями України і СР тощо.

Видання розраховане на фахівців – істориків, міжнародників, політологів, студентів

та всіх, хто цікавиться історією українсько-словацьких відносин.

УДК (477+437.6):327
ББК ТЗ (4Укр=4Слов)+Ф4

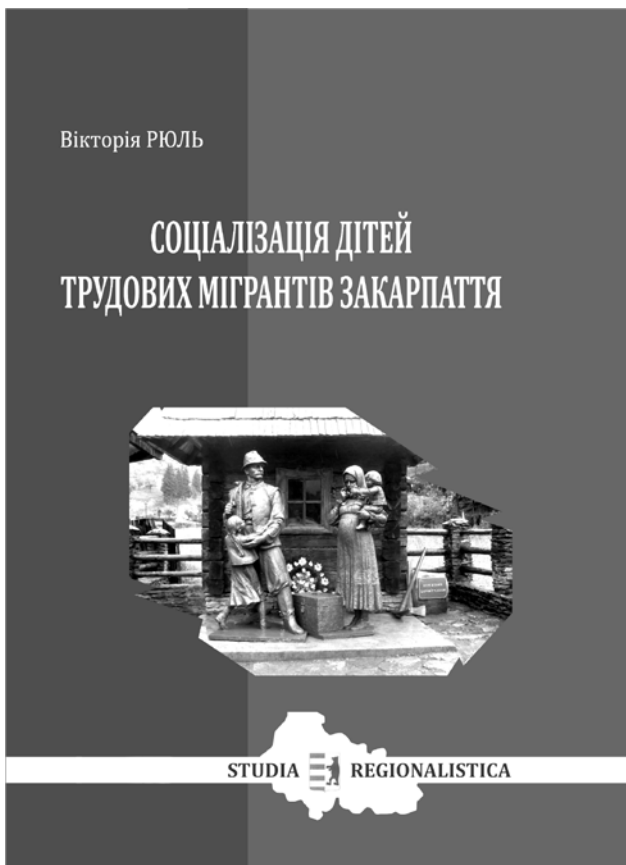
*У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком*

Сьоме видання «SR»

Вікторія Рюль

Р 97 Соціалізація дітей трудових мігрантів Закарпаття: Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 7; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. – 222 с.

ISBN 978-966-2668-50-6

Дослідження присвячене виявленню та аналізу специфічних особливостей життєвих труднощів у процесі соціалізації дітей транс-кордонних трудових мігрантів на прикладі Закарпатської області. На емпіричному матеріалі доведено, що діти українських трудових мігрантів мають власну систему ціннісних диспозицій (сми-лів) щодо розуміння життєвих особистих та сімейних труднощів і способів їхнього додання.

Видання розраховане на широке коло читачів, фахів-ців, державних службовців, краєзнавців.

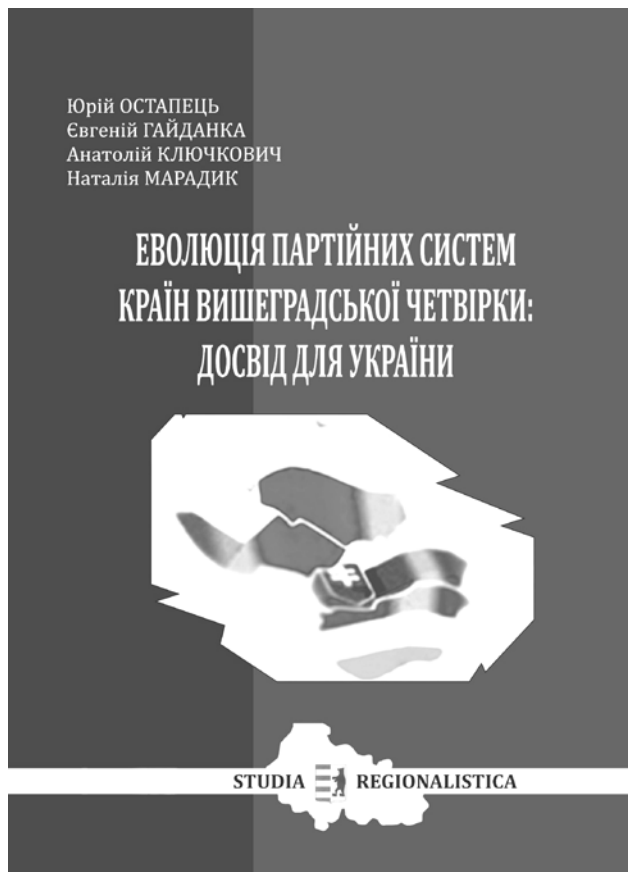
УДК 316-053.2 (477.87)
ББК 60.542.14 (4 Укр – 4 Зак)

**У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком**

Восьме видання «SR»

Е 20 Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород: ПП Роман О.І., 2014. – 256 с.

ISBN 978-966-332-038-4

У монографії ужгородських дослідників аналізується процес еволюції партійних систем Польщі, Словаччини, Чехії, Угорщини – країн Вишеградської четвірки. Подано методологічні засади аналізу розвитку партійних систем у перехідних суспільствах та емпіричні методи дослідження політичних партій і партійних систем. Описано трансформацію системи владних відносин.

Видання розраховане на фахівців – політологів, соціологів, істориків, студен-

тів і всіх, хто цікавиться політичною історією регіону Центрально-Східної Європи та його політичним досвідом для України.

УДК 329.1/.6 (439 + 431 + 437.6 + 437)

ББК Ф 60 (4Пол + 4Угор + 4Сло + 4Чех – 4Зак); Ф 60 (4Укр)

Наукове видання

Остапець Юрій, Шестак Наталія, Дудінська Ірина

**ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ СТРУКТУР**

Монографія

Серія «Studia Regionalistica» / Дев'яте видання

Координатор проекту – *Маріан Токар*

Коректура та редакція – авторська

Верстка та дизайн – *Сергій Тополянський*

Підписано до друку 28.08.2016 р.

Формат 64x90/16. Папір офс. Гарнітура Times.

Друк різогр. Ум. друк. арк. 11,2. Обл. вид. арк. 10,5.

Тираж 300 шт. Замовлення № 128.

Віддруковано ПП Данило С.І.

м. Ужгород, пл. Ш.Петефі 34/1. Тел. 61-23-51

О – 76 Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур: Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 9; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород: ЗППО, 2016. – 252 с.

ISBN 9789663321028

У монографії досліджується еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур та окреслюються тенденції її подальшого розвитку. Простежено витoki, охарактеризовано основні етапи еволюції партійної системи України, виокремлено основні чинники впливу на її розвиток, вказані напрямки вдосконалення нормативно-правової основи функціонування політичних партій, проаналізована конфігурація партійної системи за результатами парламентських виборів упродовж 1994 – 2014 років, охарактеризовані основні політичні партії України.

Видання розраховане на фахівців – політологів, соціологів, істориків, студентів і всіх, хто цікавиться політичною наукою і вітчизняною політичною практикою.

УДК 329. 14 (477): 316. 423. 2
ББК Ф69 (4 Укр), 3